19

Digitized by Google

SAMUELIS L.B. de PUFENDORF

DE

OFFICIO HOMINIS ET CIVIS

juxta

LEGEM NATURALEM

LIBRI DUO.

Editio octava,

Omnium, quæ hactenus prodierunt, emendatiſſima;

Lemmatibus, Remiſsionibus & Indice auctior,

Acceſſerunt etiam huic editioni Remiſſiones ad H. GROTIUM.

Curante

IMMANUELE WEBERO,

D.P.P. Gieſſenſ.

Cum PRIVILEGIO

Marburgi & Francofurti

Sumptibus Hær. JOHAN. JODOCI KÜRSNERI & EPHRAIM BÖNCKE, Anno 1702.

Digitized by Google

SAMUEL LIBER BARO DE PUFFENDORF
SERENIS. ET POTENT. ELECTORIS
BRANDENBURGICI CONSILIARI, INTIMUS.
Jos: a Montalegre fc.

ed by Goog

ILLUSTRISSIMO

COMITI
ATQUE DOMINO,

DOMINO
GEORGIO
FRIDERICO,
BURGGRAVIO DE KIRCH-
BERG, COMITI IN SAIN ET WIT-
GENSTEIN,

DYNASTÆ IN FARNRODE
&c. &c. &c.

DOMINO MEO
GRATIOSISSIMO.

[illegible]

ILLUSTRISSIME COMES
DOMINE GRATIOSISSIME.

EX quô à SERENISSIMO MEO PRINCIPE inter alia etiam Jurisprudentiam univerſalem in Academiâ hâc docere juſſus ſum, optimum ſemper putavi, non ad Hug. Grotium, nec ad Pufendorfii de Jure Nat. & Gent libros Juventutem ſtatim admittere. Magnorum enim ſtomachorum illi cibi ſunt, & verendum ſa-

nè, ne, quod de ſimili Juris Civilis pædiâ Imperator olim conqueſtus eſt, idem quoque hìc eveniat, ut ſi ſine enchiridio infirmum Studioſi animum argumentorum varietate & gravitate onerare velit Doctor, duorum alterum, aut deſertorem efficiat, aut magno demum cum labore ſerius ad ſcopum perducat. Præ cæteris igitur, qui egregiam hanc Diſciplinam in compendio tradidére placuit Libellus præſens Illuſtris, nunc beati Puſendorfii, qui licet Officiorum tantùm doctrinam in fronte polliceatur, plura tamen in receſſu habet, & Jurisprudentiæ Univerſalis ambitum multa paucis dicendo, ſolidè, bono ordine, nec minori perſpicuitate totum fermè exhaurit. Sed de his apud

apud Te, Illustrissime Comes, jam plura diſſerere velle forſitâ ſupervacuum foret, quippe qui à teneris, duce Ephoro Tuo Nobiliſſimo Dn. Köchlero, utiliſſimas ejus doctrinas ex verſione Germanicâ cupidè delibaſti, nuper autẽ cùm Studiorum cauſa in Belgio ageres, Ultrajecti à fideliſſimo Doctore Dn. Jacobi, ætate & judiciô magis auctus, uberiore copiâ pleniorequе maturitate hauſiſti. Ego poſtquam librum ita adornatum, ut juventuti adhuc utilior eſſe poſſit, in publicum ire jubeo, eundem Illustrissimo Tuo Nomini, non eò ſolùm, quod tanto in pretio habeas, ſed alias etiam ob rationes inſcribendum duxi. Taceo ſingularem illam, quâ me uſque complexus es, Gratiam, cùm

 pri-

privata ea cauſa ſit, nec tamen pu-
blica profeſſione indigna; id cer-
tè reticeri non debebat, Te Aca-
demiæ noſtræ per aliquot annos
verum extitiſſe ornamentum, ſic-
que apud nos & vitâ & ſtudiis e-
giſſe, non ut numerum faceres,
quod multi ſolent; omnique eru-
ditione vacuus ad noſtrorum Ci-
vium loculos locupletandos quid
conferres; ſed ut exemplum reli-
quis gradu & genere etiam longè
inferioribus præbeas, in quod uti-
les aliquando Patriæ evaſuri intu-
eri, idque imitandum ſibi ſumere
poſſint. Absque adulatione lo-
quor & uti fœdiſſimum foret, in-
vitâ veritate in loco, ubi oculis o-
mnium expoſitus es, talia de Te
ſcribere velle, ita, ſi ſuffragiis in-
digeremus Patrum Academico-
rum,

rum, neminem Tibi defuturum eſſe hoc certius confido, quò evidentius fortaſſè brevi amorem, deque Tuis virtutibus concepta judicia palàm declarabunt. Cui igitur meliori jure libellum huncce conſecrarem, Comes Illustrissime, quàm Tibi, qui in tantâ Mæcenatum, ſummo imprimis, quô Tu collocatus es, loco natorum, quiq; literas non æſtiment modò ſed & calleant, penuriâ omninò digniſſimus es, cui literarũ Profeſſores litent, ſuumq; cultum modis omnibus teſtentur. Accipe modò, prout ſoles, hoc tenue affectus mei ſpecimen ſerenô vultu, & mutatum Tuum animum gratiamq; imminutam nunquam me experiri patere,

Illustrissimæ Tuæ Excellentiæ

Gieſſæ Cattorum D. VII. Novembr. M DCC.

devotiſſimus

IMMANUEL WEBER.

PRÆFATIO NOVA.

Quantoperè præſens libellus utilitate ſuâ ſe juventuti commendarit, id vel ſola tot editionum, quæ in Germania, Belgio alibique prodierunt, iteratio docere poteſt. Ut autem absque dubio optimi libri neceſſariorum Indicum acceſſione & lemmatum capitibus adjectorum augmento multùm juvantur; ita & in præſenti opuſculo hæc duo ſæpe deſiderata memini. Movit id me, ut in novâ hâc editione iis defectibus mederet, & fiduciâ quidem eò majore, quod ipſe B. Autor de his, ut & de cæteris, quæ hìc præſtita ſunt, me jam dudum admonuit. Ut autem in obtutu omnia ſtatim habeat benevolus Lector, conſultum duxi, per ſaturam velut ea ipſi hìc indicare. Primum igitur L. I. c. 5. intra §. 2. & 3. benè multa ex Opere de Jure Nat. & Gent. juſerta ſunt, quæ etiam in editionem Germanicam à me ſuperioribus annis editam ipſius Illuſtris Viri voluntate translata fuerunt. Eodem capite §. 13. quædam aliter diſpoſita,

quàm

quàm in cæteris editionibus. Nam quæ Autor de tempore legitimæ defenſionis in ſtatu Naturali §§. 8. & 11. item in Statu Civili §§. 9. & 2. ſparſim propoſuerat, ea hic in §§. 15. & 16. meliori, niſi fallor, ordine & nexu tradita ſunt, evitatâ etiam eorum repetitione, quæ de vindicta & cautione in Statu Civili §§. 9. & 12. necnon de animi perturbatione in §§. 12. & 13. non abſque tædio bis allata fuerant. Et quoniam, quæ de tutela contra errantem dici poterant, melius ſeorſim proponuntur, hinc factum, ut iſtud argumentum poſt cætera nunc in §. 17. locum invenerit. Porrò interdum voces aliquæ perſpicuitatis causâ adjectæ ſunt vel immutatæ, cujus exempla in Lib. I. c. 8. §. 1. circa finem, & in L. II. c. 1. § 4. necnon c. 10. §. 8. 9. 10. apparebunt. Aliquando connexioni lux allata aliquot vocabulorum per additionem, detractionem aliamve levem tranſpoſitionem, cujus exempla Libri I. c. 8 §. 4. circa initium, & Libri II. c. 3. §. 4. 5. 6. 7. ſuppeditabunt. Quæ Libro I. c. 12. de Uſucapione dicta in §. finalem rejecta fuerant, ea ego in §. 12 iis transferendi modis ſubnexui, qui ex tacita vel ſaltem præſumta prioris domini voluntate procedunt. Præ-

teteà

tereà in locis illis, ubi B. Viro quondam controverſia aliqua mota fuit, ad alia ejus ſcripta, ubi vel plenius idem argumentum tractat, vel à ſtrophis Adverſariorum vindicat, Lectorem remittere volui, nullus dubitans, quin qualis qualis hicce labor juventuti gratus, & libellus ita adornatus præ cæteris omnibus, qui hactenus lucem videre, utilis ſit futurus: Nam quamvis non ita dudum etiam in Belgio cum paragraphorum ſummis marginalibus prodierit, facilè tamen utramque editionem conferenti conſtabit, ibi ſæpius mentem textus vel non perſpicuè ſatis, vel non aptè exprimi, neque ullam χίσεως quâ materiæ cohærent, rationem habitam fuiſſe. Adjeciſſem facilè notulas, fortaſſis è re & commodo juventutis futuras; ſed quia ineptum pariter & nefas puto, circulos Autoris, qui compendiô brevitati ſtudere voluit, novâ prolixitate turbare; igitur abſtinui ab hiſce curis, daturus forſitan peculiari faſciculo ea, quæ imprimis ad Hiſtoriam controverſiarum Summo Viro circa Jus Naturæ quondam motarum ſpectant, & quæ reſponſionem ad objecta ab Adverſariis in Eride Scandica nondum depexis merebuntur.

PRÆ-

PRÆFATIO
Pr. DN. AUTORIS.

§. 1. *Commendatio* Inſtitui & Principiorum, ab uſu in doctrina Jur. Natur.
§. 2. In vita civili.
§. 3. In Juris prudentia.
§. 4. *Diſcrimen* Juris Natur. Theologiæ moralis & Juris civilis in genere.
§. 5. *Speciales differentiæ* Juris N. & Theolog. moralis, conſiſtentes in
§. 6. Principiis cognoſcendi,
§. 7. Formâ,
§. 8. Fine,
§. 9. Objecto.
§. 10. *Conſectarium*: Jus Nat. formare hominem non ut rectus eſt, ſed ut corruptus.
§. 11. (I) Illuſtratur præceptis ipſius Decalogi, &
§. 12. Solvitur dubium: An Jus Nat. in ſtatu integro aliud fuiſſet futurum, ac nunc eſt.
§. 13. (II) Probatur ex indole præceptorum negativorum, quibus ferè hodie conſtat.
§. 14. (III) Dilucidatur exemplis.
§. 15. *Concluſio*, ad obtrectatores.

PRÆFATIO.
LECTORI BENEVOLO
SALUTEM.

NI receptus pleriſque eruditis mos legis propemodum vim induiſſet, ſupervacuum videre poterat, circa rationem hujus ſcripti aliquid præ-

præfari, cùm res ipſa ſatis loquatur, me nihil aliud egiſſe, quàm ut tironibus *præcipua Juris Naturalis capita brevi*, & , ut arbitror, perſpicuo compendio *exponerem*: ne, ſi citra cognitionem velut elementarem in diffuſa ejus diſciplinæ ſpatia ſeſe immiſerint, copia & difficultate rerum ab initio protelentur.

§. 2. Simul & illud publico expedire viſum eſt, ejusmodi doctrina morali ſtudioſæ juventutis animos imbui, cujus uſus manifeſtus in vita civili ſpectaretur. * Et licet alias ſemper inglorium judicaverim, aliorum diffuſiora ſcripta, & multo magis propria, in compendium redigere: tamen cùm ſuperiorum autoritas accederet, à cordatis vitio mihi verſum iri non arbitror, quod iſthoc laboris unice juventutis utilitati dare voluerim; cujus merito tantus eſſe favor debet, ut in ejusdem gratiam ſuſcepta opera, etiam ingenii & ſplendoris non capax, nemine indigna ſit judicanda.

§. 3. Cæterum quin ejusmodi principia ad univerſam Juris Diſciplinam magis idonea ſint, quàm cujusvis Juris Civilis elementa, nemo, cui ſanum ſinciput, abnuet. §. 4.

* Jul. Rondin. præfat. ad Erid. Scand. *in* PSCto Item Comment. ad Pullum. Ven. Lipſ. p. 46. 47.

§. 4. Atque hæc in præſens ſufficere poterant, ni quidam monuiſſent, non abs re fore, aliqua præmittere, quæ ad indolem Juris Naturalis in univerſum intelligendam, ejusdemque limites accuratius deſignandos, facerent. Quod eò libentius ſuſcepi, quia hoc modo prætextus adimitur hominibus importunè curioſis febriculoſam ſuam cenſuram extendendi ad hancce diſciplinam, quæ ſepe velut interjecta ab ipſorum provincia disjungitur. Manifeſtum igitur eſt, ex *tribus* velut *fontibus* homines cognitionem officii ſui, & quid in hac vita ſibi tanquam honeſtum ſit agendum, tanquam turpe omittendum, haurire; ex *Lumine Rationis*, ex *Legibus Civilibus*, & ex peculiari *Revelatione* divini *Numinis*. Ex *primo* fluunt officia hominis communiſſima, præcipuè quæ ipſum cum aliis hominibus ſociabilem reddunt: ex *altero* officia hominis, quatenus peculiari & definitæ civitati ſubjectus degit: ex *tertio* officia hominis Chriſtiani. Inde & *tres* ſeparatæ *diſciplinæ* proveniunt; quarum prima eſt *Iuris Naturalis*, omnibus gentibus communis: altera *Iuris Civilis* ſingularum civitatum, quæ tam multiplex eſt, aut eſſe poteſt, quot numero ſunt ci-

vitates, in quas genus humanũ diſceſſit. Tertia *Theologia Moralis* habetur, illi parti Theologiæ contradiſtincta, quâ credenda exponuntur. Singulæ harum diſciplinarum *modum ſua dogmata probandi* adhibent, ſuo principio reſpondentem. In *Iure Naturali* aliquid faciendum aſſeritur, *quia per rectam rationem idem* ad Socialitatem inter homines *neceſſarium* colligitur. Præceptorum *Iuris Civilis ultima ratio* eſt, *quia legiſlator ita conſtituit. Theologus Moralis in eo* ultimo *adquieſcit, quia* DEUS in Scripturis ſacris ita *juſſit*. Quemadmodum autem diſciplina Juris Civilis Jus Naturale, tanquam generalem magis diſciplinam, præſupponit: ita ſi quid Jure Civili continetur, de quo Jus Naturale ſilet, non ideo hoc illi repugnare cenſendum eſt. Simili modo ſi in Theologia Morali aliqua tradantur, ex revelatione divina profluentia, ad quæ ratio noſtra jam non pertingit, quæque adeò & Jus Naturale ignorat, imperitum valde foret, ideò illam cum hac committere, aut repugnantiam aliquam iſtarum diſciplinarum ſomniare. Vice verſa, ſi qua in diſciplina Juris Naturalis præſupponantur ex eo, quod per rationem inveſtigari poteſt, illa

pro-

propterea iis, quæ Sacræ Literæ ſuper eadem reliquidius tradunt, nequaquam opponuntur, ſed tantum abſtrahendo concipiuntur. Sic v. gr. in diſciplina Juris Naturalis abſtrahendo ab illa cognitione, quæ ex Sacra Scriptura hauritur, formatur conditio primi hominis utcunque in mundum projecti, quatenus ſola ratiocinatio aſſequi poteſt. Iſta opponere iis, quæ ſuper eadem conditione divinæ literæ tradunt, hic vero eſt ſuccus nigræ loliginis, hæc eſt ærugo mera. *

§. 5. Enimvero uti Juri quidem Civili & Naturali facile inter ſe conveniet: ita inter idem Jus Naturale & Theologiam Moralem fines regere, ac, quibus potiſſimum partibus illa differant, definire, paulo operoſius videtur. Qua ſuper re paucis ſententiam meam

 expo-

* *Jur. Nat. & Gent. L. II. c. 1. §. 8. c.* 11. §. 2. Diſſert. Academ. X. *de Statu Nat.* §. 3. Erid. Scandic. præfat. Rondini Apolog. adverſ. Indicem Novitat. § 11. 12. 16. *p.* 20. *ſeqq.* Specim. controv. *c.* 111. §. 1. 3. & *p.* 20. *c.* iv. §. 16. *p.* 217. 258. *ſeq.* Spicileg. controv. *c.* 11. §. 1. 13 15. *c.* 111. §. 1. *p.* 357. 380. *ſeqq.* Rondin. *Diſſert. Epiſtol.* §. 1. *p.* 396. & *Poſtſcript. ad Seckendorff.* Pufendorf. *Epiſt. ad Amic. Erid. p.* 133. Commentar. ſuper Pullo Lipſ. Veneti *p.* 11. 16. 36. 44. 46. 52. 54.

exponam, non quidem pro autoritate Papali, ac ſi ab omni errore privilegio aliquo mihi cautum foret, neque qui ex ſomniis divinitus immiſſis, aut irrationabili aliquo inſtinctu, ſingularis cujusdam illuminationis fiducia animetur; ſed tanquam talis, cui ſpartam ſibi commiſſam pro modulo ingenii exornare cordi ſit. Ita tamen ut quemadmodum cordatos & eruditos viros meliora ſuggerentes lubenter audire, & citra pertinaciam prius placida emendare ſum paratus: ſic flocci faciam Midæ æmulos cenſores, rerum ad ſe nihil ſpectantium arbitria proterve involantes, totamque ardelionum nationem, cujus characterem lepidiſſime *Phædrus* repræſentat: *Trepide, inquit, concurſans, occupata in otio, gratis anhelans, multa agendo nihil agens, ſibi moleſta, & aliis odioſiſſima.*

§. 6. Primum igitur diſcrimen, quo iſtæ diſciplinæ invicem ſeparantur, reſultat ex diverſo fonte, unde ſua dogmata utraque derivat; de quo jamjam tetigimus. Ex quo conſequitur; ſi aliqua ſint, quæ divinis literis agere aut omittere jubeamur, quorum neceſſitatem tamen ratio ſibi relicta perſpicere nequit, illa extra Jus Naturale eſſe, & ad Theologiam Moralem propriè ſpectare.

§. 7.

§. 7. Præterea in Theologia lex conſideratur, prout innexam habet divinam promiſſionem, & quandam rationem fœderis inter DEUM & homines: abs qua conſideratione Jus Naturale abſtrahit; quippe cum iſta à peculiari DEI revelatione proficiſcatur, quam ſola ratio invenire nequit.

§. 8. Illud porro diſcrimen longe maximum eſt, quod finis diſciplinæ Juris Naturalis tantum ambitu hujus vitæ includatur, adeoque ea hominem formet, prout hanc vitam cum aliis ſociabilem exigere debeat: aſt Theologia Moralis hominem Chriſtianum informat, cui propoſitum eſſe debet, non hanc ſolùm vitam honeſte tranſigere, ſed qui fructum pietatis poſt hancce vitam maxime expectat, quique adeo πολίτευμα ſuum in cœlis habet, heic autem viatoris duntaxat aut peregrini inſtar gerit. Quanquam enim animus hominis non ſolum ardenti cum affectu immortalitati velut immineat, ſuique deſtructionem vehementer averſetur; atque inde apud pleroſque gentilium inoleverit perſuaſio de animæ à corpore ſeparatæ duratione, & quod tunc bonis bene, malis male ſit futurum: ejuſmodi tamen circa hæc per-

ſuaſio, in qua animus hominis plene & firmiter adquieſcere poſſit, ex ſolo Dei verbo hauritur. Inde & Juris Naturalis ſcita ad forum duntaxat humanum adaptantur, quod ultra hancce vitam ſeſe non extendit; quæ ipſa multis in partibus prave ad forum divinum adplicantur, circa quod Theologiæ maximè curæ eſt.

§. 9. Ex quo & illud fluit, ut, quia forum humanum circa externas tantum hominis actiones occupatur, ad ea autem, quæ intra pectus latitant, nec aliquem effectum aut ſignũ foras producunt, non penetret, adeoque nec circa eadem ſit ſolicitum; Jus quoque Naturale magnam partem circa formandas hominis exteriores actiones verſetur. * Aſt Theologiæ Morali non ſufficit, exteriores hominis mores utcunque ad decus compoſuiſſe; ſed in eo maxime laborat, ut animus, ejusq; motus interni, ad placitum Numinis fingantur; & illas ipſas actiones improbat, quæ extrinſecus quidem recte ſe videntur habere, ab animo tamen impuro promanant. Quæ ratio etiam videtur, quare in divinis libris haut

* *Erid. Scandic. Specim. controverſ. c. IV. §. 19. p.* 262. Spicileg. *c. 1. §. 20. p.* 355. & *c.* 11. §. 19. *p.*371. Epiſt. ad Amic. *p.* 133.

haut ita frequenter agatur de illis actionibus, quæ pœnis fori humani ſunt ſancitæ, aut circa quas ibidem jus dicitur; quam de illis, quæ, uti *Seneca* loquitur, ſunt extra publicas tabulas. Uti manifeſte adparet iis, qui præcepta & virtutes ibidem inculcatas accurate inſpexerint. Etſi cum & illæ ipſæ virtutes Chriſtianæ animos hominum ad Socialitatem quàm maxime diſponant, Theologia quoque Moralis honeſtatem vitæ civilis efficaciſſime promoveat. * Uti & vice verſa, ſi aliquem videas, qui turbulentum & importunum vitæ civilis membrum ſe gerat, tutò judices licet, Religionem Chriſtianam intra labra tantum ipſi hærere, cor nondum penetrâſſe. Atq; ex hiſce non ſolum genuini limites, qui Jus Naturale, prout à nobis illud traditur, à Theologia Morali ſeparant, manifeſte puto adparent: ſed etiam quod Jus Naturale nequaquam dogmatibus veræ Theologiæ repugnet, ſed tantum à quibusdam ejus dogmatibus, quæ per ſolam rationem inveſtigari nequeunt, abſtrahat.

§. 10. Unde & illud patet, neceſſarium eſſe-

(B) 4

* Diſſert. Academ. IV. *de Syſtemat. Civit.* §. 7. & IX. *de Concord. veræ polit. cum Relig. Chriſtian.* per tot.

ſe, *ut in diſciplina Iuris Naturalis homo nunc conſideretur, prout ipſius natura eſt corrupta, adeoque prout animal multis pravis cupidinibus ſcatens.** Nam etſi nemo tam ſtupidus ſit, quin in ſeipſo inordinatos ac in devia tendentes affectus deprehendat: tamen, niſi divinæ literæ prælucerent, nemini jam conſtare poſſet, illam affectuum rebellionem per culpam primi hominis proveniſſe.

§. II. Et conſequenter, cum Jus Naturale ad ea non abeat, quo ratio pertingere nequit, incongruum foret, idem ex natura hominis integra velle deducere. * Præſertim cum & pleraque præcepta ipſius Decalogi, prout verbis negativis concepta ſunt, naturam hominis corruptam manifeſte præſupponant. Sic v. g. *primum præceptum* utique præſupponere videtur, hominem ad idololatriam & *πολυθεότητα* credendam proclivem. Si enim ponas hominem integra adhuc natura præditum, in quo liquida DEI erat cognitio, & qui ſubinde velut familiari ejus revelatione fruc-

* Specim. Controverſ. c. 1. §. 2.

* *Præfat. p. 1. ad Iur.* Nat. *& Gent.* Poſtſcript. Rondini ad Seckendorf. Apolog. §. 28. Specim. Controverſ. *c.* IV. §. 12. 17. Spicileg. *c.* II. §. 1. 5. 6. 8. 14. Comment. ad Ven. *Lipſ. p.* 37.

fruebatur: non video, quomodo tali in mentem venire potuerit, aliquid ſibi fingere, quod loco veri DEI, aut cum eo, colere vellet; aut credere in eo Numen ineſſe, quod ipſe finxerat. Igitur huic opus non erat verbis negativis injungi, ne Deos alienos coleret; ſed ſufficiebat eidem ſimplex & affirmativum præceptum: diliges, honorabis, & coles Deum, quem univerſi hujus, & tuum quoque creatorem noſti. Idem circa *ſecundum præceptum* obtinet. Nam quare negativo præcepto vetaretur Deum blaſphemare, qui liquido ipſius majeſtatem & beneficia intelligebat, & quem nullæ pravæ cupidines agitabant, cujusque animus ſtatu ſibi à Deo aſſignato placide adquieſcebat? Quomodo hunc tanta inſania ſubire poterat? Quin hic affirmativo tantum præcepto monendus erat, ut nomen Dei glorificaret. Aliter tamen dicendum videtur de *tertio*, ut & *quarto præcepto*; quæ cum affirmativa ſint, neque neceſſariò corruptam naturam præſupponant, in utroque ſtatu locum invenire poſſunt. Sed circa *reliqua præcepta*, proximum ſpectantia, res æque eſt manifeſtiſſima. Homini enim, qualis initio à Deo conditus erat,

 ſuffi-

ſufficiebat ſimpliciter injunxiſſe, ut proximum ſuum diligeret, ad quod & natura proclivis erat; aſt quomodo eidem poterat præcipi, *ne occideret*, quando nondum mors cadebat in hominem, quæ per peccatum in mundum introivit? Verum nunc negativo præcepto quam maxime opus eſt, ubi pro dilectione tanta odia inter homines graſſantur, ut etiam magna eorum ſeges detur, qui ex mera invidia, aut libidine alterius fortunam invadendi, alios non innocentes ſolum, ſed & amicos & de ipſis bene meritos, ſubverſum ire non dubitent; & quidem ut horridum & inconſultum turbulenti animi impetum ſub conſcientiæ vocabulo, ſi Diis placet, venditare non erubeſcant. Sic quid opus erit expreſſe *adulteria vetare* inter eos conjuges, qui tam ardenti & ſincero amore ſeſe amplecterentur? aut quid *furta vetare* intererat, cum nulla adhuc avaritia, nulla penuria foret, & nemo quid ſibi proprium putaret, quo alter prodeſſe poſſet? Aut quid neceſſum erat, *falſa teſtimonia* interdicere, cum nondum exiſterent, qui exinde famam ſibi atque gloriam aucuparentur, ſi alterum fœda atq; inficeta calumnia adſpergere poſſent? Sic ut

non inepte huc adplicaveris illud *Taciti*: *Vetuſtiſſimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, ſine probro, ſcelere, eoque ſine pœna aut coërcitionibus agebant; & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur.*

§. 12. Atque hæc ipſa probè intellecta viam pandere poſſunt ad amovendam eam dubitationem: *num igitur lex diverſa fuerit in ſtatu naturæ integræ, an vero eadem?* * Ubi paucis reſponderi poteſt: ſumma legis capita in utroque ſtatu eſſe eadem, ſed multa præcepta particularia propter diverſitatem conditionis humanæ variare; ſeu potius eandem ſummam legis per diverſa (non tamen contraria) præcepta ſeſe explicare, prout diverſo ſeſe modo habuit homo, cui illa lex obſervanda. Summam legis Salvator noſter ad duo capita redegit: *Dilige Deum, & Dilige proximum.* Ad hæc capita referri poteſt univerſa Lex Naturalis, tam in integro, quam in corrupto ſtatu hominum; (niſi quod in ſtatu integro nullum aut modicum videatur diſcrimen fuiſſe inter Jus Naturale, & Theologiam Moralem.) Nam & Socialitas, quam

* Erid. Scandic. Specim. Controverſ. c. iv. §. 20. p. 263.

nos pro fundamento Juri Naturali ſubſtravimus, commode in dilectionem proximi reſolvi poteſt.* Sed quando ad præcepta particularia deſcenditur, ſane diſcrimen non leve emergit, tam circa præcepta affirmativa quàm negativa. Et quidem ad affirmativa præcepta quod attinet, eorum non pauca jam in iſthoc ſtatu dantur, quibus in primævo ſtatu locus non fuiſſe videtur: idque partim, quia illa præſupponunt tale inſtitutum, quod, an in feliciſſimam hominum conditionem cadat, non conſtat; partim quia ſine miſeria & morte, quæ ab illo ſtatu exulabat, non intelliguntur. V. gr. Jam inter præcepta Legis Naturalis eſt, ne quis alterum in emtione venditione decipiat, ne falſa ulna, menſura, aut pondere utatur, ut pecuniam creditam convento tempore reſtituat: aſt illud nondum ad liquidum eſt perductum, an, ſi peccati expers genus humanum perſtitiſſet, ejusmodi commercia, qualia nunc agitantur, exercenda fuerint, & an aliquis uſus pecuniæ tunc futurus fuerit. Sic ſi tales civitates, quales nunc ſunt, in ſtatu innocentiæ locum non habuerunt, locus quoque ibidem non fuit præ-

* Spicileg. c. 1. §. 17.

præceptis, quæ id genus civitatum, iisque contentum imperium, præſupponunt. Jam quoque Jure Naturali jubemur ſuccurrere egenis, ſubvenire iniqua calamitate oppreſſis, curam habere viduarum, orphanorumque: atqui hæc fruſtra præcipiuntur iis, qui miſeriæ, egeſtati mortíque non ſunt obnoxii. Ad condonandas injurias, pacémque conciliandam, pronos eſſe nos jam jubet Lex Naturalis: quæ fruſtranea eſt inter eos, qui in Leges Socialitatis non peccant.

§. 13. Atque id ipſum manifeſtè quoque perſpicitur in præceptis negativis, ad Jus jam Naturale (non Poſitivum) ſpectantibus. Etſi enim quodvis præceptum affirmativum virtualiter contineat interdictum omnis oppoſiti; (v. gr. qui jubetur diligere proximum, eo ipſo vetatur inferre illi omnia, quæ dilectioni repugnant:) tamen ut expreſſis præceptis negativis illa ſanciantur, ſuperfluum videtur, ubi nullæ pravæ cupidines ad talia patranda propellunt. Ad quod illuſtrandum accommodari poteſt, quod Solon parricidarum pœnam lege publica Sancire noluit, quod tantum ſcelus in aliquem filium cadere non arbitraretur. Cui ſimile eſt, quod

 Franc.

Franc. Lopez de Gomara, Hiſt. Gen. Ind. Occident. cap. 207. refert de populis Nicaraguæ, apud illos nullam fuiſſe ſtatutam pœnam in eum, qui Regulum (*Catique* ipſi vocant) occidiſſet; quod nullus, ajebant, ſit ſubditus, qui cogitare aut patrare tam dirum facinus velit.

§. 14. Vereor ne putidum videatur, iſthæc tam aperta pluribus inculcare. Ad tironum tamen captum hoc exempli addam. Sunt alicujus informationi commiſſi duo pueri, ſed diſpari plane indole. Unus modeſtus eſt, verecundusque, & magno literarum amore flagrans: alter diſſolutus, petulans, fœdas potius libidines, quam libros amat. Summa officii utrique eadem: literas addiſcere; ſed peculiaria præcepta diſparia. Priori enim ſufficit injunxiſſe, quæ ſtudia, quo tempore, quave ratione tractare debeat: alteri præter hæc acerrima ſub comminatione vetandum, ne circumcurſitet, ne alea ludat, ne libros vendat, ne in exercitiis componēdis aliena vitula aret, ne pergræcetur, ne ſcorta conſectetur. Eadem ſi quis prioris indolis puero operoſe declamare inſtituat, hic *ἐυφημεῖν* ipſum jubebit, & cuivis potius, quam ſibi,

iſta

iſta canere, qui talium nulla cupidine tangatur.

§. 15. Ex quo manifeſtum arbitror eſſe, longe aliam fore Juris Naturalis faciem, ſi quis ſtatum hominis integrum velit præſupponere: ſimulque, cum tam liquido limites hujus diſciplinæ, quibus à Theologia Morali ſejungitur, deſignati ſint, non deteriore hancce diſciplinam conditione futuram, quàm Jurisprudentiam Civilem, Medicinam, Scientiam naturalem, aut Matheſin; in quas ſi aliquis ἀμύητος * irrumpere audeat, ſine populi ſuffragiis cenſuram ſibi vindicans, non dubitant ipſi occinere, quod quondam Apelles Megabyzo, de arte pictoria neſcio quid diſſerere aggredienti: quæſo, ajebat, tace, ne pueri, qui melidem terunt, te irrideant loqui orſum de rebus, quas non didiciſti. Sed cum bonis quidem cordatisque viris facile nobis conveniet: malevolos autem ineruditosque obtrectatores ſatius fuerit invidiæ ſuæ excruciandos commendare; ſiquidem utique conſtat, æternaque poſitum eſt lege, ut Æthiops cutem non mutet.

SAMU-

* i. e. rudis aut imperitus.

92/19

SAMUELIS L. B. DE PUFENDORF

DE OFFICIO HOMINIS ET CIVIS

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

DE ACTIONE HUMANA.

1. Officii definitio.
2. Officiorum objectum ACTIO HUMANA.
3. Actionis humanæ *Principia*, eorumque inter ſe Comparatio in genere.
4. (I.) INTELLECTUS in ſpecie.
5. *Affectiones* intellectus, Conſcientia Recta, Probabilis
6. Item Dubia.
7. *Contraria* Intellectui Error,
8. & Ignorantia.
9. (II.) VOLUNTAS in ſpecie ſeu Arbitrium ejusque *Affectiones*, libertas &
10. Spontaneitas,
11. Undè *Effectus*, Adpetituum actionumque varietas.
12. *Impedimenta* Spontaneitatis & Libertatis a variis Vergentiis,
13. Item Conſuetudine,
14. Moribus Affectuum.

 15. Nec

15. Nec non Morbis.
16. *Contraria* Voluntari Coactio & Metus.
17. Formale conſecutivum Act. humanæ IMPUTATIVITAS, *cujus Regula generalis*;
18. *Regulæ ſpeciales* (1.) de imputatione alienorum, quæ ſunt extra agentem.
19. (2.) De imputatione morborum & defectuum, qui ſunt in Agente.
20. 21 (3.) De imputatione Ignorantiæ & erroris.
22. (4) De Imputatione deficientis occaſionis.
23. (5.) De Imputatione impoſſibilium.
24. [6] De Imputatione coactionis & metus.
25. (7) De Imputatione rationis impeditæ.
26. (8.) De Imputatione Somniorum.
27. (9.] De Imputatione agentium in concurſu.

§. I.

OFficium nobis heic vocatur actio hominis pro ratione obligationis ad præſcriptum legum recte attemperata. Ad quod intelligendum, neceſſarium eſt præmittere tum de natura actionis humanæ, tum de legibus in univerſum.

§. 2. Per *humanam actionem* intelligimus non quemvis motum à facultatibus hominis procedentem; ſed illum duntaxat, qui provenit ac dirigitur ab iis facultatibus, quas humano generi præ brutis Creator O. M. attribuit, nempe, qui velut prælucente *intellectu* ac decernente *voluntate* ſuſcipitur.

§. 3. Datum quippe eſt homini, ut non ſolum

ſolum varias res, qu[illegible] n hoc univerſo occurrunt, poſſit cognoſcere, eas inter ſe conferre, & harum occaſione novas ſibi notiones formare: ſed ut etiam poſſit proſpicere, quid acturus ſit, ac ad id exequendum ſeſe movere, idemque ad certam normam certumque finem conformare, &, quid inde proventurum ſit, colligere, quin & quæ peracta jam ſunt, an ad regulam congruant, judicare. Sed nec omnes hominis facultates ſeſe perpetuo, aut modo uniformi movent: verum aliquæ iſtarum intrinſeco hominis impulſu excitantur, excitatæque temperantur, & diriguntur. Denique nec in omnia objecta promiſcue iomo fertur, ſed quædam appetit, quædam verſatur. Sæpe quoque licet objectum agendi adſit, motum ſuſpendit; & pluribus bjectis præſentibus unum eligit, cætera reuit.

§. 4. Circa facultatem ergo comprehenendi & dijudicandi res, quæ *intellectus* vocaulo venit, id ante omnia pro certo habenum eſt : cuilibet homini matura ætate & ente integra tantum ſupereſſe naturalis vel : luminis, ut adhibita cultura, ac debita meratione poſſit recte comprehendere ſaltem

 gene-

generalia illa præcepta ac principia, quæ ad vitam hancce honeſtè & tranquille exigendam faciunt; ſimulque judicare, iſta utique indoli humanæ congruere. Hoc enim niſi ſaltem intra ſphæram fori humani admittatur, quibusvis ſuis delictis homines ignorantiam invincibilem obtendere poſſent: cum nemo in foro humano argui poſſit violaſſe regulam, quam capere ſupra ipſius vires eſt.*

§. 5. Intellectus hominis, quando de eo, quod agendum vel omittendum eſt, recte informatus fuerit, & quidem ita, ut ſententiæ ſuæ certas & indubias rationes norit reddere, ſolet vocari *conſcientia recta*. Sed ubi quis veram quidem ſententiam circa agenda vel omittenda fovet, quam tamen ipſe per rationes demonſtrare nequeat, ſed eandem ex vitæ civilis tenore, ex aſſuetudine, aut ſuperiorum autoritate hauſerit, neque tamen ipſi ſuppetat ratio, quæ contrariū magis perſuadeat, ſolet vocari *conſcientia probabilis*, qua maxima pars mortalium regitur, quippe cum paucis rerum cognoſcere cauſas conceſſum ſit. §. 6.

* *Jur. Nat. & Gent.* L. 1. c. 3. §. 3. *Apolog.* §. 21. n Erid, Scand, p. 37.

§. 6. Solet tamen quibuſdam non raro evenire, circa caſus potiſſimum ſingulares, ut ex utraque parte ſeſe offerant rationes; nec illi ita polleant judicio, ut utræ præponderent, liquido diſcernere queant. Id quod vocari ſuevit *conſcientia dubia*. De qua hæc eſt regula: *Quamdiu in ancipiti hæret judicium, bonum quid ſit, an malum, actio erit ſuſpendenda*. Nam nondum diſcuſſa dubitatione ad agendum ſeſe determinare, propoſitum peccandi, aut ſaltem neglectum legis involvit.

§. 7. Sæpe etiam intellectus hominis pro vero falſum adprehendit; & tunc in *errore* verſari dicitur. Qui error *vincibilis* ſolet appellari, quando quis adhibita attentione & diligentia debita cavere poterat, ne in eum incideret: *invincibilis* autem, quando quis etiam adhibita omni diligentia, quam vitæ communis ratio fert, iſtum evitare non poterat. Qualis error tamen ſaltem inter eos, queis rationis lumen excolere, & vitam ad honeſtum componere cordi eſt, non circa communia vivendi præcepta, ſed duntaxat circa ſingularia negotia incidere ſuevit. *

* *Iur. Nat. & Gent.* l. c. p. 40. *Apolog.* l. c.

Nam & naturalis juris præcepta generalia plana ſunt: & qui leges poſitivas fert, id ante omnia agere ſolet & debet, ut illæ ſubjectis innoteſcant. Unde citra ſupinam negligentiam hic error non naſcitur; Sed in ſingularibus negotiis facile eſt, ut error invito & præter culpam obrepat circa objectum, aliasque actionis circumſtantias.

§. 8 Ubi verò ſimpliciter cognitio abeſt, vocatur *ignorantia*. Quæ duplici modo conſideratur; uno, prout ad actionem aliquid confert; altero, prout invito, aut non citra culpam aborta fuit. Priori reſpectu ignorantia ſolet dividi in *efficacem & concomitantem*. Illa eſt, quæ ſi abfuiſſet, præſens actio non fuiſſet ſuſcepta. Hæc eſt, quæ licet abfuiſſet, nihilominus actio ſuſcepta fuiſſet. Poſteriori reſpectu ignorantia eſt *voluntaria* vel *involuntaria*. Illa eſt, quam quis vel ultro affectavit, rejectis veri cognoſcendi mediis, aut debita diligentia non adhibita obrepere ſibi paſſus eſt. Hæc eſt, quando quis ignorat, quæ nec ſcire poterat, nec tenebatur. Et hæc iterum *duplex* eſt. Vel enim quis in præſens quidem ignorantiam exuere non potuit, ut tamen in culpa ſit, quare in tali ſtatu verſe-

tur:

tur: Vel non ſolum in præſens ignorantiam vincere nequit, ſed & in culpa non eſt, quare ad talem conditionem ſit devolutus.

§. 9. Altera facultas, quæ in homine præ brutis peculiariter cernitur, *voluntas* vocatur; per quam velut intrinſeco impulſu ad agendum ſeſe homo movet, & eligit quod ſibi maxime arridet, averſatur, quod ſibi non convenire videtur. Habet igitur homo à voluntate, tum quod *ſponte* agat, i. e. ut non per intrinſecam aliquam neceſſitatem ad agendum determinetur, ſed actionis ſuæ ipſe autor ſit; tum ut *libere* agat, i. e. ut uno objecto propoſito poſſit agere vel non agere, idemque eligere vel reſpuere; aut pluribus objectis propoſitis unum eligere, cætera reſpuere. Porro cum actionum humanarum quædam propter ſe ſuſcipiantur, quædam quatenus ad aliud conſequendum inſerviunt, i. e. quædam rationem *finis*, quædam *mediorum* habeant: circa finem quidem ita voluntas verſatur, ut eum cognitum primò adprobet, dein ad eundem conſequendum efficaciter ſeſe moveat, & velut ad eum tendat, vehementius aut remiſſius; eoque obtento acquieſcat placideque fruatur. Media autem primo

probantur, tum quæ maxime idonea fuerint viſa eliguntur; ac demum uſui adplicantur.

§. 10. Quemadmodum autem hoc maxime nomine homo actionum ſuarum autor habetur, quia ipſe voluntario eas ſuſcepit; ita circa voluntatem id cumprimis obſervandum, ejus ſpontaneitatem utique aſſerendam eſſe ſaltem circa illas actiones, de quibus ab homine in foro humano ratio ſolet exigi. Ubi autem homini nihil plane ſpontaneitatis relinquitur, ibi non ipſe homo, ſed qui eidem neceſſitatem adfert, autor habebitur actionis, ad quam homo invitus membra viresque ſuas accommodat.

§. 11. Porro quanquam voluntas bonum in genere ſemper adpetat, & malum in genere averſetur: magna tamen inter ſingulos homines tum adpetituum tum actionum cernitur varietas. Idque inde provenit, quod non omnia bona & mala homini velut pura appareant, ſed invicem mixta, bona malis, mala bonis: & quia diverſa objecta diverſas velut partes in homine peculiariter afficiunt, v. g. quædam æſtimationem illam, quam homo de ſe ipſo habet; quædam ſenſus ejus exteriores; quædam amorem ſui, quo ſe ipſum

con-

conſervare ſtudet. Ex quo eſt, quod illa qui-dem homo adprehendat tanquam *decora*, iſta tanquam *jucunda*, hæc tanquam *utilia*. Et prout quodque horum validum motum homini impreſſit, ita eundem quoque verſus ſe peculiariter propendere facit. Cui accedit in pleriſque hominibus ad certa quædam pecul[i]aris inclinatio, aut à certis averſatio. Hinc fit, ut circa quamlibet fere actionem ſeſe ſimul offerant ſpecies bonorum & malorum, verorum aut adparentium, ad quas ſolide diſcernendas aliis major, aliis minor eſt perſpicacia. Inde mirum non eſt, unum in id ferri, abs quo alter maxime abhorret.

§. 12. Sed nec ſemper voluntas hominis circa quamlibet actionem velut in æquilibrio poſita deprehenditur, ſicut inclinatio in hanc aut illam partem unice ab impulſu ejusdem intrinſeco poſt mature perpenſa omnia proveniat; ſed frequentiſſimè per extrinſeca velut momenta verſus unam magis quàm alteram partem homo propellitur. Ut enim prætereamus communem illam mortalium prava proclivitatem, cujus originem atque indolem alterius fori eſt excutere; primo voluntati ſingularem quandam vergentiam

conciliat *peculiaris ingenii diſpoſitio*, qua ad certum genus actionis aliqui valde proclives redduntur. Quæ non in ſingulis tantum hominibus, ſed & integris in nationibus deprehenditur. Eam autem producere videtur cœli nos ambientis ſolique genius, humorum in corporibus temperatura ex ipſo ſemine, ætate, victu, våletudine, ſtudiorum ratione, ſimilibusque cauſis proveniens; item conformatio organorum, queis animus ad functiones ſuas obeundas utitur, & ſimilia. Ubi notandum, (præterquam quod homo adhibitâ curâ temperamentum ſuum non parum retundere & alterare poſſit) quantacunque etiam vis eidem tribuatur, non tamen eousque illa valere judicanda eſt, ut hominem neceſſario in violationem legis naturalis rapiat, quousque hæc in foro humano coercetur; ubi pravæ cupidines, intra actum exteriorem ſubſiſtentes, non attenduntur.* Adeoq́ ſi vel maxime natura recurrat, furcâ licet expulſa, id tamen prohiberi poteſt, ne exteriores actiones vitioſas producat. Et quæ in ſuperanda ejusmodi inclinatione occurrit difficultas, illam ſplendor laudis penſat,

quæ

* Hug. Grot. Jur. Bell. & Pac. *L*. II. c. 20. §. 18.

heic victorem manet. Quod ſi autem modi ſtimuli animum concutiant, quos a ratio, quo minus erumpant, reprimere eſt, via tamen eſt, ut citra peccatum velut leri queant.

§. 13. Valde quoque in certas actiones voatatem inclinat frequens ejusdem generis ionum repetitio, ex qua enata proclivitas *nſuetudo* vocatur. Per hanc quippe efficit, ut libenter & expedite actio aliqua ſuſcipiar, ſic ut objecto præſente in id velut trahi imus videatur, aut idem abſens vehemenſimè deſideret. De qua id obſervandum; ti nulla videtur eſſe adſuetudo, quin eam adibita diligentia iterum exuere poſſit homo; a nulla quoque animum cousque detorquere valet, ut non exterioribus ſaltem actious, in quos illa rapitur, heic & nunc cohiendis par homo ſit. Et quia penes hominem fuit, ejusmodi adſuetudinem contrahere: inde utut hæc actiones facilitet, tamē neq; indè bonarum actionum pretio aliquid decedit, neque pravarum malitia redditur levior. Quin uti bona adſuetudo hominis laudem, ita prava ejusdem turpitudinem intendit.

§ 14. Plurimum quoque intereſt, an placida tranquillitas animo conſtet; an vero idem

pecu-

peculiaribus motibus, quos *affectus* vocant, concutiatur. Circa quos illud tenendum: quantumcunque vehementes iſti ſint, tamen debito rationis uſu hominem iisdem ſuperiorem eſſe poſſe, ipſorumque impetum ſaltem intra ultimum actum ſiſtere. * Cum autem affectuum alii excitentur ſpecie boni, alii ſpecie mali, & ſtimulent vel ad adquirendum aliquod gratum, vel declinandum moleſtum: naturæ humanæ congruens eſt, ut hos, quam illos plus favoris aut veniæ mortales inter comitetur, eoque magis, quo infeſtius & intolerabilius fuit malum, quod eos excitavit. Longe quippe tolerabilius habetur, carere bono ad naturæ conſervationem non adeo neceſſario, quam excipere malum ad naturæ deſtructionem tendens.

§. 15. Denique uti dantur certi *morbi*, qui uſum rationis in perpetuum, aut ad tempus, plane tollunt: ita multas apud nationes frequens eſt, homines ſibi ultro arceſſere morbi quoddam genus brevi tranſiens, uſum rationis non parum perturbans. Quo innuimus *ebrietatem* ex certis potulentorum generibus,

* *Jur. Nat. & Gent.* L. 1. c. 4. §. 7. *Apolog.* §. 22. in Erid. Scandic. p. 39.

ac quibusdam fumis , provenientem; violento motu ſanguinem ac ſpiritus im- it & turbat , ac ad libidinem imprimis, ı,temeritatem, & enormem lætitiam ho- ıes proclives reddit; ſic ut multi velut ex- e per ebrietatem rapti videantur, & diver- ı plane genium induiſſe, quam quo ſobrii ıſpiciebantur. Hæc tamen uti non ſem- omnem uſum rationis ſequeſtrat; ita,qua- us ultro arceſſita eſt, odium potius quàm orem actionibus per eandem ſuſceptis nciliare apta eſt.

§. 16. Porro actiones humanæ uti *volun- ïa* ſolent vocari, quatenus à voluntate pro- iſcuntur & diriguntur: ita ſi quæ reluctan- voluntate ſcienter ſuſcipiuntur, *invita* ad- llantur , preſſius ſumto hocce vocabulo. am latius id acceptum etiam illas compre- endit,quæ per *ignorantiam* patrantur. Invi- m autem nobis hoc loco idem notat, quod *actum*; quando nempe quis ab extrinſeco incipio validiore adigitur membra ſua ad- licare, ita ut averſationem & diſſenſum ſu- m ſignis ac præcipue renitentia corporis ſi- nificet. Minus autem propriè invita & il- dicuntur , quando incumbente graviore neceſſi-

neceſſitate aliquid tanquam minus malum eligitur, & ſuſcipitur, abs quo alias homo extra neceſſitatem conſtitutus vehementer abhorrebat. Quales actiones vulgo *mixtas* vocant. Hæ cum ſpontaneis illud habent commune, quod voluntas pro præſenti ſtatu eas utique eligat tanquam minus malum: Cum invitis autem aliquatenus quoad effectum conveniunt, quod vel plane non, vel non ita graviter, uti ſpontaneæ, ſoleant agenti imputari.

§. 17. Cæterum actionum humanarum, quæ ab intellectu & voluntate proficiſcuntur & diriguntur, hæc eſt præcipua affectio, * quod illæ homini poſſint *imputari*, ſeu quod homo pro earum autore recte poſſit haberi, ac ad reddendam de iisdem rationem adſtringi, quodque in ipſum redundent effectus, qui ex iſtis proveniunt. Nulla enim propior ratio eſt, quare alicui actio quæpiam imputari poſſit, quam quia ab iſto ſciente & volente, mediate aut immediate, profecta eſt; ſeu, quia penes ipſum fuit, ut fieret vel non fieret.
Hinc

* *Jur. Nat. & Gent.* L. 1. c. 5. §. 3. *Spicileg. Jur. Nat.* §. 12. in Erid. pag. 343.

: axiomatis primarii loco in diſciplinis alibus ad forum humanum ſpectantibus tur; *quod de illis actionibus rationem poteat homo, quæ ut fiant vel non fiant penes eſt*: ſeu, quod eodem recidit, quod *quæ actio directionis humanæ capax, quam aliquem eſt fieri vel non fieri, ipſi queat tari.* Sic & contra nemo pro autore ctionis haberi poteſt, quæ penes ipſum e in ſe, neque in ſua cauſa fuit.

18. Ex hiſce præmiſſis aliquot particuformabimus propoſitiones, unde conuid cuique imputari, ſeu, cujus actionis usque autor quisque poſſit haberi.

iones ab alio patratæ, ut & operationes mvis aliarum rerum, nec non quivis us, non poſſunt alteri imputari, niſi quaille poteſt & tenetur iſtas moderari, quippe eſt frequentius inter homines, ut uni commiſſum ſit, alterius actiorigere. Heic igitur ſi actio aliqua ab ſit patrata, circa quam iſte omiſit, quod ſe erat, actio illa imputabitur non ſo-, qui immediate ipſam patravit, ſed eti, qui ex debita & poſſibili directione l omiſit. Habet tamen ea res fere ſu-

um

um modum finemque, ſic ut illud *poſſibile* cum aliquo velut temperamento & moraliter ſit intelligendum. Cum per quamcunque ſubjectionem unius ſub altero ſubjecti tamen libertas non extinguatur, quin alterius directioni reniti, & in diverſa tendere poſſit; nec vitæ humanæ indoles ferat, ut quis uni perpetuo velut affixus omnes iſtius motus obſervare queat. Igitur ſi quis omnia fecit, quæ directionis ſibi injunctæ natura ferebat, ubi nihilominus quid ab altero patratum fuit, patranti ſoli imputabitur. Sic poſtquam in *animalia* homines dominium exercent, quæ per illa in alterius detrimentum facta ſunt, domino imputabuntur, ſi quidem is ex debita cuſtodia & circumſpectione aliquid neglexit. Sic & quævis mala, quæ alteri obtingunt, imputari iſti poſſunt, qui eorum cauſam & occaſionem, cum poſſet & deberet, non ſubtraxit. Sic cum multarum *rerum naturalium operationes* promovere aut ſuſpendere ſit penes homines, quod ab hiſce commodi vel damni datum ſit, iſtis imputabitur, quantum eorundem opera vel neglectus ad id momenti attulit. Aliquando etiam præter ordinem imputantur alicui

even-

ventus tales, qui aliâs ſupra humanam direc-
tionem ſunt, quatenus intuitu certi hominis
tos divinum Numen peculiariter procura-
t. Extra hoſce & ſimiles caſus ſufficit, ſi
: propriis actionibus rationem quis poſſit
ddere.

§. 19. *II. Quæcunque in quolibet homine
it vel non ſunt, quæ penes ipſum non fuit, ut
eſſent, vel non adeſſent, non poſſunt ipſi im-
ari, niſi quatenus per induſtriam naturalem
ectum non ſupplevit, aut nativas vires non
uvit.* Sic cum perſpicaciam ingenii vi-
que corporis nemo ſibi præſtare poſſit, ne-
ii quoque eo nomine imputari quid pote-
iiſi quantum culturam adhibuit, aut ad-
ere neglexit. Sic non ruſtico, ſed urbano
ie aulico horridi mores vitio vertuntur.
le & valde abſurdæ ſunt judicandæ ex-
rationes ejusmodi qualitatum, quarum
a penes nos non fuit; v. gr. brevis ſtatu-
ormæ parum felicis, & ſimilium.

20. *III. Quæ per ignorantiam invinci-
i patrantur, imputari non poſſunt.* Quia
e dirigere actionem poſſumus, ubi intel-
s lumen non prælucet: & præſupponi-
tale lumen ſibi hominem non potuiſſe

B com-

comparare, neque quo minus poſſet in culpa fuiſſe. Quin & in vita communi *τὸ poſſe* moraliter accipitur pro illa facultate, ſolertia, & circumſpectione, quæ vulgo ſufficere judicatur, & quæ probabilibus rationibus ſubnixa fuit.

§. 21. *IV. Ignorantia, ut & error, circa leges, & officium cuique injunctum, ab imputatione non liberat.* Nam qui leges & officium alicui injungit, efficere ſolet & debet, ut in notitiam ſubjecti illæ perveniant. Et ad ſubjecti captum leges ac regulæ officii attemperari ſolent & debent; circa quas cognoſcendas & retinendas quemlibet ſolicitum eſſe oportet. Unde qui eſt cauſa ignorantiæ, reſpondere etiam tenebitur de iis actionibus, quæ ex illa ignorantia promanant.

§. 22. *V. Cui occaſio agendi citra ſuam culpam deeſt, illi non imputatur, quod non egerit.* Videtur autem occaſio quatuor hæcce complecti; ut *objectum* actionis ſit in promptu; ut adſit commodus *locus*, ubi non poſſimus ab aliis impediri, aut malo aliquo multari; ut adſit opportunum *tempus*, quò non ſint obeunda negotia magis neceſſaria, quodque item aliis, qui ad actionem concurrunt, ſit

ſit opportunum; ut denique naturales agendi *vires* ſuppetant. Citra iſthæc enim cum actio fieri nequeat, etiam abſurdum fuerit, ſi alicui imputetur, ad quod agendum occaſio defuit. Sic medicus ſegnitiæ non poteſt argui, ſi nemo ægrotet. Sic liberalis eſſe non conceditur, qui ipſe indiget. Sic talentum ſuum defodiſſe argui nequit, cui rite ambienti ſtatio denegata fuit. Et cui multum datum fuit, ab eo multum repetetur. Sic non poſſumus ſimul ſorbere & flare.

§. 23. *VI. Non poteſt* quoque *alicui imputari, quod non præſtiterit ea, quæ vires ipſius excedunt, neque per eas prohiberi aut effici poſſunt.* Inde vulgo impoſſibilium nulla eſſe obligatio dicitur. Addendum tamen: modo quis ſua culpa vires præſtandi non detriverit, aut perdiderit. Hic enim eodem modo tractari poteſt, atque ſi vires adhuc obtineret; cum alias facilis eſſet via, quamvis obligationem paulo laborioſiorem eludendi, ultro corruptis præſtandi viribus.

§. 24. *VII. Imputari* quoque *non poſſunt, quæ quis coacte patitur, aut agit.* Talia enim amoliri aut defugere ſupra ipſius vires poſitum intelligitur. Cogi autem dicimur du-

plicimodo; uno, quando alius valentior per violentiam noſtra membra ad aliquid agendum aut patiendum adplicat: altero, ſi potentior grave aliquod malum cominus intentet, (idque ſtatim repræſentandi facultatem habeat,) niſi ultro nos ad aliquid faciendum moveamus, aut à faciendo abſtineamus. Tunc enim, niſi expreſſè obligemur, id, quod alteri eſt inferendum, noſtro malo redimere, is, qui eam nobis neceſſitatem adfert, pro autore facinoris habebitur; nobis autem non magis factum iſtud imputari poterit, quam gladio aut ſecuri cædes.

§. 25. *VIII. Eorum, qui rationis uſu deſtituuntur, actiones non imputantur.* Quia, quid agatur, liquido dignoſcere & ad normam comparare nequeunt. Et huc ſpectant actiones infantum, antequam uſus rationis paulo diſtinctius ſeſe incipiat exſerere. Quod enim iſti propter quaſdam actiones increpantur aut verberantur, id non ideo fit, quaſi in foro humano pœnam propriè dictam meriti ſint, ſed per modum nudæ emendationis, & diſciplinæ; ne per talia moleſtiam aliis faceſſant, aut, ne pravam adſuetudinem contrahant. Sic & furioſorum, mente motorum,

rum, & delirorum actiones pro humanis non habentur, quibus quidem citra ſuam culpam iſte morbus provenit.

§. 26. *IX.* Denique *imputari non poſſunt, quæ quis in ſomniis agere ſibi videtur*; niſi quatenus talibus interdiu cogitandis cum delectatione immoratus, eorum imagines animo alte impreſſit: etſi & hæc rariſſimè in foro humano attendantur. Aliàs enim Phantaſia in ſomno eſt veluti cymba ſine rectore fluitans, ſic ut penes hominem non ſit præſtare, qualia viſa iſthæc effingat.

§. 27. Circa imputationem autem actionum alterius paulo diſtinctiùs obſervandum, quod aliquando quidem contingat, ut actio ei, qui immediatè eam patravit, plane non imputetur, ſed alteri, qui hoc tantum velut inſtrumento uſus eſt. Sed frequentius eſt, ut & ei, qui actionem patravit, & alteri, qui ad eandem agendo quid vel omittendo concurrit, illa ſimul imputetur. Id quod fit triplici potiſſimum modo; vel ut alter principalis cauſa actionis, patrator minus principalis habeatur; vel ut uterque pari velut paſſu ambulet; vel ut alter minus principalis, patrator principalis cauſa ſit. Ad primam claſſem

Tacit: annal: ii

pertinent, qui alterum autoritate ſua ad quid permoverunt: qui conſenſum requiſitum adhibuerunt, citra quem alter agere non poterat; qui poterant & debebant prohibere, & non fecerunt. Ad ſecundam claſſem pertinent, qui mandant, aut ad facinus patrandum conducunt; qui adjuvant; qui receptum & defenſionem præſtant; qui cum opem ferre injuriam patienti poſſent & deberent, non fecerunt. Ad tertiam claſſem referuntur, qui conſilium ſpeciale dant; qui laudant & aſſentantur ante patratum facinus; qui exemplo ſuo ad peccandum accendunt, & ſimiles.

CAPUT II
DE
NORMA ACTIONUM HUMANARUM, SEU DE LEGE IN GENERE, ET DE JUSTITIA.

§. 1. Legis Neceſſitas.
§. 2. Definitio.
§. 3. Forma, Obligatio.
§. 4. Subjectum, homo ſubjectus.
§. 5. Cauſa efficiens, ſuperior Imperans.
§. 6. Promulgatio.
§. 7. Legis Partes,
§. 8. Objectum ſeu materia.
§. 9. Contraria Legi diſpenſatio & Mutatio.
§. 10. Æquitas quid?
§. 11. Diviſio actionum, intuitu legis.
§. 12. Effectus legis Juſtitia, perſonarum
§. 13. Vel Actionum.
§. 14. Diviſio Juſtitiæ.
§. 15. Ejus Oppoſitum Injuſtitia.
§. 16. Diviſio Legis.

§. I.

§. I.

QUia actiones humanæ à voluntate dependent, voluntates autem ſingulorum non ſemper ſibi ſimiles, & diverſorum in diverſa fere tendere ſolent; igitur ad ordinem & decorum in genere humano conſtituendum neceſſarium fuit, normam aliquam exiſtere, ad quam iſtæ componerentur. Alias enim, ſi in tanta voluntatis libertate, tantaque inclinationum & ſtudiorum diverſitate quisque citra reflexionem ad certam normam ageret, quod ipſi in mentem veniret, nō poterat non maxima confuſio in genere humano exiſtere.

§. 2. Norma illa vocatur *Lex*, quæ *eſt decretum, quo ſuperior ſibi ſubjectum obligat, ut ad iſtius præſcriptum actiones ſuas componat.**

§. 3. Hæc definitio ut eo melius intelligatur, evolvendum eſt, quid ſit obligatio; unde ea oriatur; quis obligationem recipere, & quis eandem alteri injungere queat. Vulgo igitur *obligatio* dicitur *vinculum juris, quo neceſſitate adſtringimur alicujus rei præſtandæ.* Scilicet injicitur per eam quaſi fre-

* Conſule hic H. Grotium, Jur. Bell. & Pac. L. 1. c. 1. §. 9.

num aliquod noſtræ libertati, ut quanquam de facto voluntas in diverſum tendere queat, intrinſeco tamen per eandem velut ſenſu imbutam ſe deprehendat, ut ni præſcriptæ normæ conformis ſit actio edita, non recte ſe egiſſe cogatur agnoſcere. Adeoque ſi quid mali eo nomine homini eveniat, non immerito id ſibi accidere judicet; cum normam, prout par erat, ſequenti iſtud evitâſſe licuerit.

§. 4. Quod autem *homo aptus ſit ad recipiendam obligationem*, duplex cauſa eſt: una quidem, quia is voluntatem habet, quæ ſeſe in diverſas partes flectere, adeoque & ad normam componere poteſt: altera, quia homo à poteſtate ſuperioris non eſt immunis. Nam ubi alicujus agentis vires per naturam ad uniformem agendi modum ſunt alligatæ, ibi libera actio fruſtra exſpectatur: iſtique incaſſum præſcribitur aliqua norma, qui eam neque intelligere, neque ad eandem ſeſe componere poteſt. Si quis autem non agnoſcat ſuperiorem, eo ipſo nemo exiſtit, qui neceſſitatem eidem jure queat injicere. Et ſi maximè is in agendo certam rationem obſervet, & à quibuſdam actionibus conſtanter abſti-

neat;

neat, id tamen non ex obligatione aliqua, ſed ex proprio beneplacito facere intelligitur. Sequitur ergo, ut ille obligationis ſit capax, qui & ſuperiorem habet, & normam præſcriptam poteſt cognoſcere & voluntatem habet in diverſa flexilem; quæ tamen, ubi norma per ſuperiorem fuerit præſcripta, ſentiat, ſe ab iſta non recte diſcedere. Quali natura hominem præditum adparet.

§. 5. *Introducitur obligatio* in animum hominis *propriè à ſuperiore*, i. e. tali, cui non ſolum *vires* ſunt, malum aliquod repræſentandi contranitentibus; ſed & cui *juſtæ* ſunt *cauſæ*, quare poſtulare queat, ex ſuo arbitrio voluntatis noſtræ libertatem circumſcribi. Talia enim ubi in aliquo fuerint, poſtquam, quid velit, ſignificavit, neceſſum eſt, in animo hominis oriri metum reverentia temperatum: illum quidem ex potentia, hanc autem ex conſideratione cauſarum, quæ etiam remoto metu allicere aliquem debebant ad iſtius voluntatem amplectendam. Qui enim nullam rationem allegare novit, quare mihi invito obligationem velit impingere, præter ſolas vires, is terrere quidem me poteſt, ut effugiendo majori malo ipſi tantiſper parere ſatius

 ducam:

ducam: ſed eo metu remoto nihil amplius obſtat, quo minus meo potius, quam illius arbitrio agam. Contra qui rationes quidem habet, quare ego ipſi parere debeam, à viribus tamen malum aliquod mihi imponendi deſtituitur, ejus juſſa impune à me poſſunt negligi, ni potentior aliquis hujus auctoritatem proculcatam adſertum eat. Rationes autem, quare quis recte poſtulare queat, ut ab altero ſibi obtemperetur, ſunt: ſi ab iſto in hunc inſignia quædam bona ſint profecta; ſi conſtiterit, iſtum & bene huic velle, & rectius, quam ipſe valet, eidem proſpicere poſſe; ſimulque ſi actu iſte hujus directionem ſibi vindicet; & denique ſi quis ultro alteri ſeſe ſubjecerit, & in ipſius directionem conſenſerit.

§. 6. Cæterum ut lex vim ſuam in animis eorum, quibus fertur, exſerere poſſit, requiritur *cognitio cum legislatoris, tum ipſius legis.* Nemo enim obedientiam præſtare valebit, ſi neque cui parere debeat, neque ad quid teneatur, noverit. Et legislatoris quidem cognitio eſt facillima. Legum quippe naturalium eundem eſſe auctorem, qui univerſi ex lumine rationis conſtat. Nec civis ignorare

rare

rare poteſt, quis in ipſum imperium obtineat. Leges porro naturales quomodo innoteſcant paulo poſt exponetur. Civiles autem leges per *promulgationem* publice & perſpicue factam in ſubjectorum notitiam perveniunt. In quâ de duobus conſtare debet; tum quod lex eum habeat auctorem, penes quem ſummum in civitate eſt imperium; tum quæ ſit legis ſententia. Prius cognoſcitur, ſi vel pſe legem ſua voce promulget, vel autogra- ho conſignet, vel ſi id fiat per ipſius delega- os: quorum auctoritas fruſtra in dubium ocatur, ſi conſtet, hoc cum munere, quod civitate gerunt, eſſe conjunctum, & ipſos gulariter ad idem adhiberi; ſi iſtæ leges in ſum judiciorum deducantur; ſi nihil con- neant, quod ſummo imperio deroget. Ut tem ſententia legis recte percipiatur, pro- ulgantibus incumbit, quanta fieri poteſt rſpicuitate uti. Si quid in legibus obſcu- m occurrat, ejus declaratio petenda abs le- latore, aut illis, qui ad jus ſecundum leges endum publice ſunt conſtituti.

§. 7. Cujuslibet *legis perfectæ duæ partes* t: una, per quam definitur, quid ſit facien- n, quidve omittendum: altera, per quam indi-

indicatur, quodnam malum ſit propoſitum ei, qui præceptum intermittit, & interdictum facit. Nam uti propter pravitatem ingenii humani, in vetita tendere amantis, ſupervacuum eſt dicere *hoc fac*, ſi non facientem nil mali ſit manſurum: ita abſurdum eſt dicere, *pœnas dabis*, ni cauſa, quæ pœnam mereatur, præceſſerit. Sic igitur omnis vis legis conſiſtit in ſignificando eo, quid ſuperior à nobis fieri velit, vel non velit, & quæ pœna violatoribus legis ſit conſtituta. Vis autem obligandi, i. e. intrinſecam neceſſitatem adferendi, & vis cogendi, ſeu, per pœnas ad obſervationem legum adigendi, proprie eſt in legislatore, & cui legum cuſtodia atque executio eſt commiſſa.

§. 8. Illud, quod per leges alicui injungitur, debet non ſolum intra vires eſſe illius, cui leges feruntur, ſed & utilitatem aliquam adferre ſive illi ipſi, ſive aliis. Nam uti ſub comminatione pœnæ aliquid exigere velle ab aliquo, quod eſt & ſemper fuit ſupra ipſius vires poſitum, abſurdum & crudele fuerit: ita ſupervacuum eſt, naturalem voluntatis libertatem conſtringere, ſi nulla in quemquam utilitas inde proveniat.

§. 9.

, 9. Quanquam autem regulariter lex
ıes legiſlatoris ſubditos complectatur, in
s materia legis quadrat, & quos legiſla-
r ab initio exemtos non voluit: interdum
:n contingit, ut ab obligatione legis ali-
peculiariter ſolvatur. Id quod *diſpen*-
vocant. Uti tamen diſpenſare ille tantum
ſt, cui legem ferendi & abrogandi pote-
:ompetit; ita cavendum, ne promiſcua
:ra graviſſimas cauſas facta diſpenſatione
ritas legum convellatur, & invidiæ at-
indignationi inter ſubjectos anſa præ-
ur. *

10. A diſpenſatione tamen multum diſ-
:quitas, quæ eſt correctio ejus, in quo
eficit ob univerſalitatem; ſeu dextra le-
nterpretatio, qua ex naturali ratione o-
litur, caſum aliquem peculiarem ſub lege
erſali non comprehendi, eo quod alias
:di quid inde foret ſecuturum. Nam
ob infinitam varietatem omnes caſus ne-
›ræ videri, neque exprimi poſſunt; ideo
es, quorum eſt generalia legum decreta
:ciales caſus adplicare, debent à lege ex-
e ejusmodi caſus, quos excepturus fue-

rat

›t. L. II. c. 20. §. 21. ſeqq.

rat ipſe legislator, ſi præſens adeſſet, aut tales caſus prævidiſſet. *

§. 11. Porro à relatione & congruentia ad normam moralem actiones humanæ certas ſortiuntur qualitates & denominationes. Et illæ quidem actiones, de quibus in neutram partem quid diſponit lex, vocantur *licita* ſive *permiſſa*. Etſi quandoque in vita civili, ubi non omnia ad vivum poſſunt reſecari, illa etiam licita dicantur, in quæ pœna * fori humani non eſt conſtituta, etſi in ſe honeſtati naturali repugnent. Quæ porro actiones cum lege congruunt, *bonæ*, quæ diſcrepant, *malæ* vocantur. Sed ut aliqua actio bona ſit, neceſſum eſt, ut ex omni parte cum lege congruat; ut mala ſit, ſufficit, ſi in una duntaxat parte deficiat.

§. 12. Juſtitia autem quandoque eſt attributum *actionum*, quandoque *perſonarum*. Quando *juſtitia perſonæ* tribuitur, ſolet vulgo definiri, quod ſit *conſtans & perpetua voluntas ſuum cuique tribuendi*. Juſtus quippe vir dicitur, qui juſta faciendo delectatur, qui juſtitiæ ſtudet, ſeu in omni re conatur facere id, quod

* Grot. L. c. §. 26. 27.
* Idem L. III. c. 4. §. 2.

quod juſtum eſt. Injuſtus contra, qui negligit cuique ſuum tribuere, vel id non debito ſuo, ſed præſente commodo, menſurandum exiſtimat. Sic ut juſti hominis non paucæ poſſint eſſe actiones injuſtæ, & vice verſa. Juſtus quippe juſta facit propter præceptum legis, injuſta non niſi per infirmitatem: injuſtus autem juſta facit propter pœnam legi adjunctam, injuſta per animi malitiam.

§. 13. Quando vero *juſtitia actionibus* tribuitur, tunc nihil aliud eſt quam *recta adplicatio earundem ad perſonam.* Et juſta actio, quæ ex proæreſi, ſeu à ſciente & volente, adplicatur ad perſonam, cui illa debetur. Sic ut juſtitia actionum à bonitate in hoc potiſſimum differat, quod hæc ſimpliciter notet convenientiam cum lege; juſtitia autem præterea involvat reſpectum ad eos, in quos actio exercetur. Quo nomine etiam juſtitia virtus adverſus alium dicitur.

§. 14. Juſtitiæ diviſionem non omnes eodem modo inſtituunt. Receptiſſima eſt diviſio in *univerſalem* & *particularem.* Illa dicitur, quando quodcunque officium exercetur erga alios, etiam quod per vim, aut intentata in foro actione, exigi non poterat. Hæc autem

autem eſt, quando alicui potiſſimum exhibentur, quæ ille ſuo jure poſtulare poterat; & hæc iterum ſolet dividi in *diſtributivam* & *commutativam*. Illa nititur pacto inter ſocietatem & membra inito, circa participandum pro rata damnum & lucrum. Hæc autem nititur contractu bilatere potiſſimum circa res & actiones in commercium venientes. *

§. 15. Cognito quid juſtitia ſit, facile etiam, quid *injuſtitia* ſit, colligitur. Ubi obſervandum, quod actio injuſta, quæ deſtinato ex conſilio ſuſcipitur, & per quam violatur, quod alteri perfecto jure debebatur, aut quod tali jure undecunque partum is poſſidebat, proprie *injuria* vocetur. Quæ triplici modo fit: vel ſi alicui denegetur, quod ſuo jure poſtulare poterat, (non ſi quid duntaxat ex humanitate aut ſimili virtute debebatur;) vel ſi auferatur, quod ſuo jure, adverſus auferentem valente, tenebat; vel ſi malum aliquod alteri inferatur, quod inferendi poteſtatem non habebamus. Ad injuriam præterea requiritur deſtinatum conſilium, & malitia ejus, qui facit. Quæ ubi abfuerit, læſio alterius

* Grot. *L*. I. c. 1. §. 8.

terius *infortunium* aut *culpa* vocatur, gravior aut levior, prout gravis aut levis fuerit ſocordia & negligentia; ex qua quis in alterum velut incurrit.

§. 16 Lex reſpectu autoris dividitur in *divinam* & *humanam*; illa abs Deo, hæc ab hominibus lata eſt. Sed ſi lex conſideretur, prout neceſſariam & univerſalem congruentiam cum hominibus, vel minus, habet, dividitur in *naturalem* & *poſitivam*. *Illa* eſt, *quæ cum rationali ac ſociali natura hominis ita congruit, ut humano generi honeſta & pacifica ſocietas citra eandem conſtare nequeat.* * Unde & illa per rationis homini congenitæ lumen, & ex conſideratione humanæ naturæ in univerſum inveſtigari & cognoſci poteſt. *Hæc* eſt, quæ ex communi conditione humanæ naturæ haut quicquam fluit, ſed *abs ſolo legislatoris placito proficiſcitur*; etſi nec ipſa ſua ratione, ac uſu, quem certis hominibus aut peculiari ſocietati generat, carere debeat. Eſt autem *lex divina* alia *naturalis*, alia *poſitiva*. *Humana* autem omnis, preſſe accepta, *poſitiva* eſt.

* *Grot.* L. c. §. 10.

CAPUT III.
DE
LEGE NATURALI.

§.1. Notitia Status naturalis neceſſitatem Legis Nat. docet.
2. Homo naturaliter ſui conſervandi ſtudioſiſſimus.
3. Abſque aliorum tamen ope miſerrimus,
4. Habetque nocendi non ſolum proclivitatem,
5. Sed & facultatem.
6. Ingenio varius & affectibus.
7. Inde infertur ſocietatis colendæ neceſſitas.
8. Socialitatis Leges ſunt ipſa Lex Naturæ.
9. Fundamentum legis N. Socialitas,
10. Religionem tamen præſupponit.
11. Unde legis & obligationis ultimum firmamentum.
12. Quomodo Lex Nat. naturâ nota dicatur?
13. Diviſio officiorum juxta Leg. Naturæ.

§. I.

QUænam legis naturalis ſit indoles, quæ neceſſitas, & quibus eadem præceptis in iſthac mortalium conditione conſtet, planiſſime perſpicitur, ſi quis naturam & ingenium hominis penitius perſcrutatus fuerit. Sicuti enim ad accuratam legum civilium cognitionem plurimum facit, ſtatum civitatis, moresque & ſtudia civium probe intellexiſſe: ita perſpecto communi mortalium ingenio, ſtatuque facile patebit, quibus legibus eorundem incolumitas contineatur.

§. 2.

§.2. Id igitur homo habet commune cum omnibus animantibus, queis ſenſus ſui ineſt, ut ſe ipſo nihil habeat carius, ſe ipſum ſtudeat omnibus modis conſervare; ut, quæ bona ſibi videntur, adquirere, quæ mala, repellere nitatur. Qui quidē affectus regulariter tantus eſt, ut reliqui omnes eidem cedant. Et quicunq; hominis ſalutem impugnatum it, eum non poteſt non iſte averſari eousque, ut etiam depulſo malo intentato plerumque odium, & cupiditas vindictæ adhuc remaneat.

§.3. Aſt in eo præ brutis homo deteriorē m conditione videtur, quod vix ullum aliud animal tanta à nativitate imbecillitas prosequatur; ſic ut miraculi ſit inſtar futurum, ſi is ad maturam ætatem pervenerit, niſi aliorum hominum auxilium accedat. Cum hic inter tot inventa humanæ neceſſitatis adminicula, plurium annorum ſolicita informatio requiratur, ut proprio quis Marte victū amictū ſibi parare queat; * fingamus hominem;

ur. Nat. & Gent. L. II c. 1. §. 8. c. 2. §. 2. Diſſert. ad. ult. p. 458. Erid. Scandic. in Apolog. p. 20. Specim. Controverſ. c. 3. p. 217. c. 4. §. 16. 18. Spicileg. Controv. c. 3. § 1. p. 379. Jul. Ron. Diſſert. Epiſtol. §. 1. ſeq. p. 396. Comment. er. invenuſto Ven. Lipſiens. puſſ. p. 11. 16. 36. 46. 52. 54.

nem, citra omnem ab aliis hominibus accedentem curam & culturam ad robuſtam ætatem provectum, cui nihil ſit ſcientiæ, niſi ex proprio ingenio velut ultro pullulavit, eundemque ab omni aliorum hominum ope atque conſortio in ſolitudine deſtitutum: ſane vix miſerabilius animal deprehendetur; elinguc nimirum ac nudum, cui nihil aliud relictum, quam herbas radicesque vellere, aut ſponte natos fructus legere, ſitim fonte, flumine aut lacuna obvia levare, repellendis aëris injuriis antra ſubire, aut muſco gramineve corpus utcunque tegere, tempus tædioſiſſimum per otium exigere, ad quemvis ſtrepitum aut alterius animantis occurſum exhorreſcere, denique fame, frigore, aut per feram beſtiam demum perire. Contra quidquid jam commoditatum vitam humanam comitatur, id omne ex mutua hominum ope redundavit. Sic ut poſt Deum O. M. nihil in hoc orbe ſit, ex quo major utilitas homini provenire queat, quam ex ipſo homine.

§. 4. Iſthoc tamen tam utile invicem animal non paucis laborat *vitiis*, & non minore nocendi facultate præditum eſt; quæ conjunctionem cum ipſo reddunt ſatis ancipitem,

ma-

magnamque requirunt cautionem, ne pro bono malum quis ab illo ſortiatur. Jam primum major fere ad nocendum proclivitas in homine, quam in quovis brutorum deprehenditur. Nam bruta fere cibi deſiderio & Veneris efferantur, quorum utrique tamen facili negotio ipſa ſatisfacere poſſunt. Et eo deſiderio ſopito non temere in iras, aut ad lædendum alios concitantur, niſi quis irritaverit. Aſt homo animal eſt nullo non tempore in libidinem paratum, cujus ſtimulis longe frequentius vellicatur, quam conſervandæ ſpeciei neceſſarium videbatur. Ejusdem quoque venter non ſatiari duntaxat, ſed & titillari vult; & ſæpe plura adpetit, quam natura digerere valet. Veſtibus ne indigerent bruta, natura proſpexit; & homo non ad neceſſitatem tantum, ſed & ad oſtentationem veſtiri gaudet. Multi præterea affectus atque cupidines brutis ignoti, in mortalium genere deprehenduntur: ſuperflua habēdi libido, avaritia, gloriæ & ſuper alios eminendi cupiditas, invidia, æmulatio, ingeniorumque contentio indicio eſt, quod pleraque bella, quibus genus mortalium colliditur, ob cauſas gerantur brutis ignotas. Atque iſta omnia ſtimu-

lare homines poſſunt & ſolent , ut ſibi mutuo nocere velint. Accedit in multis eximia quædam petulantia, & aliis inſultandi libido, quibus cæteri, etiam modeſto ingenio præditi, ſtudio ſe ac ſuam libertatem conſervandi ac tuendi, non poſſunt non offendi, ac ad reſiſtendum accingi. Quandoque etiam homines ad mutuas læſiones incitat inopia, & quod præſens rerum copia cupiditatibus aut indigentiæ eorum non ſufficiat.

§. 5. Sed & maxima vis ineſt hominibus ad noxas mutuo inferendas. Nam etſi neque dentibus, neque unguibus aut cornibus ſint formidabiles, ut multa brutorum: tamen habilitas manus in efficaciſſimum nocendi inſtrumentum evaleſcere poteſt; & ſolertia ingenii aſtu & per inſidias graſſandi facultatem dat, quà aperta vi pertingere non licet. Sic ut facillimum ſit, hominem homini graviſſimum malorum naturalium, nempe mortem , inferre.

§ 6. Denique & in genere humano conſideranda eſt inſignis illa ingeniorum varietas, qualis in ſingulis brutorum ſpeciebus non cernitur; quippe quæ conſimiles fere inclinationes habent, parique affectu & adpetitu ducun-

uecuntur. Aſt inter homines quot capita, ot ſenſus,& ſuum cuique pulchrum. Nec mplici aut uniformi cupidine omnes agitanur, ſed multiplici & varie inter ſe mixto. Imò inus & idem homo ſæpe ſibi diſſimilis ceritur, & quod uno tempore concupivit, ab odem alio tempore valde abhorret. Nec ninor in ſtudiis, inſtitutis, & ad exſerendum nimi vigorem inclinationibus varietas, quæ jam in infinitis fere vitæ generibus conſpicitur. Per quæ ne mutuo collidantur homines ſolicita temperatura & moderatione opus eſt.

§. 7. Sic igitur homo jam eſt animal ſui conſervandi ſtudioſiſſimum, per ſe egenum, ſine auxilio ſui ſimilium ſervari impotens, ad mutua commoda promovenda maxime idoneum; idem tamen juxta malitioſum, petulans, & facile irritabile ac ad noxam alteri inferendam pronum non minus quam validum. Unde colligitur, eidem, ut ſit ſalvus neceſſum eſſe ut ſit ſociabilis, i. e. ut cum ſui ſimilibus conjungatur, & adverſus illos ita ſe gerat, ut ne iſti, probabilem cauſam accipiant eum lædendi, ſed potius ejusdem commoda ſervare & promovere velint.

§. 8. Hujus ergo ſocialitatis leges, ſeu quæ docent quomodo quis ſeſe debeat gerere, ut commodum ſocietatis humanæ membrum exiſtat, vocantur *leges naturales.*

§. 9. His poſitis adparet, *fundamentalem legem naturalem* eſſe hanc: *Cuilibet homini, quantum in ſe, colendam & ſervandam eſſe ſocietatem.* * Ex quo conſequitur, quia qui vult finem, vult etiam media, ſine quibus finis obtineri nequit: omnia, quæ ad iſtam ſocialitatem neceſſario & in univerſum faciunt, Jure Naturali præcepta; quæ eandem turbant aut abrumpunt, vetita intelligi. Reliqua autem præcepta ſunt tantum velut ſubſumtiones ſub hacce generali lege, quorum evidentiam lumen illud naturale hominibus inſitum inſinuat.

§. 10. Iſthæc porro præcepta etſi manifeſtam habeant utilitatem, tamen ut eadem vim legis obtineant, neceſſum eſt præſup-

* *Jur. Nat. & Gent.* L. II. c. 3. §. 14. ſeq. Element. Juriſpr. univerſal. L. II. obſ. 14. Erid. Scand. Apol. p. 46. 75. Specim. Controv. c. 4. p. 231. ſeqq. Spicileg. Jur. Nat. c. I. §. 14. p. 348. ſeqq. C. II. §. 8. p. 366. c. III. §. 13. p. 389. ſeq. Vener. Lipſiens. pull. p. 11. & paſſim. Hug. Grot. in prolegom. ad Jus Bell. & Pac. paſſim.

ſupponi, Deum eſſe, & ſua providentia omnia regere; eundemque mortalium generi injunxiſſe, ut iſta rationis dictamina tanquam leges, ab ipſo vi congeniti luminis promulgatas, obſervent. Alias enim poſſent ea quidem fortaſſe obſervari intuitu utilitatis, ſicut quæ à medicis regendæ valetudini præſcribuntur, non autem tanquam leges; quippe quæ neceſſario ponunt ſuperiorem, & quidem talem, qui alterius gubernationem actu ſuſceperit.*

§. 11. Eſſe autem Deum legis naturalis auctorem, ex ratione naturali ita demonſtratur, ſi præciſe præſenti mortalium conditioni inhæreamus; non attendendo, an primæva conditio diverſa ab hac fuerit, & unde iſta mutatio provenerit. Cum natura hominis ita ſit conſtituta, ut citra ſociabilem vitam humanum genus incolume eſſe nequeat, hominiſque animus notionum huc inſervientium capax deprehendatur; & vero pateat, non ſolum genus humanum, uti aliæ creaturæ, originem ſuam Deo debere, ſed & eundem iſtud utcumque jam conſtitutum providentiæ ſuæ moderamine complecti: inde con-

* *Grot. l. c.*

conſequitur, Deum velle, ut homo iis viribus, quas ſibi præ brutis peculiares ineſſe ſentit, ad naturæ ſuæ incolumitatem utatur, utque adeo à brutorum exlege vita humana vita ſit diſtincta. Id quod cum aliter, quam ſervata lege naturali, obtineri nequeat, intelligitur quoque, à Deo obligatum hominem ad iſthanc ſervandam, tanquam medium non ex arbitrio hominum inventum, ac ex eorum libidine mutabile, ſed expreſſe ab ipſo Deo huic fini procurando conſtitutum. Qui enim obligat ad finem, cenſetur quoque eundem obligâſſe ad uſurpanda media fini neceſſaria. Sed & ſocialem vitam à Deo hominibus pro imperio injunctam eſſe, indicio eſt, quod in nullo præterea animante ſenſus religionis, aut metus Numinis deprehendatur, qui in animali exlege intelligi non poſſe videtur. Abs quo generatur tener admodum ſenſus in animis hominum non plane corruptorum, quô convincuntur, in legem naturalem peccando offendi illum, cui in animos hominum imperium eſt, & qui metuendus ſit, etiam ubi ab hominibus metus non impendet.

§. 12. Quod vulgo dicitur, iſthanc legem natu-

natura notam eſſe, id non ita capiendum videtur, quaſi in animis hominum jam naſcentium inhæreant actuales & diſtinctæ propoſitiones circa agenda & fugienda: * ſed partim quod illa per lumen rationis inveſtigari poſſit, partim, quod ſaltem communia & præcipua capita legis naturalis ita plana & liquida ſint, ut ſtatim aſſenſum inveniant, & ita animis inoleſcant, ut nunquam inde iterum deleri queant, utut forte homo impius ad ſopiendas conſcientiæ vellicationes eorundem ſenſum plane ſtudeat extinguere. Quo nomine etiam in Sacris Literis cordibus hominum inſcripta dicitur. Inde & cum à puero ex vitæ civilis diſciplina eorundem ſenſu imbuamur; & vero recordari non poſſimus id tempus, quando primum eadem hauſerimus, non aliter de ea cognitione cogitamus, acſi illa nobis naſcentibus jam adfuiſſet. Id quod cuilibet etiam circa linguam ipſi vernaculam contingit.

§. 13. *Diviſio officiorum*, quæ ex Lege Naturali homini incumbunt, commodiſſime vide-

* Jur. Nat. & G. II. c. 3. §. 13. ſeqq. Erid. Scand. Apolog. §. 24. p. 40. Epiſt. ad amicos.

videtur inſtitui *ſecundum objecta*, erga quæ iſta ſunt exercenda. Quo intuitu illa in tres principales partes diſpeſcuntur; quarum prima tradit, quomodo ex ſolo rectæ rationis dictamine quis ſeſe debeat gerere *adverſus Deum*; altera quomodo *adverſus ſeipſum*; tertia, quomodo *adverſus alios homines*. Quanquam autem primario & directe ea præcepta legis naturalis,quæ ad alios homines ſpectant, ex ſocialitate, quam fundamenti loco ſubſtravimus,deriventur:tamen etiam indirecte officia hominis erga Deum, tanquam Creatorem inde deduci poſſunt, quatenus ultimum firmamentum officiis erga alios homines à religione & metu Numinis accedit,ſic ut ſociabilis quoque non eſſet homo,ni religione foret imbutus; & quia ſola ratio in religione ulterius progredi nequit, quam quousque illa inſervit promovendæ tranquillitati & ſocialitati hujus vitæ: nam prout religio ſalutem animarum procurat,ex peculiari revelatione divina provenit. Officia autem hominis erga ſeipſum ex religione & ſocialitate conjunctim promanant. Ideo enim quædam non pro abſoluto ſuo lubitu homo circa ſeipſum diſponere poteſt, partim

ut

ut cultor idoneus divini Numinis, partim ut commodum & utile membrum ſocietatis humanæ eſſe queat.

CAPUT IV.

DE OFFICIO HOMINIS ERGA DEUM, SEU, DE RELIGIONE NATURALI.

§. 1. Religio Nat. conſtat præceptis theoreticis & practicis.
2. *Theoretica* ſunt: Deum exiſtere.
3. Eſſe Univerſi Creatorem,
4. Et Rectorem.
5. Eſſe perfectiſſimum.
6. *Practica* injungunt cultum Dei tàm internum,
7. Quam externum.
8. Religio Nat. intra hanc vitam terminatur.
9. Eſt vinculum ſocietatis humanæ.

§. 1.

Officium hominis erga Deum, quantum quidem ex naturali ratione inveſtigari poteſt, *duabus partibus* abſolvitur: tum ut de Deo rectè ſentiamus, tum ut actiones noſtras ad ipſius voluntatem componamus. Inde religio naturalis conſtat propoſitionibus tum *theoreticis*, tum *practicis*.

§. 2. Inter ea, quæ de Deo cuivis homini ſenti-

ſentienda ſunt, primum omnium eſt, ut certo perſuaſus ſit, *Deum exiſtere*, i. e. revera dari ſummum aliquod & primum Ens, abs quo hoc univerſum dependeat. Id quod ſapientes ex ſubordinatione cauſarum, quæ demum in primo aliquo ſiſti volunt, ex motu, & ex contemplatione machinæ hujus univerſi, & ſimilibus argumentis, liquidiſſimo demonſtrarunt. Quæ ſi quis neget abs ſe capi poſſe, non ideo atheiſmi ſui excuſationem invenit. Cum enim univerſum genus humanum in perpetua velut poſſeſſione iſtius perſuaſionis fuerit; neceſſum erat, ſi quis candem oppugnare velit, ut non ſolum omnia argumenta, quibus Deus eſſe probatur, ſolide deſtruat, ſed & plauſibiliores rationes pro aſſertione ſua proferat; Simulque cum generis humani ſalutem ea perſuaſione contineri hactenus creditum ſit, oſtendendum ipſi præterea fuerit, generi humano per atheiſmum melius conſuli, quam retento ſano cultu Numinis. Quod cum fieri nullo modo queat, omnium eorum, qui iſthanc convellere quocunque modo aggrediuntur, impietas maxime eſt deteſtanda, & graviſſimis pœnis coërcenda.

§. 3.

§.3. Alterum eſt, *Deum eſſe univerſi hujus conditorem*. Cum enim ex ratione manifeſtum ſit, iſthæc omnia non extitiſſe à ſe ipſis, oportet ut eadem ſummam aliquam cauſam habeant. Quæ ipſa eſt id, quod Deum adpellamus. Ex quo conſequitur, falli eos, qui ſubinde *Naturam*, tanquam ultimam omnium rerum & effectuum cauſam, crepant. Nam ſi per id vocabulum intelligitur efficacia illa & vis agendi, quæ in rebus conſpicitur, illa ipſa utique autorem ſui, i. e. Deum arguit: tantum abeſt, ut ejus vis ad negandum Deum quid valere poſſit. Sin autem per *Naturam* intelligatur ſumma rerum omnium cauſa, ex profano quodam faſtidio defugitur plana & recepta Dei adpellatio. Errant quoque illi, qui credunt Deum eſſe aliquid eorum, quæ in ſenſus incurrunt, & præcipue *ſidera*. Nam hæc omnia ſubſtantia ipſorum arguit, non eſſe primum aliquod, ſed ab alio ortum. Nec minus indigne de DEO ſentiunt, qui eum *mundi animam* dicunt. Anima enim mundi, qualiscunque illa demum ſit, partem mundi notat: pars autem rei quomodo ejusdem cauſa, i. e. prius aliquid eſſe potuit? Quod

ſi

ſi autem per animam mundi intelligatur primum illud & inviſibile, à quo omnium rerum vis & motus dependet, pro plano vocabulo obſcurum & figuratum nomen ſubſtituitur. Ex hoc ipſo quoque adparet, *mundum non eſſe æternum*. Id enim abhorret à natura ejus, quod cauſam habet. Et qui mundum æternum aſſerit, aliquam ejus cauſam negat, & ſic ipſum Deum negat.

§. 4. Tertium eſt, *Deum tum in univerſum mundum, tum in genus humanum regimen exercere*. Id quod ex admirabili & conſtanti ordine, qui in hoc univerſo cernitur, liquido adparet. Quoad effectum autem moralem perinde eſt, utrum quis neget, Deum exiſtere, an ab eodem humana curari; cum utrumque omnem religionem plane tollat. Fruſtra enim metuitur aut colitur, utut in ſe ſit præſtantiſſimus, qui nulla plane noſtri cura tangitur, & nihil boni malique in nos vult aut poteſt conferre.

§. 5. Quartum eſt, *nullum attributum in Deum cadere, quod aliquam imperfectionem involvat*. Cum enim ille omnium rerum cauſa ſit & origo, abſurdum foret, creaturam ipſius aliquam ſibi poſſe perfectionem animo

) concipere, quæ abs Deo abeſſet. Imo
n iſtius perfectio infinitis modis exſupe-
captum tantillæ creaturæ, eandem termi-
potius negativis, quam poſitivis, exprime-
par erit. Inde DEO hautquaquam ſunt
ɔuenda, quæ *finitum aut determinatum*
id notant: quia finito majus ſemper attri-
i poteſt. Et omnis determinatio ac figu-
terminos ac circumſcriptionem involvit.
iin nec dicendus eſt diſtincte & plene com-
hendi aut *concipi noſtra imaginatione*, vel
acunq; facultate animæ noſtræ; poſſe quia
icquid animo diſtincte & plene concipere
emus, id finitum eſt. Neque vero ideo,
ia Deum infinitum dicimus, ejus conce-
im plenum animo tenemus; cum infini-
n proprie non notet aliquid in ipſa re, ſed
ɔotentiam in animo noſtro, ac ſi dicere-
is, non capere nos magnitudinem ejus es-
tiæ. Inde nec recte dicitur, quod *partes*
ɔeat aut ſit *totum* aliquid; quia hæc attri-
a finitorum ſunt: neque quod *in loco* ali-
ɔ contineatur; quia hoc innuit fines & ter-
nos magnitudinis: neque quod *moveatur*,
quieſcat; utrumque enim ſupponit eſſe
oco. Sic nec DEO proprie attribui poſ-

D ſunt,

ſunt, quæ *dolorem* aliquem aut *paſſionem* notant, (*proprie* dico; nam ubi talia Deo attributa leguntur, id fit ἀνθρωποπαθῶς pro effectu, non affectu) ut eſt ira, pœnitentia, miſericordia. Item, quæ *egeſtatem* & *abſentiam* alicujus boni notant, ut eſt adpetitus, ſpes, concupiſcentia, amor cupidinis. Nam hæc involvunt indigentiam adeoque & imperfectionem: cum intelligi non poſſit ut quis adpetat, ſperet, cupiatve, niſi quibus indiget, caretve. Sic & quando Deo tribuitur *intellectus, voluntas, ſcientia,* & *actus ſenſuum*, viſio, auditio, illa longe ſublimiori modo ſunt capienda, quam quo nobis inſunt. Nam voluntas eſt adpetitus rationalis: adpetitus autem præſupponit abſentiam & indigentiam rei congruentis. Et intellectio ac ſenſus in hominibus involvit paſſionem, per objecta in organa corporis & potentias animæ impreſſam; quod eſt indicium potentiæ ab alio dependentis, & conſequenter non perfectiſſimæ. Denique & illud à perfectione divina abhorret, ſi dicantur *plures uno DII.* Nam præterquam quod admiranda mundi harmonia unum duntaxat ejus moderatorem arguit, etiam finitus tunc foret Deus,

ſi plures eſſent paris poteſtatis ab ipſo non dependentes. Sic ut contradictionem involvat, plura dari infinita. Quæ cum ita ſint, maxime rationi congruum eſt, circa attributa Dei utcunque exprimenda uti nominibus vel *negativis*, ut infinitus, incomprehenſibilis, immenſus, æternus, i.e. principio & fine carens: vel *ſuperlativis*, ut optimus, maximus, potentiſſimus, ſapientiſſimus, &c. vel *indefinitis*, ut bonus, juſtus, creator, rex, dominus, &c. eo ſenſu, ut non tam velimus, quid ſit, diſtinctè dicere, quam noſtram admirationem & obedientiam qualicunque expreſſione profiteri; quod eſt ſignum animi humilis, & animi honorantis, quantum poteſt.

§. 6. Propoſitiones *practicæ* religionis naturalis verſantur partim *circa internum*, partim *circa externum cultum Dei. Internus cultus* Dei conſiſtit *in ejus honore*. Honor autem eſt opinio alienæ potentiæ conjunctæ cum bonitate. Debet ſcilicet animus hominis ex conſideratione potentiæ & bonitatis Dei, quantam poteſt, animo venerationem adverſus ipſum concipere. Ex quo fluit, ut eundem debeat *amare*, tanquam omnis boni autorem & datorem; in eum *ſperare*, tanquam abs quo in futurum

quoque omnis noſtra felicitas dependeat; ejus voluntati *adquieſcere*, tanquam qui pro ſua bonitate omnia optime faciat, nobisque det, quæ maxime expediunt; eum *timere*, tanquam potentiſſimum, & cujus offenſa maximum ſit malum conciliare apta; ei denique in omnibus humilime *obſequi*, tanquam creatori, domino ac rectori optimo maximo.

§. 7. *Externus* DEI *cultus* in hiſce potiſſimum conſiſtit: ut homo Deo *gratias agat* pro tot bonis ab eo acceptis: ut ipſius voluntatem per actiones ſuas, quantum fieri poteſt, exprimat; ſeu ei *obtemperet*: ut ejus magnitudinem *admiretur*, & *celebret*: ut preces ad ipſum *fundat* pro obtinendis bonis, & averruncandis malis; preces enim ſunt ſigna ſpei, ſpes vero bonitatis & potentiæ divinæ agnitio eſt: ut, ſi res tulerit, per ſolum Deum *juret*, & juramentum religioſiſſime obſervet: hoc enim poſtulat omniſcientia & potentia Dei: ut de Deo *conſiderate loquatur*: id enim eſt ſignum timoris; timor autem potentiæ confeſſio eſt. Ex quo conſequitur: *non eſſe utendum Dei nomine temere & fruſtra*; utrumque enim inconſideratum: *non eſſe jurandum*,

dum, ubi non eſt opus; eſt enim fruſtra: *non eſſe curioſe & petulanter diſputandum circa naturam & gubernationem Dei*: ex hoc enim nihil aliud ſequitur, quam ut Deum exigere velimus ad modulum noſtræ rationis: item, ut, *quicquid Deo præſtandum eſt, in ſuo genere ſit eximium, & honorem exprimere aptum*: item, *ut homo Deum non ſolum ſecreto ſed & palam & publice in conſpectu hominum colat.* Occultare enim aliquid eſt, quaſi quis eo exercendo erubeſceret: contra publicus cultus non ſolum de noſtra devotione teſtatur, ſed & alios exemplo incitat. Denique ut *ſummo conatu leges naturales obſervet.* Nam uti imperium Dei parvipendere ſuperat omnes contumelias; ita è contrario omnibus ſacrificiis eſt acceptior obedientia.

§. 8. Enim vero id certum eſt, effectum hujus religionis naturalis, præciſe & pro præſenti hominum conditione conſideratæ, intra ſphæram hujus vitæ terminari, ad æternam autem ſalutem naniſcendam nequaquam valere. Ratio quippe humana ſibi relicta jam ignorat, pravitatem, quæ in facultatibus & inclinationibus hominis cernitur, per culpam humanam proveniſſe, Deique

offenſam & æternum exitium mereri. Eoque & neceſſitas Salvatoris, ejusque officium & meritum, nec non promiſſa Dei humano generi facta, & quæ alia inde dependent, eandem latent; per quæ ſola ſalutem æternam hominibus provenire, ex divinis literis cõſtat.

§. 9. Operæ pretium porro fuerit paulo diſtinctius expendiſſe uſum, quem in vita humana religio gignit, ut conſtet, *eam revera eſſe ultimum & firmiſſimum humanæ ſocietatis vinculum.* * Nam in libertate naturali, ſi metum divini Numinis removeas, ubi quis propriis viribus fiſus fuerit, quælibet imbecillioribus pro libitu inferet, ac honeſtatem, pudorem, fidem inter inania vocabula reputabit, nec ad rectè faciendum aliter, quàm ſenſu propriæ imbecillitatis, adigetur. Porrò, religione remotâ, civitatum firmitas intrinſeca ſemper in incerto foret, ac ad cives in officio continendos haud quidquam ſufficeret metus temporalis pœnæ; fides ſuperioribus

* *Jur. Nat. & Gent. L.* VII. c. 4. §. 8. Erid. Scand. §. 6. p. 7. Epiſt. ad Scherzer. p. 84. Appendic. p. 108. ſeq. Spicileg. Controverſ. §. 16. p. 350. Examin. Doctrin. §. 2. q. 316. Diſcuſſ. Calumn. Beckmann. p. 169.

ribus data, ejusque ſervandæ gloria & gratitudo, quod ope ſummi imperii à miſeriis ſtatus naturalis defendantur. Tunc enim reverà locum haberet: qui mori ſcit, cogi neſcit; quippe cùm Deum non metuentibus nihil magis quàm mors metui poſſit. Huic contemnendæ qui ſufficeret, in imperantes quævis tentare poſſet. Ut autem id vellet, vix cauſa defutura foret; puta ut declinaret incommoda, quæ ſibi ab alterius imperio videntur incumbere; aut ut ipſe potiretur commodis, quæ imperii poſſeſſorem comitantur. Præſertim cùm facilè judicare poſſit, jure ſe id facere, vel quòd, qui in præſens rerum potitur, pravè remp. videatur gerere, vel quod ipſe longè meliùs imperaturum ſeſe ſperet. Occaſio autem ad talia tentanda facilè offerri poſſet, Rege vitam ſuam non ſatis caute circumſepiente, (& quis tali rerum ſtatu cuſtodes ipſos cuſtodiet) vel multis conſpirantibus, vel bello externo ingruente adſcitis in partes hoſtibus. Præterea cives ad injurias mutuò inferendas futuri eſſent proniſſimi. Cùm enim in foro civili pronuntietur ſecundùm acta & probata, omnia ſcelera & flagitia, ex quibus lucrum proveni-

re aptum eſt, ſi occultè patrari & ſine arbitris poſſent, pro dexteritate ingenii, in qua placere ſibi quis poſſet, haberentur. Nemo quoque opera miſericordiæ aut amicitiæ foret exerciturus, niſi gloriæ aut emolumenti explorata ſpe. Ex quo & illud conſequeretur, ut, dum nemo in alterius fide, remotis pœnis divinis, ſolidam fiduciam collocare poſſet, ſinguli perpetuo metu & ſuſpicionibus anxii viverent, ne ab aliis deciperentur, aut læderentur. Sed & tam imperantes, quam ſubjecti parùm proclives futuri eſſent ad præclara & glorioſa opera patranda. Nam imperantes nullo conſcientiæ vinculo conſtricti omnia munia, ipſamque juſtitiam venalia eſſent habituri, & in omnibus privatum commodum quæſituri cum oppreſſione civium: à quorum rebellione uti ſibi ſemper metuerent; ita ſuam ſalutem unicè in eo poſitam intelligerent, ut iſtos quam maximè enerves redderent. Cives contrà oppreſſionem imperantium formidantes, nunquam non circumſpecturi forent occaſiones rebellandi; nec minus tamen ipſi inter ſe diffiſuri, ſeque mutuò formidaturi erant. Quin & conjuges oborta vel levi querela ſe invicem eſſent

ſuſpe-

ſuſpectaturi, ne veneno, aut alio clandeſtino modo necarentur. Par periculum à familia immineret. Cùm enim ſine religione nulla quoque futura foret conſcientia, non facilè eſſet, occulta ejusmodi ſcelera deprehendere; quippe quæ plerumque per inquietudinem conſcientiæ, & terrores in exteriora indicia erumpentes, produntur. Unde adparet, quantoperè interſit generis humani, atheiſmo omnes vias, ne invaleſcat, præcludere; ſimulque quanta vecordia eos agitet, qui ad opinionem prudentiæ politicæ conciliandam facere autumant, ſi in impietatem proclives videantur.

CAPUT V.

DE
OFFICIO HOMINIS
ERGA SEIPSUM.

1. Fontes officiorum hominis erga ſeipſum.
2. Officia ſunt *alia reſpectu animæ*, & concernunt,
3. Religionem;
4. Notitiam ſui ipſius.
5. Exiſtimationis, & opum curam;
6. Delectationes & affectus,
7. Artium & literarum ſtudia.
8. *Alia* ſunt officia *reſpectu corporis*.
9. Obligatio circa vitam.
10. Hinc Jus defenſionis.
11. Etiam quæ fit cum alterius cæde.
12. Tentanda tamen prius remedia leniora.

13. Inculpata tutela in ſtatu naturali.
14. In Civitatibus.
15. Tempus inculpatæ tutelæ in ſtatu naturali.
16. In ſtatu civili.
17. Inculpata tutela an detur contra errantem.
18. Perturbatio animi in quantum excuſet in tutela.
19. Defenſio membrorum.
20. Pudicitiæ.
21. Rerum in utroq; ſtatu.
22. Aggreſſor quandoque legitimam defenſionem habet.
23. Jus neceſſitatis.
24. Circa membra propria.
25. In Naufragio.
26. In communi vitæ periculo.
27. In caſu, quo alterius vita lædenda.
28. 29. Circa res alienum.

§. I.

QUanquam hominem amor ſui penitus infixus ſubigat, ſolicitam ſui curam agere, ſuaque commoda omnibus modis procurare, ſic ut hoc intuitu aliquam obligationem comminiſci ſupervacuum videatur; alio tamen reſpectu homo utique certa quædam circa ſe ipſum obſervare tenetur. Cùm enim non ſibi ſoli ſit natus, ſed ideò tam eximiis dotibus à Creatore ſit ornatus, ut & ipſius gloriam celebret, & idoneum ſocietatis humanæ membrum exiſtat: inde ita ſeſe componere tenetur, ut ne dona Creatoris incultè perire patiatur, & ad ſocietatem humanam aliquid pro

pro virili conferat. Sic etſi ſua cuique ruditas maximo ſit probro & damno: rectè tamen à magiſtro vapulat diſcipulus, ſi, quarum capax erat, artes addiſcere negligat.

§. 2. Porrò cùm homo conſtet duabus partibus, *anima* & *corpore*, quarum illa rectoris, hoc miniſtri aut inſtrumenti vicem ſubit, ſic ut animi imperio, corporis ſervitio magis utamur: utriusque quidem cura; ſed illius tamen præcipuè, agenda. Et *animum* quidem quod attinet, ejus cultura huc potiſſimùm redit, ut rectè ſeſe habeant ſententiæ de rebus, quæ ad officium hominis reſpiciunt, ac ut ritè formetur judicium ac æſtimatio circa res, quæ adpetitum ſtimulare ſolent, ut motus animi ad normam ſanæ rationis revocentur ac temperentur, honeſtis artibus atque ſcientiis opera detur, & verbo: ut ad vitam ſocialem formetur animus, officiique honeſti ſenſu & amore imbuatur.

§. 3. Inter ſententias igitur, quas imbibiſſe omnem hominem oportet, princeps ea eſt, ut ea *de* DEO Creatore & conſervatore hujus univerſi ſciat teneatque, quæ præcedenti capite tradita fuerunt. In hac enim perſuaſione non ſolùm præcipuum hominis offici-

um

um vertitur, ſed etiam eâ firmamentum velut eſt omnis probitatis adverſus alios homines exercendæ, & fundamentum illius adquiescentiæ, quâ hominum animi intrinſecè perfunduntur. Hæc uti nemo ſanus negabit, ita, quæ his repugnant, opiniones ſolicitè excludendæ ſunt. Nec ſolum hîc intelligimus Atheiſmum & Epicureiſmum, ſed alias quoque opiniones bonis moribus & ſocietati humanæ exitioſas, & indolem actionum humanarum planè evertentes, quas inter eſt illa de fato Stoico, de ſiderum poſitu, actionibus & eventibus humanis indiſpenſabilem neceſſitatem adferente, undè homines non niſi inſtrumenta actionum ſuarum redduntur; quas liberè moderari penes ipſos non ſit. Cognatum huic dogma eſt, quod conſecutiones cauſarum & effectuum, ſeu illa velut catena rerum à Creatore conſtituta tàm immobilem habeat legem; DEUS circa eandem ne in particularibus quidem caſibus libertatis ſibi quid reſervaverit. Pernicioſa quoque eſt perſuaſio, quòd Numen peccata hominum velut nundinetur, & ea redimi patiatur pecuniâ aliisque muneribus, inanibus quibusdam ritibus, aut conceptis verborum formulis,

mulis, citra emendationem vitæ. Item, quòd Numen capiatur ejusmodi inventis hominum, adſumtisque vitæ inſtitutis, quæ ad ſocietatem humanam & civilem, ad ſanæ rationis & legis naturalis dictamen attemperatam non quadrant. Mala quoque eſt illa perſuaſio, quaſi homini ſolum pietatis exercitium erga Deum ſufficeret, citra reſpectum ad probitatem, & officia erga homines exercenda; aut poſſe hominem non ſolùm pro ſe ſuo officio adverſus Deum ſatisfacere, ſed & ipſi ſupereſſe poſſe, quòd in alios transfundat. Item, dexteritati & nequitiæ ſcelerum eum indulgere, & quædam peccata habere velut jocularia: Ac denique, DEO placere preces, quas quis fundit, ut alii homines immeritô malô mactentur, quo ipſis lucri aperiatur occaſio.

§. 4. Poſthæc cuique cultura animi circa hoc potiſſimùm occupatur, ut *ſeipſum*, ſuamque naturam probè exploret & *noſſe* diſcat. Ex hac enim cognitione ſui ipſius ritè ſuſceptâ homo deducitur ad cognitionem ſuæ conditionis ac muneris, dum primò animadvertit, ſe non à ſe ipſo extitiſſe, ſed ſublimiori principio origines ſuas debere; ſe nobili-

bilioribus facultatibus dotatum, quàm quæ circa ſe conſpicit, bruta; ſe denique non ſolùm, nec ſoli ſibi natum, ſed partem eſſe generis humani. Ex qua notitia concludit, ſe imperio divino ſubjectum, ac pro captu donorum ſibi conceſſorum & Deo & ſocietati humanæ obligatum eſſe; Et quidem *intellectûs* lumine ideò donatum, ut eo rectè utatur, certum, poſſibilem & licitum finem ſibi proponendo, & tum actiones ſuas, tùm alia media ad eum rectè attemperando; cui conjunctum, ut, quia verum & rectum ſemper uniforme eſt, de ſimilibus ſemper ſimiliter judicet, ſibique, poſtquam rectè judicaverit, ſemper conſtet. *Voluntatem* autem & adpetitum ita compeſcenda eſſe, ut rectum judicium non præcurrant, ſed ſubſequantur, nec ejusdem decretis obluctentur. Deindè ſe probè cognitô homo deprehendit ſuam potentiam finitam, certosque habere limites, adeóque plurima eſſe, quæ dirigere, aut quibus obſiſtere nulla ratione queat; aliqua non quidem abſolutè ſupra ipſius potentiam eſſe, ſed quæ tamen intercurſu & oppoſitione aliarum potentiarum intercipi poſſint; quædam denique ejus potentiæ non aliter cedere, quàm

quàm ſi eadem dexteritate fulciatur. Et quum videat, nihil tantopere in ipſius poteſtate conſtitutum, quàm liberum arbitrium, ejusque potentia, quatenus circa proprias hominis actiones eliciendas diffunditur; indè in id præcipuè incumbendum ſibi judicat, ut his ſuis facultatibus benè & ad præſcriptum rationis rectè utatur. Hoc quippè illud eſt, ex quò quilibet homo æſtimandus, & quò cujusque intrinſeca præſtantia & probitas eſt metienda. Denique de cæteris, quæ extra nos poſita ſunt, ita cenſet, ut ſi vires ipſius non excedant, ad finem ejus faciant, & digna ſint, propter quæ labor ſumatur, circa ea laboret, & propoſitum quidem rectè formatum urgeat, nec tamen etiam contra torrentem nitatur. Et quia homo, in quantum ſolo rationis lumine regitur, in his terris ad aliam felicitatem adſpirare nequit, quàm quæ ex prudenti facultatum ſuarum regimine naſcitur, & ex ſubſidiis à divina Providentia ordinatis, hinc cæcæ velut aleæ nihil committendum exiſtimat, & quàm futuros eventus penes hominem non ſit dirigere, iique ſæpe præter ſpem noſtram cadant; indè nec præſentibus nimis ſecurè confidendum, nec futu-

futura ſupervacuâ anxietate & curâ præcipienda, ſed ob eandem cauſam ſecundis rebus inſolentiam, adverſis deſperationem procul habendam ſtatuit.

§. 5. Sunt quoque, quæ adpetitum humanum præcipuè ſtimulare ſolent, quibus ut homo juſtum pretium ponere ſciat, pars quoque hujus culturæ eſt neceſſaria. In his autem ut *opinio præſtantiæ* & excellentiæ unde honor & gloria apud alios progignitur, ſplendidiſſima, & quæ erectioris indolis homines præcipuè ſollicitare idonea eſt; ita circa hanc ſic formandus animus, ut omnium maximè *exiſtimationem ſimplicem* ſeu opinionem boni viri acquirere & conſervare etiam adverſus calumnias laboret. *Intenſiva* autem *exiſtimatio*, honor & gloria eatenus adpetenda, quatenus ex præclaris & ad bonum ſocietatis humanæ ſpectantibus factis redundant, & ſedulò cavendum, ne animus arrogantiâ & inſolentiâ infletur. Ubi occaſio, quâ præſtantiam ſuam exſerat, deficit, id æquô animô ferat, & quia penes nos non eſt, fortunam pro lubitu fabricare, meliora citra ægritudinem expectet, quùm hoc caſu nihil ſit, quod ei poſſit exprobrari. Inter ſtultiſſima autem meritò

meritò habetur, de eo velle gloriari, quod inane eſt, aut per malas artes ad famam & honores graſſari. *Opes* etiam & rerum extrinſecarum copia plerumque hominum mentes afficere ſolent. Et indiget quidem iis homo non ſolùm ad ſui conſervationem, ſed & aliis inde proſpicere inter officia eſt. At quia indigentia noſtra non eſt infinita, nec natura deſinit eſſe foecunda in iis producendis, & à morientibus omnia relinquenda ſunt; inde rationis eſt, tùm in parandis, tùm in poſſidendis & erogandis iis modum tenere, ne læſâ honeſtate eas corrodamus, aut avaritia prodigalitatéve peccemus, aut denique vitiorum fomenta faciamus. Et quia variis caſibus perire poſſunt, ita animus adſuefaciendus, ut, ſi fors ferat, iis amiſſis non velit concidere.

§. 6. Magnam quoque vim movendi animos hominum, habent *voluptates*, quas ſi quis innocentes modicè deguſtet, id crimen non habet. Nam quemadmodum dolor ad deſtructionem corporis tendit, & non neceſſarius fugiendus eſt; ita delectatio corpus æquè ac animum reficit, nec repugnat rationi, eam adpetere; modò caveatur, ne immodera-

 dera-

derato ejus uſu homo enervetur, corporis juxta ac animi vigor ſupprimatur, opes meliùs erogandæ diſſipentur, aut aliàs cum delicto conjuncta periculum, damnum, dedecus & dolorem ea poſt ſe trahat. Tandem & circa id ſollicitè animo cura eſt adhibenda, ut motus ſuos & *affectus* in poteſtate habeat, quorum plerique non ſolùm valetudinem corporis, & vigorem animi vehementer profligant; ſed & judicium intellectûs velut obnubilant, & in devia ab officio inclinant, ſic ut frigus affectuum ſit velut naturale principium prudentiæ & probitatis inter homines, *Lætitia* in ſe naturæ quidem cum primis congruit, ſed cavendum, ne intempeſtivè, aut ex cauſis non idoneis ſe exſerat. *Triſtitia* animum corpusque velut carie quadam exedit; igitur ea, quantum poteſt, exterminanda, niſi quatenus inter Officia humanitatis habetur, calamitatem aut mortem aliorum lugere, aut quatenus pœnitentiæ ob prava facinora exprimendæ requiritur. Interdum ea ex *metu* imminentis mali oritur; verùm quia hoc animo ſumto & circumſpectione prudenti ſæpe averti poteſt, indè, quantum pote, procul iſta formido pellenda.

da. *Amor* humanæ naturæ amicus affectus, ſed qui ratione hactenus temperandus eſt, ut in objectum dignum & licitum feratur. *Odium* infeſtus affectus tàm habenti, quàm illis, in quos fertur; ergò id, quantum poteſt, reſtinguendum; & ſi quis omnino dignus occurrat, quem averſemur, ne tamen ideò nobis ipſis ægritudinem conciliemus. *Invidia* deformis planè affectus, dum invidus propriis moribus, ſicut rubigine ferrum, conficitur. *Spes* lenior quantumvis, ità tamen temperanda, ne, dum vana, incerta ac ſuper vires poſita complectitur, animus ſeſe gratis fatiget. *Ira* violentiſſimus juxta ac pernicioſiſſimus, cui omni ſtudiô reluctandum, quæ & ipſam fortitudinem, ac in periculis conſtantiam velut occæcat & præcipitat. Huic congrua eſt *libido vindictæ*, quæ quatenus excedit legitimam & moderatam defenſionem, & ſuorum jurium adſertionem, planè in vitio eſt.

§. 7. Datur præterea peculiaris animi cultura in variarum rerum, *artium & diſciplinarum notitia* conſiſtens, quæ licet non quibusvis adeò neceſſaria ſit ad officium hominis ritè obeundum; nemo tamen in dubium vo-

cabit, quin neceſſitatibus & commoditatibus humanæ vitæ apprimè ſint utiles. Igitur, ne inutile terræ pondus ſit ſibi inutilis, aliis moleſtus, quisque eas capeſſet; Et quidem tempeſtivè eligat honeſtum vitæ genus, prout impulſus genii, corporis atque ingenii habilitas, natalium conditio, fortunæ bona, parentum autoritas, imperantium civilium juſſa, occaſio, aut neceſſitas fert.

§. 8. Hactenus de animo, & quæ ad culturam illius neceſſaria ſunt. Cùm autem animus fulturis *corporis* ſuſtineatur, inde vires ejus congruentibus alimentis ac laboribus erunt firmādæ & conſervandæ, nec intemperantiâ cibi potûsque, intempeſtivo ac non neceſſario labore, aliave ratione affligendæ. Quo nomine vitanda ingluvies, ebrietas, immodica Venus, & ſimilia. Cùm etiam inordinati & vehementes affectus, ut modò dictum fuit, non ſolùm ad perturbandam ſocietatem ſtimulos moveant, ſed & ipſi homini plurimum noceant: inde danda opera, ut quis eos, quantum fieri poteſt, compeſcat. Et quia multa pericula repelli poſſunt, ubi animoſè iis obviam eatur, mollities animi ejicienda, idemque contra periculorum terrores obfirmandus.

§. 9.

§. 9. Quia autem nemo ſibi ipſi vitam dedit, ſed illa pro Dei beneficio eſt habenda, adparet quoque, homini nequidquam competere poteſtatem in propriam vitam hactenus, ut eandem pro lubitu poſſit abrumpere; ſed exſpectandum utique eſſe, quoad quis evocetur ab eo, qui nos in hacce ſtatione collocavit. [1] Equidem id utique rectè fieri poſſe videtur, cùm homo poſſit & debeat ſua opera aliis inſervire, & verò certum genus laborum, aut eorum intenſio vires hominis ita atterat, ut ſenium vitæque terminus maturius ingruat, quam ſi quis molliter ætatem exegiſſet: ut quis eligat probabilem occaſionem brevioris vitæ, quo talenti ſui uſum aliis eò largiùs diſpenſet. [2] Sed & cùm ſæpe multorum vita ſervari nequeat, niſi pro iis alii probabili ſeſe vitæ periculo exponant; per imperantem legitimum poſſe civi ſub comminatione graviſſimarum pœnarum injungi, ne ejusmodi periculum fugâ declinet. [3] Imo & ultrò tale periculum ſubire licebit, modò graviores cauſæ non retrahant, & ſpes ſit iſthoc in aliorum ſalutem ceſſurum; & hi digni ſint, qui tam carè redimantur. Nam id ſtolidum fuerit, alteri perituro fruſtra ſeſe comi-

tem addere, aut egregium virum pro nauci homine mortem oppetere. De cætero tamen per legem naturæ haud quidquam præcipi videtur, ut quivis cujusvis alterius vitam ſuæ vitæ præferat; ſed cæteris paribus ſibi quisque proximus eſſe permittitur. Aſt verò, qui vel tædio moleſtiarum, quæ vitam humanam communiter comitantur, vel indignatione malorum, quæ humanæ ipſos ſocietati erubeſcendos non erant reddituta, vel metu dolorum, queis fortiter toleratis exemplo ſuo prodeſſe aliis poterant, vel per vanam jactantiam fidei aut fortitudinis vitam ultrò abrumpunt & projiciunt, utique in legem naturalem peccare ſunt cenſendi.

§. 10. Cæterùm quia ſæpenumerò conſervatio ſui, quam & tenerrimus affectus & ratio homini commendat, cum præcepto de ſocialitate collidi videtur, dum nempe ſalus noſtra ab alio homine in periculum conjicitur, ſic ut aut nobis ſit pereundum, vel grave incommodum ſubeundũ, aut alter cum læſione propulſandus: igitur, quali cum *moderamine defenſio noſtri contra alios homines ſit temperanda*, jam tradendum. Inſtituitur igitur defenſio noſtri vel *ſine læſione* ejus, abs

quo

1. i cap. 5. 19.

quo malum nobis imminebat, dum efficimus ut ei anceps aut formidoloſa noſtri invaſio videatur; vel cum *iſtius læſione* aut pernicie. Prior modus quin ſit licitus, omnique peccato vacet, dubium non habet.

§. II. Enim verò circa poſteriorem modum ſcrupulus moveri poteſt; quòd parem jacturam videatur facere genus humanum occiſo invaſore, quàm ſi ipſe peream; & quòd utique perdendus ſit mei ſimilis, quicum ad colendam vitam ſocialem adſtringor; & quòd majores turbas videatur parere violenta defenſio, quàm ſi vel fugam arripiam, vel corpus patienter invaſori præbeam. Verùm iſta hoc defenſionis genus hautquidquam faciunt illicitum. Nam ut adverſus aliquem pacificè & amicè agam, requiritur, ut ipſe ſe talem erga me præbeat, qui ejusmodi officia à me recipere idoneus ſit. Et quia ſocialitatis lex ad ſalutem mortalium ſpectat, ideò ejusdem talis eſt facienda interpretatio, quæ ſingulorum ſalutem non peſſumdet. Inde ubi alter exitio meo imminet, nulla eſt lex, quæ meam me ſalutem prodere jubeat, ut alterius malitia impunè graſſari queat. Et qui ex tali occaſione læditur aut occiditur,

habet quod ſuæ pravitati imputet, quæ mihi iſthanc neceſſitatem impoſuit. Alias quippe omnia bona, quæ natura aut induſtria nobis peperit, fruſtra forent conceſſa, ſi alteri injuſte illa invadenti vim non liceret opponere; & parata præda improbis expoſiti forent probi, ſiquidem hi iſtis nunquam deberent vim opponere. Sic ut violentam ſui defenſionem plane proſcribere, exitio generi humano ſit futurum. *

§. 12. Non tamen ſemper, quando injuria intentatur, ad extrema licet provolare, ſed *tutiora prius remedia tentanda*; puta ut aditum invaſori intercludam, ut intra munita loca me contineam, ut invaſorem moneam à furore deſiſtere. Sicut & hoc prudentis eſt, *levis injuriæ patientia*, ſi commodè fieri poſſit, defungi, & de ſuo jure aliquid remittere potius, quam intempeſtiva violentiæ oppoſitione majori ſeſe periculo exponere; præſertim ubi impetatur id, quod facile reparari aut penſari queat. Verum ubi hoc aut ſimili modo ſalus mea in tuto locari nequeat, pro eadem expedienda vel extrema tentare licebit. * * §. 13.

* Grot. L. I. c. 2. per tot. L. II. c. 1. §. 3. ſeqq.
* * Grot. L. II. c. 24.

§. 13. Sed ut liquido judicari poſſit, an quis intra *limites inculpatæ defenſionis* ſubſtiterit, diſpiciendum prius eſt, utrum quis *in naturali libertate* nulli mortalium ſubjectus, an verò *imperio civili* obnoxius degat? Priori ſtatu, ubi alter injuriam inferre pertendat, nec pœnitentia pravi conatus ductus ad pacem mecum colendam redire velit, hunc vel cum cæde repellere potero. Idque non ſolum ſi vitam meam impetat, ſed & me vulnerare, aut lædere duntaxat, aut etiam res, ſalvo corpore, eripere conetur. Nam neque cautum eſt mihi, quod ab iſtis injuriis ad majores non ſit tranſiturus; & qui ſeſe hoſtem profitetur, nullo amplius jure munitur, quo minus quovis modo à me repellatur. Ac revera tunc inſociabilis eſſet hominum vita, ſi contra eum, qui modicas injurias continuare non deſiſtit, extrema non liceret adhibere, Hoc modo enim modeſtiſſimus quisque deterrimo cuique perpetuum ludibrium deberet.

§. 14. Qui autem imperio civili ſubjecti degunt, tunc demum violentam ſui defenſionem licite adhibent, quando tempus ac locus non fert, auxilium magiſtratus implo-

 rari

rari ad repellendam eam injuriam, qua vita, vitæq; æquipollens, aut irreparabile bonum in præſentaneum periculum conjicitur.

§. 15. Circa *tempus*, intra quod defenſio rectè fieri poteſt, ita habendum eſt. Qui in naturali libertate utrinque degunt, etſi poſſint ac debeant præſumere, alios adverſus ſe officia legis naturalis obſervaturos: tamen propter malitiam ingenii humani nunquam ità ſecuri eſſe debent, quin ſibi mature innoxia munimenta circumponant; puta aditum præſtruendo hoſtilia molientibus, arma viroſque comparando, ſocios adjungendo, aliorum conatus vigilanter obſervando, & quæ ſunt ſimilia. Verùm iſta ſuſpicio, orta ex communi hominum malitia, non ſufficit, ut ſub obtentu defenſionis meæ alterum ultro armis opprimere poſſim, nequidem ſi potentiam ipſius nimis gliſcere videam; præſertim ubi eandem innoxia induſtria, aut per benignitatem fati citra aliorum oppreſſionem adauxerit. * Quin ſi quis præter facultatem nocendi etiam voluntatem oſtendat, non quidem adverſus me, ſed alium, non ideo ſtatim meo nomine eum invadere ultro poſſum

* Grot. L. II. c. 1. §. 17. & c. 22. §. 5.

ſum; niſi ad auxilium alteri, qui injuſtè à potentiore invaditur, ex fœdere tenear. Quod eo promtius facere expedit, ſi probabile ſit, iſtum altero oppreſſo in me quoque tranſiturum, & priore victoria pro inſtrumento ſequentis uſurum. Aſt ubi liquido adparet, alterum circa inferendam mihi vim jam occupari, licet conatus ſuos nondum plene expromſerit, ſtatim licebit violentam ſui defenſionem auſpicari, & noxam adparantem occupare; ſi quidem nulla ſpes ſit fore, ut amice admonitus hoſtilem animum exuat, aut ejusmodi admonitio rebus noſtris noxia ſit futura. Unde heic pro aggreſſore erit habendus, qui prior voluntatem nocendi alteri concepit, & ad eandem exſequendam ſe comparavit; defenſionis autem favor illum comitabitur, qui celeritate uſus, tardius molientem oppreſſerit. Neque enim ad defenſionem requiritur primum ictum excipere, aut ictus, qui intentantur, eludere duntaxat & repellere. In hoc porro ſtatu non ſolum præſens intentatum periculum repellere, ſed & hoc depulſo invaſorem eo usque perſequi poſſum, quoad ab illo in futurum ſatis mihi cautum ſit. Super qua *cautione* ita habendum

bendum: Si quis injuria intentata ultro pœnitentia ductus veniam petat, & damni reſtitutionem offerat, in gratiam cum ipſo, fide accepta, redire debeo. Nam firmum eſt ſignum animi emendati, ſponte pœnitere, & veniam petere. Aſt qui tunc demum pœnitentiam præ ſe fert, quando reſiſtendi vires deficiunt, ejus nudo promiſſo fidere parum tutum videtur. Igitur tali vel vires nocendi ſubtrahendæ, vel aliud vinculum injiciendum, ne deinceps nobis exiſtat formidabilis.

§. 16. Aſt in civitatibus hautquidquam tam laxum ſpatium ad ſui defenſionem indulgetur. Nam heic licet quis intellexerit, civem ſeſe comparare ad vim ipſi inferendam, aut atroces minas ſpargere, quaquam occupare iſtum licebit; ſed ad communem imperantem erit deferendus, & ab eodem cautio petenda. Verum ubi quis ab altero jam invaditur, & in eas redigitur anguſtias, ut magiſtratus aut aliorum civium implorandi ſubſidium facultas non ſit, tunc demum ad repellendam vim vel extrema invaſori licebit intentare; non quidem ea intentione, ut per cædem vindicta ob injuriam exigatur, ſed quatenus vita citra ejusmodi cædem è

præ ſen-

præſenti periculo nequit eripi. *Initium* autem temporis illius, quo quis in ſui defenſionem alium impune poteſt occidere, inde ſumitur; quando aggreſſor voluntatem impetendi vitam meam præ ſe ferens, & à viribus inſtrumentisque nocendi inſtructus, jam intra illum locum extiterit, ex quo re ipſa nocere poſſit, computato quoq; illo ſpatio, quo opus eſt, ſi ego prævenire quam præveniri malim. *Perdurat* autē *ſpacium inculpatæ tutelæ*, quoad aggreſſor fuerit depulſus, aut ultro receſſerit vel pœnitentia in ipſo facinoris momento tactus, vel quod conatum ejus eventus deſtituerit; ita ut in præſens nocere amplius nequeat, nobisque ſit facultas in loca tuta nos recipiendi. Nam ultio injuriæ & cautio in futurum ad imperii civilis curam & poteſtatem ſpectat. *

§. 17. Licet autem defenſionem ſuſcipere tam adverſus eum, qui dolo malo, quam qui *per errorem* exitium mihi intentat; puta, ſi quis inſania agitatus me invaſerit, aut quia me alium, qui cum inimicitiæ ipſi intercedunt, crediderit. Nam ſufficit, quod alteri non ſit jus ad me invadendum, aut occidendum

* Grot. L. II. c. 1. §. 5.

bendum: Si quis injuria intentata ultro pœnitentia ductus veniam petat, & damni reſtitutionem offerat, in gratiam cum ipſo, fide accepta, redire debeo. Nam firmum eſt ſignum animi emendati, ſponte pœnitere, & veniam petere. Aſt qui tunc demum pœnitentiam præ ſe fert, quando reſiſtendi vires deficiunt, ejus nudo promiſſo fidere parum tutum videtur. Igitur tali vel vires nocendi ſubtrahendæ, vel aliud vinculum injiciendum, ne deinceps nobis exiſtat formidabilis.

§. 16. Aſt in civitatibus hautquidquam tam laxum ſpatium ad ſui defenſionem indulgetur. Nam heic licet quis intellexerit, civem ſeſe comparare ad vim ipſi inferendam, aut atroces minas ſpargere, quaquam occupare iſtum licebit; ſed ad communem imperantem erit deferendus, & ab eodem cautio petenda. Verum ubi quis ab altero jam invaditur, & in eas redigitur anguſtias, ut magiſtratus aut aliorum civium implorandi ſubſidium facultas non ſit, tunc demum ad repellendam vim vel extrema invaſori licebit intentare; non quidem ea intentione, ut per cædem vindicta ob injuriam exigatur, ſed quatenus vita citra ejuſmodi cædem è

præ ſen-

præſenti periculo nequit eripi. *Initium* autem temporis illius, quo quis in ſui defenſionem alium impune poteſt occidere, inde ſumitur; quando aggreſſor voluntatem impetendi vitam meam præ ſe ferens, & à viribus inſtrumentisque nocendi inſtructus, jam intra illum locum extiterit, ex quo re ipſa nocere poſſit, computato quoq; illo ſpatio, quo opus eſt, ſi ego prævenire quam præveniri malim. *Perdurat* autē *ſpacium inculpatæ tutelæ*, quoad aggreſſor fuerit depulſus, aut ultro receſſerit vel pœnitentia in ipſo facinoris momento tactus, vel quod conatum ejus eventus deſtituerit; ita ut in præſens nocere amplius nequeat, nobisque ſit facultas in loca tuta nos recipiendi. Nam ultio injuriæ & cautio in futurum ad imperii civilis curam & poteſtatem ſpectat. *

§. 17. Licet autem defenſionem ſuſcipere tam adverſus eum, qui dolo malo, quam qui *per errorem* exitium mihi intentat; puta, ſi quis inſania agitatus me invaſerit, aut quia me alium, qui cum inimicitiæ ipſi intercedunt, crediderit. Nam ſufficit, quod alteri non ſit jus ad me invadendum, aut occidendum

* *Grot. L. II. c. 1. §. 5.*

dum, neque in me ſit obligatio ad mortem fruſtra ſubeundam.

§. 18. Quanquam autem dictum ſit, non recte ad cædem provolari, ubi commodiore via periculum depelli poteſt: tamen propter *perturbationem animi*, quam imminens periculum parere ſolet, non omnia ad vivum reſecari ſolent; cum in tali periculo trepidanti non ita accurate omnes evadendi vias liceat circumſpicere, ſicut ei, qui tranquillo animo rem conſiderat. Inde uti ex loco tuto ad provocantem ultro deſcendere temerarium eſt; ita ſi in aperto me loco conſtitutum alter invadat, non præciſe ad *fugam* obligor, niſi forte in propinquo ſit tale ſuffugium, in quod me citra periculum poſſim recipere; neque ſemper ceſſim ire teneor. Nam & ibi nudum tergum oſtendendum, & utrinque periculum lapſus imminet, ac ubi ſemel gradu ſis depulſus, eundem iterum componere haut facile eſt. Uti autem aliquis favore defenſionis non excluditur, quod ultro in publicum ad ſua negotia obeunda prodiit, cum, ſi domi manſiſſet, à periculo immunis erat futurus: ita eodem non fruitur, qui ab altero in *duellum* provocatus, ubi comparuerit,

ita

ita premitur, ut, ni illum transfodiat, ipſi ſit pereundum. Nam cum leges id periculum ſubire vetent, ejus quoque ad excuſandam cædem nulla habetur ratio. *

§. 19. Quod pro defenſione vitæ, idem & pro *defenſione membrorum* conceditur, ſic ut & ille innocens habeatur, qui violentum invaſorem occidit, cui fortaſſe intentio fuit membro eum duntaxat mutilandi, aut grave vulnus infligendi. Nam & natura à mutilatione & gravi læſione maxime abhorremus; & mutilatio membri, præcipuè nobilioris, quandoque non multo minoris, quam ipſa vita, æſtimatur. Quin in anteceſſum non conſtat, an non ex mutilatione ac vulnere mors ſit ſecutura: ac talis patientia communem hominum conſtantiam ſuperat, ad quam leges regulariter non ſolent obligare, in gratiam præſertim hominis malitioſi. *

§. 20. Sed & quod pro vita, id & pro *pudicitia* licere judicatur: quippe cum nulla major contumelia honeſtæ fœminæ inferri queat, quam ſi quis invitæ eripere aggrediatur, cujus integritate ejus ſexus decus maxime æſtima-

* Grot. L. II. c. 1. §. 15.
* *Grot. L. II. c. 1. §. 6.*

ſtimatur; & efficiat, ut hoſti ex ſuo ſanguine prolem ſuſcitare cogatur. *

§. 21. *Defenſio* autem *rerum* inter eos quidem, qui in naturali libertate vivunt, etiam *ad cædem usque* invaſoris procedere poteſt; modo res non ſit ejusmodi, ut contemni [illegible]reatur. Nam citra res utique vita noſtra ſervari nequit; & æque hoſtilem animum declarat, qui res quã qui vitam per injuriã impetit. Verũ in civitatibus, ubi erepta ſubſidio magiſtratus recuperari poſsũt, id regulariter nõ conceditur; niſi in eo caſu, ubi, qui res noſtras ereptum venit, in judicium adduci non poteſt. Quo intuitu licitum eſt occidere prædones & fures nocturnos. * *

§. 22. Atque hæc de defenſione ab iis facta, qui ultro ab aliis per injuriam invaduntur. Qui autem prior alterum læſit, tunc demum recte ſe defendere eaque defenſione iſtum denuo lædere poteſt, poſtquam pœnitentia tactus reparationem damni dati, & cautionem de non lædendo in poſterum obtulit, & læſus eandem per aſperitatem animi reſpuit, ac manu ſibi vindictam facere pertendit.

§. 23.

* Grot. l. c. §. 7.

* * l. c. §. 11. ſeqq.

§. 23. Denique & tanti habetur conſervatio ſui, ut ſi ea obtineri aliter nequeat, in plurimis caſibus ab obligatione communium legum eximere cenſeatur. Quo nomine *neceſſitas* lege carere dicitur. Scilicet cum tanto ardore ad ſui conſervationem homo rapiatur, non facile præſumitur, talem iſti obligationem impoſitam, cui propria ſalus cedere debeat. Quanquam enim non Deus ſolum; ſed & , ubi materiæ gravitas requirit, imperium civile tam rigidam nobis obligationem injungere queat, ut mors ſit potius oppetenda, quam latum unguem ab illa diſcedamus: tamen non ſemper tam rigida legum præſumitur obligatio. Has enim qui tulerunt, aut qui inſtituta quædam inter homines introduxerunt, cum utique ſalutem aut commoditatem hominum per ea promovere voluerint, regulariter quoq; ob oculos cenſentur habuiſſe conditionem naturæ humanæ, & quam non poſſit non homo refugere & amoliri illa, quæ ad ſui deſtructionem tendunt. Inde regulariter leges, imprimis poſitivæ, & quævis inſtituta humana, judicantur excipere caſum neceſſitatis, ſeu non obligare, quando ipſarum obſervationem

comitaturum eſſet malum humanam naturam deſtruens, aut communi hominum conſtantia ſuperius; niſi expreſſe, aut propter negotii naturam, iſte quoque caſus ſit comprehenſus. Unde neceſſitas non id quidem efficit, ut directe lex poſſit violari, & peccatum admitti: ſed ex benevola legislatorum mente, ſimulque naturæ humanæ conſideratione, præſumitur, caſum neceſſitatis ſub lege generaliter concepta non contineri. Exemplo uno & altero res erit declaranda.

§. 24. Quanquam alias homini non ſit jus in ſua membra, ut illa pro lubitu mutilet, perdatve; licebit tamen *abſcindere membrum inſanabili* vitio correptum, ne totum corpus pereat, aut partes adhuc ſinceræ trahantur, aut inutili appendice aliorum uſus membrorum impediatur.

§. 25. Si *in naufragio plures in ſcapham* inſiluerint, quam illa ferre poſſit, neq; ad unum peculiari jure ſcapha pertineat, videntur ſorte ducendi, qui projiciantur: & ſi quis ſortis periculum ſubire detrectaverit, tanquam qui omnium interitum quærat, extra ſortem præcipitari poterit.

§. 26. Si *duo in præſens vitæ periculum* incidant,

cidant, in quo utrique ſit pereundum, uni quid facere licet, ex quo alteri, alias perituro, fata admoveantur, ut ipſe ſalvus ſit. v. gr. Si ego natandi peritus cum altero natandi imperito in profundas aquas incidiſſem, & ille me circumplexus teneret, neque mihi tantæ ſint vires, ut ipſum mecum aquis efferre valeam: potero talem à me violenter amoliri, ne cum ipſo ſimul ſuffocer, etſi is per exiguum tempus à me utcunque ſuſtentari potuerit. Sic in naufragio, ubi ego tabulam occupavi duorum non capacem, ſi quis adnatans eidem quoque ſe velit injicere me ſimul ſecum perditurus, potero eum quavis violentia à tabula repellere. Sic quando duobus fugientibus hoſtis necem intentans inſtat, unus vel porta poſt ſe clauſa, vel ponte dejecto alterum in periculo vitæ deſtituere poteſt, ſi uterque ſimul ſervari nequeat.

§. 27. Ex neceſſitate poteſt alteri *periculum mortis aut magnæ læſionis intentari indirecte*, ita ut nobis non ſit propoſitum ipſi nocere, ſed duntaxat pro noſtra conſervatione talem actum ſuſcipere, ex quo probabiliter noxa ipſi poſſit inferri; ut tamen mallemus quavis potius alia ratione neceſſitate no-

ſtra defungi, & ipſam læſionem, quantum in nobis, temperemus. Sic ſi robuſtior mortem intentans me perſequatur, ac in anguſta via, qua fugiendum, forte quis occurrat; ubi admonitus non ceſſerit, aut id temporis locive anguſtia non admiſerit, licebit illum proſternere, & per eum jacentem fugam perſequi, etſi probabiliter ex eo impulſu vehementer videatur affligendus. Niſi forte illi peculiari obligatione tenear, ut etiam ultro pro ipſo periculum ſubire debeam. Quod ſi fugæ interpoſitus, admonitus licet, decedere via nequeat, puta ſi infans ſit, aut claudus: ſaltem excuſationem merebitur, qui ſuper eundem ſaltum molitur potius, quam moras nectendo corpus hoſti præbet. At verò ſi quis petulanter vel inhumane mihi obſtiterit, & viam fugienti concedere noluerit, etiam directe impelli ac proſterni poteſt. Cæterum quibus per iſtos caſus læſio conciliatur, eam tanquam fatalem calamitatem ferre debent.

§. 28. Si quis præter propriam culpam *in extremâ inopia victus aut veſtium* adverſus frigus neceſſariarum verſetur, neque ab aliis locupletioribus atque abundantibus precibus,

bus, pretio, aut oblata ſua opera, ut ultro ſibi illas concederent, impetrare potuit; citra crimen furti aut rapinæ vi vel clanculum illas ſubducere poterit, præſertim ſi intentionem habuerit earum æſtimationem præſtandi, quando occaſio oblata fuerit. Nam locuples in ejusmodi neceſſitate conſtituto ex officio humanitatis debebat ſuccurrere. Quanquam autem regulariter, quæ ex humanitate debentur, hautquaquam vi poſſint eripi: tamen extrema neceſſitas efficit, ut talia non minus* afferi queant, quam quæ ex obligatione perfecta debentur. Neceſſum tamen eſt, ut egenus omnes prius vias tentet, quo volente domino neceſſitatibus ſuis ſuccurrere queat, neve dominus pari neceſſitate teneatur, aut mox in eandem ſit devolvendus? Et ut reſtitutio fiat, præſertim ubi alterius fortunæ non ferant, gratis tale quid condonare. *

§. 29. Denique videtur & neceſſitas, circa res noſtras verſans veniam indulgere *res alienas perdendi*; ita tamen, ut citra noſtram culpam id periculum rei noſtræ extiterit; ut idem commodiore via diſpelli nequeat; ut ne pro viliori noſtra re alterius pretioſiorem

* *Grot.* L. II. c. 2. §. 6. L. III. c. 17. §. 1. 2. ſeqq.

perdamus; ut æſtimationem ejusdem præſtemus, ſi quidem iſta alias peritura non fuerat, aut in partem damni veniamus, ſi alterius res una cum noſtra alias peritura erat, quæ nunc ſua jactura noſtram ſervat. Quam æquitatem fere leges nauticæ ſequuntur. Sic & orto incendio, eoque ædibus meis imminente, licebit vicini ædes diruere, ita tamen, ut, quorum ædes hoc modo ſervatæ ſunt, pro rata vicini damnum ſarciant.

CAPUT VI.

DE

OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET,

& primo quidem

NON LÆDENDIS ALIIS.

1. Officia erga ſocios ſunt vel abſoluta vel hypothetica.
2. Abſolutorum Primum præceptum, *de non lædendis aliis.*
3. Objecta hujus Officii.
4. Conſequens: ut damna data reparentur.
5. Quid ſit damnum?
6. Datur etiam in fructibus.
7. Et quidem vel per nosmet ipſos, vel per alios, ab uno vel pluribus.
8. De damni reparatione.
9. Quid ſit culpa, & quatenus ea reparetur?
10. De caſu fortuito.
11. Si homo noſter damnum alteri dederit.
12. Si animalia noſtra.
13. De venia & vindicta.

§. I.

§. 1.

SEquuntur *officia*, quæ homini *adverſus alios homines* ſunt exercenda. Eorum aliqua proveniunt *ex communi obligatione*, qua Creator omnes homines, ut tales, inter ſe devinctos voluit: aliqua autem *ex certo inſtituto* per homines introducto aut recepto, vel *ex certo hominum ſtatu adventitio* promanant. Illa cuilibet erga quemlibet exercenda; hæc autem non niſi ergà certos, poſita certa conditione aut ſtatu. Inde & illa poſſis vocare *abſoluta*, hæc *hypothetica*.

§. 2. Inter officia abſoluta ſeu quorumlibet erga quoslibet *primum* locum obtinet: *ne quis alterum lædat*. * Eſt quippe hoc officium omnium latiſſimum, omnes homines, ut tales, complexum. Idemque facillimum, utpote nuda actionis intermiſſione conſtans, niſi quà obluctantes rationi libidines quandoque compeſcendæ ſunt. Quin & maximè neceſſarium idem eſt, quod citra illud ſocialis hominum vita nullo modo conſiſtere queat. Qui enim nihil boni in me confert,

* Spectat huc ex Grot. L. II. integrum cap. 17.

qui ne vulgaria quidem officia mecum miſcet, cum eo tamen tranquille vivere poſſum, modo nulla ratione me lædat. Imo à maxima parte mortalium nihil amplius quam iſthoc deſideramus; bona fere inter paucos invicem communicantur. Aſt cum eo, qui me lædit, nullo modo pacifice poſſum vivere, cum natura cuique tam tenerum amorem ſui rerumque ſuarum inſeverit, ut non poſſit non omnibus modis repellere eum, qui iſtis noxam inferre aggreditur.

§. 3. Hoc ipſo autem officio velut muniuntur non illa tantum, quæ per ipſam naturam alicui adſunt, uti eſt vita, corpus, membra, pudicitia, libertas; ſed & quæcunque inſtituto aliquo atque conventione humana ſunt quæſita. Sic ut, quocunque legitimo titulo aliquid noſtrum ſit, hoc præcepto idem auferri, corrumpi, lædi, uſibus noſtris ex toto aut parte ſubtrahi vetetur. Unde hoc ipſo interdicta intelliguntur quævis crimina, quibus aliis noxa infertur; uti eſt cædes, vulneratio, verberatio, rapina, furtum, fraus, vis, directe aut indirecte, mediate aut immediate illata, & quæ ſunt ſimilia.

§. 4. Ex hoc porro conſequitur: *Si cui ſit*

ſit ab altero læſio illata, damnúmve datum ullo modo, qui ipſi rectè poteſt imputari, id, quantum fieri poteſt, ab eòdem eſſe ſarciendum. Alias enim vanum erit præceptum, ne quis lædatur, néve cui damnum detur, ſi, ubi de facto læſus fuerit, damnum ipſi gratis ſit devorandum, & qui læſit, fructu ſuæ injuriæ ſecure & citra refuſionem gaudere queat. Neque etiam, citra neceſſitatem reſtitutionis abs ſe invicem lædendis abſtinebit unquam mortalium pravitas; nec ei qui damnum paſſus eſt, facile fuerit, animum ad agendam cum altero pacem componere, quamdiu iſtius reparationem non obtinuerit.

§. 5. *Damnum* etſi proprie ad rerum læſionem pertinere videatur; ita tamen late à nobis heic accipitur, ut notet omnem læſionem corruptionem, diminutionem, aut ſublationem ejus, quod noſtrúm jam eſt, aut interceptionem ejus, quod ex jure perfecto debebamus habere; ſive id datum ſit à natura, ſive accedente facto humano aut lege attributum; aut denique omiſſionem ac denegationem alicujus præſtationis, quam alter nobis ex obligatione perfecta exhibere tenebatur. Aſt ſi intercipiantur, quæ ex obligatione

duntaxat imperfecta debebantur, non cenſetur damnum datum, quod penſari debeat. Inconveniens enim fuerit, damni loco ducere, talia non accepiſſe, aut penſationem eorum poſtulare, quæ ab altero non niſi in locum ultronei beneficii expectare poteram, & quæ inter mea, antequam ea accepero, cenſere non poſſum.

§. 6. Sub damni porro nomine venit non modo res noſtra, aut nobis debita, quæ læditur, perditur, aut intercipitur, ſed & *fructus*, qui ex ipſa re proveniunt, ſive jam ſint percepti ſive adhuc ſperentur, modo dominus eos percepturus fuerat: deductis tamen impenſis, quæ ad fructuum perceptionem fuerunt neceſſariæ. Æſtimatio autem fructuum ſperatorum intenditur aut remittitur, prout propius aut longius à fine incerti proventus remoti fuerint. Denique & pro uno damno habetur, quicquid ex aliqua læſione velut naturali neceſſitate deinceps profluxit.

§. 7. Poteſt autem quis alteri damnum dare non ſolum immediate & *per ſe*, ſed & *per alios*. Poteſt & damnum immediate ab aliquo datum *alteri* imputari, quia ad iſtud factum aliquid contulit vel faciendo, vel non faci-

faciendo, quod debebat facere. Quandoque inter plures, qui ad idem factum concurrerunt, unus *principalis* cauſa habetur, alter *acceſſorii* in loco eſt: quandoque omnes *pari* paſſu ambulant. Circa quos obſervandum, illos ita teneri ad reparationem damni, ſi revera cauſa damni fuerint, & momentum aliquod attulerint ad totum damnum, aut ejus partem. Ubi autem quis ad ipſum actum, quo damnum fuit datum, realis aliquid operæ non contulit, neque ut iſte ſuſciperetur antecedenter effecit, neque in partem emolumenti venit: is, licet occaſione iſtius actus aliquo peccato obſtringatur, ad reſtitutionem tamen damni non tenebitur; uti ſunt, qui alienis malis lætantur, qui patratum damnum laudant, excuſant; qui antequam fiat, optant, dum fit, favent, aut aſſentantur.

§. 8. Ubi *plures* ad unum actum, ex quo damnum profluxerit, concurrerunt, primo loco tenebitur, qui imperio, aut alio modo neceſſitatis quid habente, ad factum alios impulit. Patrator facinoris, cui miniſterium detrectare non licuit, inſtrumenti tantum rationem habebit. Qui citra neceſſitatem ad facinus acceſſit, ipſe primo loco tenebitur, tum

tum cæteri, qui ad facinus aliquid contulerunt. Ita tamen, ut ſi à prioribus reparatio damni fuerit facta, poſteriores ab eadem ſint immunes, (quod in pœnis ſecus eſt.) Si plures per conſpirationem aliquod facinus patraverint, omnes pro ſingulis, & ſinguli pro omnibus tenentur; ſic ut, ſi omnes comprehendantur, ſinguli ratam partem ad damnum ſarciendum conferre debeant. Ubi reliquis elapſis unus tantum deprehendatur, hic pro omnibus ſolvere tenebitur. Ubi autem ex deprehenſis aliqui non ſint ſolvendo, locupletes in ſolidum tenebuntur. Quod ſi plures citra conſpirationem ad idem facinus concurrerint, ac diſcerni liquido poſſit, quantum quisque ad damnum contulerit, quisq; tantum tenebitur ad id penſandum, quod ab ipſo proceſſit. Quod ſi unus ſolidum ſolverit, reliqui à reparatione damni liberantur.

§. 9. Ad reparationem damni tenetur non ſolum, qui dolo malo alteri nocuit, ſed & qui præter directam intentionem per *negligentiam ſeu culpam*, quam evitare facile poterat. Hæc enim non minima pars eſt ſocialitatis, ita circumſpecte agere, ut noſtra converſatio aliis non fiat formidoloſa, aut intolera-

lerabilis. Quin & ſæpe ex peculiari obligatione quis ad accuratam diligentiam adhibendam adſtringitur. Imo & leviſſima culpa ad reparationis neceſſitatem ſufficere poteſt, ſi modo negotii natura exactiſſimam diligentiam non ultro velut adſpernetur; aut ejus magis, qui damnum accipit, quam qui dat, culpa verſetur, aut niſi magna perturbatio vel negotii circumſtantia accuratam circumſpectionem non admittat; puta ſi quis in fervore pugnæ, dum arma quatit, proxime ſibi adſtantem lædat. *

§. 10. Verum qui per *caſum fortuitum* & citra ſuam culpam læſit, ad reparationem non tenetur: quia, cum nihil ſit admiſſum, quod imputari ipſi queat, nulla ratio eſt, quare potius is, qui invitus fecit, fatale malum luere debeat, quam alter, qui paſſus eſt. *

§. 11. Illud quoque naturali æquitati congruum eſt, ut, ſi *homo noſter* citra culpam noſtram alteri damnum dedit, id vel ipſi penſemus, vel iſtum læſo dedamus. Nam ſervus utique naturaliter reparationi damni à ſe dati eſt obnoxius. Cum autem ipſe non habeat bona, unde reparatio fieri queat, ejusque cor-

* Grot. L. III. c. 1. §. 4.

* Grot. l. c.

corpus domini ſit; æquum ſane eſt, ut dominus aut damnum ſarciat, aut iſtum dedat. Alias enim ſervo daretur licentia omnes pro libidine lædendi ſi neque ab ipſo, qui nihil, ac ne ſeipſum quidem habet, neque à domino reparatio damni obtineri poſſet. Nam ſi vel maxime ob læſionem dominus ipſum verberibus aut carcere velit plectere, læſo tamen inde hautquidquam ſatisfieri poteſt.

§. 12. Quin & idem circa *animalia noſtra* æquum eſſe videtur, ut quando illa etiam citra noſtram culpam, & contra naturam generis ſponte commota alteri damnum dederint, dominus vel damnum ſarciat; vel animal dedat. Nam ſi ab animali, quod in libertate naturali degebat, læſus fuiſſem, poteram utique qualitercunque damnum meum reparare illud capiendo vel occidendo: quod jus ſane per alterius dominium tolli non potuiſſe videtur. Et cum dominus ex eo animali lucrum capiat, ego verò damnum ex eodem ſenſerim, reparatio autem damni longe ſit favorabilior, quam lucri adquiſitio: apparet, rectè à domino animalis poſtulari, ut damnum datum reparet, aut, ſi tanti non ſit ipſi animal, illud noxæ dedat.

§. 13. Sic igitur, qui *damnum alteri citra dolum malum* dedit, ultro reparationem debet offerre, teſtarique, malitiam abs ſe abfuiſſe, ne læſus ipſum pro hoſte habeat, ac viciſſim hoſtilia intentet. Qui autem *per malitiam* alterum læſit, is non ſolum ultro reparationem damni debet offerre, ſed & pœnitentiam ſui facti oſtendere, veniamque petere. Viciſſim læſus reparatione obtenta pœnitenti ac petenti *veniam dare*, & cum ipſo in gratiam redire tenetur. Nam qui in reparatione damni & pœnitentia adquieſcere non vult, ſed vindictam utique manu ſibi quæſitum it, nihil aliud agit, quam ut acerbitati animi ſui obſequatur, adeoque ex cauſa ſupervacua pacem inter homines abrumpat. Quo nomine damnatur, etiam naturali lege *vindicta*, quæ nullum alium finem habet propoſitum, quàm ægre facere illis, qui nos læſerunt, eorumque dolore noſtrum animum ſatiare. Eo proniores autem mortales ad condonandas mutuas offenſas eſſe decet, quo frequentius ipſi ſupremi Numinis leges violant, eoque & ipſi venia quotidie opus habent.

CAPUT

CAPUT VII.

DE

OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET,

Et ſecundò quidem

DE

AGNOSCENDA NATURALI HOMINUM ÆQUALITATE.

1. Præceptum ſecundum: *de agnoſcenda naturali hominum æqualitate*,
2. Fundamenta, æqualitas virium, & Juris Natural. communio,
3. Æqualitatis objecta: Perſonæ,
4. Et Res.
5. Oppoſitum Superbia, quæ vitanda tàm ſimplex,
6. Quam quæ cum contemtu aliorum conjuncta,

§. I.

ESt homo animal non modo ſui conſervandi ſtudioſiſſimum, ſed & cui inſita ſit delicata quædam ſui æſtimatio, cui ſi quid detrahatur, non minus ſæpe commoveri ſolet, quam

illata

illata corpori aut rebus noxa. Quin in ipſo hominis vocabulo judicatur ineſſe aliqua dignatio; ſic ut ultimum ſimul atque efficaciſſimum argumentum, quo aliorum inſolens inſultatio retunditur, iſthoc habeatur: *utique non canis ſum, ſed æque homo atque tu.* Cum igitur natura humana omnibus æque competat, & nemo libenter velit aut poſſit illi ſociari, abs quo non ſaltem tanquam æque homo, & communis naturæ particeps, æſtimatur; ideo *ſecundo* loco inter officia quorumlibet in quoslibet habetur: *Ut quisque alterum hominem æſtimet atque tractet, tanquam naturaliter ſibi æqualem, ſeu, ut æque hominem.*

§. 2. Conſiſtit autem iſthæc hominum æqualitas non in eo ſolum, quod hominum adultorum *vires* fere ſint æquales, hactenus, ut etiam imbecillior robuſtiori mortem adferre poſſit, per inſidias, aut adjuvante dexteritate, armorumque habilitate; ſed & in eo, quod, licet unus præ altero variis dotibus animi corporisque à natura ſit ornatus, non eo minus tamen legis naturalis præcepta adverſus alios ei ſint exercenda; atque ipſe ab aliis idem expectat; nec ideo plus licentiæ ipſi concedatur alios injuriis afficiendi. Sicuti &

contra neminem parca in ipſum natura, aut tenuis fortuna, per ſe ad id condemnat, ut deterioris conditionis circa fruitionem communis juris ſit, quam alii. Sed quæ unus ab altero poſtulare aut expectare poteſt, eadem alii quoque, cæteris paribus, ab eodem debent; & quod juris quis in alios ſtatuit, eo ipſum uti maxime convenit. *Obligatio quippe ad colendam cum aliis hominibus vitam ſocialem homines æqualiter ſtringit*; nec uni magis licet leges naturales in alio violare quàm alteri. Etſi nec deſint populares rationes eam æqualitatem illuſtrantes; puta quod ex eadem ſtirpe omnes deſcendamus, eodem modo naſcamur, nutriamur, moriamur; quodque Deus nemini de ſtabili & inconcuſſa fortuna caverit. Sicut & ſcita religionis Chriſtianæ parando Numinis favori non nobilitatem, potentiam, divitiasve, ſed pietatis ſinceritatem commendant, quæ æque in humilem, quam illuſtri poſitum loco, cadere poteſt.

§. 3. Ex hacce porro æqualitate conſequitur: eum, qui aliorum opera ad commodum ſuum uti vult, viciſſim quoque in eorundem uſus ſeſe diſpenſare debere. Nam qui

qui poſtulat, ut alii quidem ſibi inſerviant, ipſe contra ſemper immunis eſſe cupit, is alios utique ſibi inæquales ducit. Inde uti ad ſocietatem quam maxime ſunt idonei, qui facile eadem omnibus permittunt, quæ ſibi: ita plane inſociabiles ſunt, qui, dum aliis ſuperiores ſeſe exiſtimant, omnia licere ſibi ſolis volunt, & ante cæteros honorem ſibi arrogant, partemque præcipuam ex rebus in medio poſitis, ubi nullo præ reliquis eximio jure pollent. Unde & id inter communia legis naturalis officia eſt: *Vt ne quis, cui peculiare jus non eſt quæſitum, plus ſibi, quam reliquis, arroget, ſed alios æquo ſecum jure frui permittat.*

§. 4. Eadem æqualitas quoque oſtendit, quomodo quis ſeſe debeat gerere, ubi *jus inter alios ipſi ſit diſtribuendum*; nempe ut tanquam æquales eos tractet, & neutri præter merita cauſæ quid præ altero indulgeat. Secus enim ſi fit, is qui poſthabetur, contumelia ſimul & injuria afficitur, & dignatio à natura data eidem detrahitur. Unde conſequitur, ut res communis æqualibus portionibus inter æquales jure ſit dividenda. Ubi diviſionem res non admittit, eadem communiter uti debent, qui æquale jus habent; idque

ſi quantitas rei permittat, quantum quisque velit: ſin res iſtud non ferat, ut tunc utantur ea re præfinito modo, & proportionate ad numerum utentium. Alius enim modus excogitari non poteſt æqualitatem obſervandi. Quod ſi autem neque dividi res, neque communiter haberi poſſit, uſus ejus ſit vel alternus, vel, ſi ne hoc quidem ſuccedat, aut reliquis æquipollens præſtari nequeat, per *ſortem* uni res erit adjudicanda. Nam in ejusmodi caſibus commodius, quam ſors, remedium inveniri nequit; quippe quæ opinionem contemtus removet, &, cui non favet, de dignatione nihil detrahit.

§. 5. Contra hoc officium peccatur per *ſuperbiam*, qua quis nulla de cauſa aut non ſufficiente aliis ſe præfert, & velut inæquales eosdem præ ſe deſpicit. *Nulla de cauſa* dicimus. Nam ubi quis ſibi ritè jus quæſivit, quod ipſi præ aliis prælationem dat, rectè illud exercere & tueri poteſt, citra tamen inanem faſtum, aut aliorum contemtum. Sicuti & contra quilibet alteri prælationem, honoremque, qui ipſi debetur, merito præſtat. De cætero veræ generoſitati ſemper comes eſt honeſta quædam *humilitas*, quæ conſiſtit

in

in reflexione quam facimus ſuper infirmitate naturæ noſtræ, & erroribus, quos olim potuimus commiſiſſe, aut deinceps poſſumus committere, qui non minores ſunt iis, qui ab aliis committi poſſunt. Per quam efficitur, ut nos nemini præferamus, reputantes, cæteros æque bene ſuo libero arbitrio, ac nos, uti poſſe, quo æque pollent; cujus legitimus uſus unicum illud eſt, quod homo pro ſuo reputare poſſit, & quo ſeſe æſtimare aut deſpicere queat. Nulla autem de cauſa ſeſe efferre revera rediculum eſt vitium; quia & per ſe ſtultum, propter nihil ſe magni facere; & quia ſuperbus alios omnes pro ſtultis habet, quaſi ipſum citra rationem eſſent æſtimaturi.

§. 6. Magis adhuc peccatur, ſi quis ***contemtum*** adverſus alios oſtendat ſignis exterioribus, factis, verbis, vultu, riſu, ac quacunque contumelia. Quod peccatum eo deterius eſt cenſendum, quo aſperius aliorum animi in iras ac ulciſcendi libidinem concitantur. Adeo ut multi deprehendantur, qui vitam malint præſenti periculo exponere, multo magis pacem adverſus alios abrumpere, quam contumeliam inultam pati. Quippe cum per hanc violetur gloria & exiſtimatio,

cujus integritate & vigore omnis animi voluptas conſtat.

CAPUT VIII.

DE OFFICIIS QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET. Et quidem tertio. *DE* PROMISCUIS OFFICIIS HUMANITATIS EXERCENDIS.

1. Præceptum tertium & diviſio officiorum hinc orientium.
2. 3. Præſtantur vel *indefinitè*.
4. Vel *definitè*, cum per humanitatem vulgarem in rebus innoxiæ utilitatis.
5. Tùm per ſingularem, ſeu beneficentiam.
6. 7. Beneficentiæ correlatum, Gratitudo.
8. Hujus oppoſitum Ingratitudo.

§. 1.

INter officia quorumlihet erga quoslibet; & quæ propter communem ſocialitatem ſunt exercenda, *tertio* loco id ponitur: *ut quilibet*

bet alterius utiitlatem, quantum commode poteſt, promoveat. Cum enim cognitionem quandam inter homines natura conſtituerit, parum fuerit, alios nō læſiſſe aut contemſiſſe; ſed talia quoque in alios conferenda, aut invicem communicanda, ex quibus mutua inter homines benevolentia alatur. Proſumus autem aliis vel *indefinite*, vel *definite*; & quidem ut vel *nihil* nobis, ſcilicet per officia innoxiæ utilitatis, vel *aliquid*, nimirum per beneficia alia, *decedat*.

§. 2. *Indefinite* aliorum commoda promotum it, qui animam ac corpus ſuum probe excolit, ut utiles abs ſe actiones in alios proficiſci queant; aut ſi per ingenii ſolertiam talia inveniat, quibus vita humana reddatur inſtructior. Unde contra hoc officium peccare ſunt cenſendi, qui nullam honeſtam artem addiſcunt, vitaque per ſilentium tranſita animam pro ſale habent ne putreſcant, numerus tantum & fruges conſumere nati. Et qui opibus per majores relictis contenti, ideo impune abs ſeſe ignaviæ litari credunt, quod aliorum induſtria jam ſit partum, unde victitent. Et qui divitiis ſoli incubuere repertis, nec partem poſuere ſuis. Item qui ad por-

corum inſtar neminem niſi morte ſua exhilarant. Et id farinæ alia otioſa terræ pondera.

§. 3. Viciſſim illis, qui de mortalium genere bene mereri inſtituunt, cæteri hoc debent, ut ipſis ne invideant, ne præclaris eorundem conatibus remoram injiciant. Tum ſi alia non ſit via, paria cum iſtis faciendi, ſaltem celebritatem memoriæ famæque eorum, qui præcipuus laborum fructus eſt, promotum eant.

§. 4. *Definitè* quis inſervit, quando certis hominibus indulget, quod ipſis utilitatem quandam adferre, & vel citra ſuum detrimentum, moleſtiamque aut laborem, præſtari poteſt; quale quid non libenter in alios diſpenſare velle, deteſtanda malignitas & inhumanitas habetur. Vocari ſolent hæ *res innoxia utilitatis*, ſeu, quæ accipienti proſunt, præſtantem non gravant. Uti ſunt; non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; conſilium fidele deliberanti dare; erranti comiter monſtrare viam. Sic ſi quis rem aliquam amplius poſſidere nolit, propter nimiam copiam, aut quia aſſervatio ejus ipſi moleſta eſt; cur non malit eam potius integram relinquere, ut aliis non hoſtibus uſum

uſum præbere poſſit, quam eandem corrumpere? Sic non fas eſt, nutrimentum perdere ubi nos ſaturati ſumus, neque fontem obturare, aut occultare, ubi nos affatim bibimus, neque ſigna navigationis itinerisque abolere, poſtquam iis uſi ſumus. Huc pertinent modicæ ſtipes, locupletum in egenos collatæ, item illa humanitas, quæ juſta de cauſa peregrinantibus exhibetur, præſertim ubi aliqua ipſos calamitas oppreſſerit: & ejus generis alia. *

§. 5. Sublimior gradus humanitatis eſt, ex ſingulari benevolentia gratis quid in alterum conferre, impenſa aut opera laborioſa conſtans, quo ipſius neceſſitatibus ſubveniatur, aut eidem inſignis quæpiam utilitas concilietur. Quæ κατ' ἐξοχὴν vocantur *beneficia*, aptiſſima materia inſignem laudem parandi, ſi magnitudo animi & prudentia eadem rite temperaverit. Eorum diſpenſationem ac modum fere conditio dantis atque accipientis moderatur. In quibus id cumprimis obſervandum, ne obſit benignitas & iis ipſis, quibus benigne videtur fieri, & cæteris: deinde ne major benignitas ſit, quam facultas; tum

* Grot. L. II. c. 2. §. 11. 12. ſeqq.

ut pro dignitate cuique tribuatur, & quidem ante omnia bene meritis; tum ut quisque noſtræ opis indiget, obſervatis quoque conjunctionis gradibus inter homines. Videndum quoque, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quisque nobiscum aut ſine nobis poſſit conſequi, aut non poſſit. Modus quoque dandi multum gratiæ beneficiis addit, ſi hilari fronte, promte, & cum conteſtatione benevolentiæ demus. *

§. 6. Viciſſim in eo, qui beneficium accepit, exiſtere debet *gratus animus*, quo is oſtendit, iſtud ſibi acceptum fuiſſe, dantique eam ob cauſam favet, & occaſionem quærit paria reponendi, aut amplius, quantum ejus fieri poteſt. Nam id non neceſſarium eſt, ut præciſe tantum reddamus quanti id fuit, quod datum eſt; ſed ſæpe ſtudium & conatus obligationem explent. Modo tamen nihil ſit, quod ei, qui beneficium ſe dediſſe prætendit, recte opponi poſſit. Nam qui me ex aquis extraxit, ei nihil debeo, ſi me in eas prius conjecerat.

§. 7. Cæterum quo magis ad devinciendos hominum animos apta ſunt beneficia,

* Grot. L. II. c. 15. §. 10.

cia, eo acrius ad gratiam referendam incumbere debet, qui iſta accepit. Saltem ne eum, qui fiducia noſtri prior nobis benefecit, ob eam rem deteriore eſſe conditione patiamur; neve beneficium accipiamus, niſi animo nitendi, ne dantem merito dati pœniteat. Nam ſi certam ob cauſam peculiariter alicui nolimus obligari, licebat oblatum beneficium dextre recuſare. Et ſane ſi abſque neceſſitate gratiæ referendæ foret, contra rationem fecerit, ſi quis ſua temere jactaverit, & quod periturum proſpicit, beneficium prior contulerit. Quo modo omnis tolleretur inter homines beneficentia & fiducia, unaque omnis benevolentia, neque eſſet inter eos quidquam gratuitæ opis, nec ullum gratiæ conciliandæ initium.

§. 8. Quanquam autem *in animo ingrato per ſe nulla ſit injuria*: fœdius tamen & magis odioſum ac deteſtabile habetur nomen ingrati, quam injuſti. Cenſetur enim animi valde abjecti & degeneris, ſeipſum indignum declarare eo judicio, quod alter de ipſius probitate tulit; ac ne beneficiis quidem, quæ etjam bruta demulcent, moveri poſſe ad concipiendum humanitatis ſenſum. In foro tamen

men civili ob ſimplicem ingratitudinem, ſeu, ubi quis nudi beneficii obliviſcitur, & occaſione data id referre negligit, *actio* non ſolet dari. Pars enim optima beneficii perit, ſi actio, uti certæ pecuniæ, detur; jam enim creditum eſſe incipiet. Et cum res honeſtiſſima ſit referre gratiam, deſinet eſſe ita ſplendide honeſta, ſi ſit neceſſaria. Deniq; huic uni legi vix omnia fora eſſent ſuffectura, ob difficillimam æſtimationem circumſtantiarum, quæ beneficium vel intendunt, vel elevant. Et eam ipſam ob cauſam beneficium dedi, i. e. ejus, quod dedi, refuſionem mihi ſtipulatus non ſum, ut & alteri foret occaſio oſtendendi, ſe honeſti amore, non ex metu pœnæ humanæ aut coactionis, gratiam retuliſſe; utque ipſe non ſpe lucri, ſed ob humanitatem exercendam, videar erogaſſe, de quo recipiendo mihi caveri noluerim. Enim verò qui non ſolum beneficium non rependit, ſed & benefactori inſuper malum reponit, ille ob hocce factum eo graviore pœna eſt afficiendus, quo fœdiorem animi malignitatem ſibi ineſſe oſtendit.*

CAPUT

* *Grot. L. II. c. 20. §. 20.*

CAPUT IX.
DE
OFFICIIS PACISCENTIUM.

1. Connexio.
2. Pactorum neceſſitas,
3. Præceptum generale: *fidem pactis datam ſervandam*.
4. Differentia officiorum ex pactis & citra pacta debitorum.
5. *Prima* diviſio pactorum in gratuita & mutua.
6. Utrobique intercedit promiſſio, quæ eſt vel imperfecta,
7. Vel perfecta.
8. Forma pactorum conſiſtit in conſenſu,
9. Qui exprimitur ſignis, Unde *porro* pacta vel expreſſa, vel tacita.
10. Conſenſus deeſt in impuberibus, amentibus, ebriis,
11. Quousque in impuberibus deſit?
12. Conſenſui contrarius *Error*,
13. Et *dolus*,
14. 15. Nec non *Metus*.
16. Correlatum promiſſionis *Acceptatio*, unde conſenſus mutuus.
17. *Objectum* pactorum res poſſibilis,
18. Licita,
19. Noſtra, an & quatenus etiam aliena?
20. Pacta *tertiò* ſunt vel abſoluta vel conditionata.
21. Et celebrantur vel immediatè vel mediatè.
22. Tranſitio ad *Officia hypothetica*.

§. I.

Ab officiis abſolutis ad hypotheticaſit velut tranſitus per pacta intermedia, quippe cum omnia officia, præter jam enumerata, pactum expreſſum aut taci-

tacitum videantur præſupponere. Igitur hoc loco agendum erit de *natura pactorum*, & quid illa ineuntibus obſervandum ſit. *

§. 2. Fuiſſe autem *neceſſarium, pacta inter homines iniri*, ſatis manifeſtum eſt. Quanquam enim officia humanitatis late ſeſe per vitam humanam diffundant; hautquidquam tamen ex eo ſolo fonte deduci omnia poſſunt, quæ hominibus à ſe invicem utiliter percipere licebat. Nam neque quibusvis ea eſt ingenii bonitas, ut omnia quibus aliis prodeſſe poſſunt, ex ſola humanitate velint præſtare, citra exploratam ſpem paria recipiendi. Et frequenter illa, quæ ab aliis in nos proficiſci queunt, ejusmodi ſunt, ut gratis eadem nobis exhiberi ſalva fronte poſtulare nequeamus. Sæpe quoque noſtram fortunam aut perſonam non decet, alteri tale beneficium debere. Adeoque ut plurimum alter dare non poteſt, ſæpe nos accipere nolumus, niſi iſta paria à nobis recipiat. Non raro denique latet, qua ratione commodis noſtris inſervire queant. Igitur ut mutua inter homines officia, qui fructus eſt ſocialitatis,

* Conferendum cum his integrum cap. XI. ex L. II. Grotii de J. B. & P.

tatis, eo crebrius & ad certas velut regulas exerceantur, neceſſum fuit, homines ipſos inter ſe convenire ſuper ejusmodi rebus invicem præſtandis, quæ ex ſola humanitatis lege certo ſibi polliceri ab aliis non poterant. Adeoque in anteceſſum determinandum fuit, quid alteri quis præſtare, quidque ab eodem iterum expectare ſuoque jure exigere deberet. Id ipſum autem fit per *promiſſa* & *pacta*.

§. 3. Circa iſthæc generale officium ex lege naturali debitum eſt: *ut quilibet fidem datam ſervet*, ſeu promiſſa & pacta expleat. Citra hoc enim ſi eſſet, plurima pars utilitatis periret, quæ humano generi communicatis invicem operis ac rebus enaſci apta eſt. Et ni promiſſa ſervandi neceſſitas foret, hautquidquam liceret rationes ſuas firmiter aliorum hominum ſubſidiis ſuperſtruere. Quin & ex decepta fide juſtiſſimæ querelarum bellique cauſæ pullulare ſunt idoneæ. Nam ubi ego ex pacto aliquid præſtiterim, altero fidem fallente, mea mihi res aut opera fruſtra periit. Sin verò nihil adhuc præſtiti, rationes tamen & deſtinata mea turbari moleſtum eſt; cum alio modo rebus meis potuiſſem conſulere, niſi iſte ſe mihi obtuliſſet.

Et

Et indignum eſt, ludibrio haberi, quia alterum cordatum ac bonum virum credidi.

§. 4. Obſervandum autem, ea, quæ ex ſolo humanitatis officio debentur, in hoc potiſſimum differre ab iis, quæ ex pacto aut promiſſo perfecto debentur, quo iſta quidem recte petantur & honeſte præſtentur; ſed ubi alter ea ultro præſtare neglexerit, de inhumanitate duntaxat, feritate, aut duritia ejusdem queri poſſum, non tamen per violentiam propriam, aut ſuperioris, eundem ad præſtandum cogere. Id quod tamen licet, ubi ultro non præſtantur, quæ ex promiſſo perfecto, aut pacto debentur. Inde etiam ad illa *jus imperfectum*, ad hæc *jus perfectum* habere: ſicut & ad illa *imperfecte*, ad hæc *perfecte obligari* dicimur. *

§. 5. Fidem damus vel *per actum ſolitarium* ſeu *μονόπλευρον*, vel *per actum reciprocum* ſeu *δίπλευρον*. Quandoque enim unus ſe duntaxat ad quid præſtandum obſtringit: quandoque autem duo pluresve mutuo ſe ad quid præſtandum obligant. Prior actus vocatur *promiſſum gratuitum*, poſterior *pactum*.

§. 6. *Promiſſio* poteſt dividi in *imperfectam*

* Grot. L. I. c. 1. §. 4. ſeqq.

ctam & perfectam. Illa eſt, quando ipſi quidem, qui promittimus, utique obligari volumus; ut tamen alteri jus ad exigendum non demus, ſeu ut nolimus ad promiſſum noſtrum implendum violenter compelli. v. gr. Si ita concipiam promiſſum: ego ſerio deſtinavi hoc vel illud tibi præſtare, & peto, ut mihi credas. Sic enim videor obligatus magis ex lege veracitatis, quàm juſtitiæ, maloque videri propriæ conſtantiæ & gravitatis impulſu ferri ad faciendum officium, quam propter jus alterius. Huc ſpectant pollicitationes virorum potentum aut gratioſorum, quibus alicui non per verba honoris, ſed ſerio ſuam commendationem, interceſſionem, promotionem aut ſuffragium ſpondent: quæ tamen haud quaquam velut jure aliquo abs ſe volunt exigi, ſed in ſolidum ſuæ humanitati ac veritati cupiunt imputari: ut officii ſui gratia eo major ſit, quo longius ab eodem coactio abfuerit.

§. 7. Perfecta autem promiſſio eſt, quando non ſolum ipſe utique obligari volo, ſed & ſimul jus in alterum confero, ut rem promiſſam velut debitã plene me poſcere queat.

§. 8. Porro ut promiſſa & pacta nos ob-

ligent ad aliquid dandum aut faciendum, quod antea non debebamus, aut omittendum, quod antea jure poteramus facere, maxime requiritur *ultroneus noſter conſenſus.* Nam cum cujusvis promiſſi & pacti impletio cum aliquo onere ſit conjuncta, nulla propior ratio eſt, quare ſuper eo conqueri recte nequeamus, quia ultro in id conſenſimus, quod evitare penes nos erat.

§. 9. Conſenſus etſi regulariter per *ſigna*, puta voces, literas nutusque exprimi ſoleat; aliquando tamen contingit, ut ille citra iſthæc ſigna ex ipſa negotii naturâ aliisque circumſtantiis liquido colligatur. * Sicuti interdum *ſilentium*, cum certis circumſtantiis conſideratum, loco ſigni conſenſum exprimentis valet. Unde & dantur *pacta tacita*, quando nempe conſenſus noſter non per ejusmodi ſigna, quæ regulariter in commercio hominum recepta ſunt, exprimitur, ſed quando idem ex negotii naturâ aliisque circumſtantiis liquido colligitur. Sic & principali pacto ſæpe adhæret pactum tacitum, quod ex ipſa negotii natura profluit. Sicut & uſitatiſſimum,

* Grot. L. II. c. 4. §. 4. L. III. c. 1. §. 8. L. III. c. 24. §. 1. 2.

tium, ut in pactis tacitæ quædam exceptiones & conditiones neceſſariæ ſint ſubintelligendæ.

§. 10. Ut autem aliquis liquido conſentire poſſit, requiritur *uſus rationis* hactenus, ut præſens negotium intelligat, an ſibi conveniat, & abs ſe præſtari queat, eoque perpenſo, conſenſum ſuum ſufficientibus ſignis exprimere poſſit. Unde ſequitur, promiſſa & pacta *infantium*, ut & *amantium ac furioſorum*, (niſi ubi dilucidis intervallis furor diſtinguitur) nulla eſſe. Id quod & de promiſſis *ebriorum* eſt pronunciandum, ſi ebrietas jam eo usque proceſſerit, ut ratio ſit plane obruta & ſopita. Nam pro vero & deliberato conſenſu haberi nequit, ſi quis vel maxime momentaneo & inconſulto impetu in aliquid inclinet, aut ſigna quædam edat conſenſum alias exprimentia, eo tempore, quando mens velut medicamine quodam loco mota fuerat. Sed & impudens foret, tale promiſſum, præſertim cum magno onere conjunctum, exigere velle. Quin ſi quis ebrietatem eam captavit, & obſervata alterius facilitate promiſſum aſtute elicuit, ne abs doli quidem fraudisque crimine immunis erit. Aſt qui

 diſ-

diſcuſſa crapula per ebrietatem acta rata habuerit, utique obligabitur, non tam ex eo, quod ebrius, quam quod ſobrius egit.

§. 11. Cæterum quousque in *pueris* duret imbecillitas rationis, contrahendam obligationem impediens, lege naturali adeo accurate definiri nequit, cum in aliis citius, in aliis tardius judicium matureſcat: ſed illud eſt ex cujusvis quotidianis actionibus judicandū. Etſi in plerisque civitatibus leges civiles certū heic temporis terminum in univerſum conſtituerint. Sicuti & alicubi ſalutariter eſt receptum, ut aliorum prudentiorum autoritatem adhibere neceſſum haberent in contrahendis obligationibus, quousque inconſultus ille juventæ impetus deferbuiſſe cenſeretur. Quippe cum ea ætas, etiam quando negotium, quod geritur, intelligit, vehementi fere ac parum provido impetu feratur, ac in promiſſa ſit facilis, ſpei plena, liberalitatis famam captans, in amicitias ambitioſe colendas prona, ac diffidere neſcia. Unde & dolo vix caret, qui iſtius ætatis facilitati imminet, & juniorum diſpendiis locupletari vult, quæ iſti per judicii imbecillitatem prævidere aut æſtimare non norunt.

 §. 12.

§. 12. Conſenſum quoque impedit *error*. Circa quem hæ regulæ ſunt obſervandæ. 1. *Ubi in promiſſione aliquid tanquam conditionem ſuppoſuerim, citra cujus intuitum promiſſurus non fueram, naturaliter promiſſionis nulla erit vis.* Nam promiſſor conſenſit non abſolute, ſed ſub conditione: qua non apparente promiſſio quoque nulla eſt. * 2. *Si ex errore ad paciſcendum aut contrahendum fuerim impulſus, eumque re integra*, & quando nihil adhuc fuit præſtitum, *deprehendero, æquum* ſane *fuerit, ut facultas pœnitendi mihi concedatur*; præſertim ubi præ me tulero, dum ad paciſcendum accedo, quæ me cauſa impellat, nec alter ex mea pœnitentia detrimentum patiatur, aut id penſare ego paratus ſim. Verum ubi res non amplius eſt integra, & ubi error tunc demum patuerit, quando jam pactum eſt impletum ex toto aut ex parte; qui erravit, à pacto reſilire non poterit, niſi quantum alter ex humanitate velit indulgere. 3. *Ubi error contigerit circa ipſam rem, de qua convenitur, pactum vitiatur non tam ob errorem, quam quia legibus pacti non fuit ſatisfactum.* Nam in pactis ipſa res de

* Grot. L. III. c. 23. §. 4.

qua convenitur, ejusque qualitates debent eſſe cognitæ; citra quam cognitionem liquidus conſenſus intelligi nequit. Unde defectu deprehenſo, qui lædendus fuerat vel à contractu reſilire poteſt, vel alterum ad defectum ſupplendum adigere, vel etiam ad præſtandum id, quod intereſt, ubi ipſius dolus aut culpa intervenit.

§. 13. Quod ſi quis *dolo* & malitioſa fraudulentia alterius inductus fuit ad promittendum aut paciſcendum, ita eſt habendum. 1. *Si tertius dolum adhibuerit, non colludente eo, quicum paciſcimur, negotium erit firmum:* ab eo tamen, qui dolum adhibuit, poterimus repetere id, quod intereat, nos non fuiſſe deceptos. * 2. *Qui dolo ſuo malo cauſam dedit, ut ipſi quid promitterem*, cum eove paciſcerer, *ei ex iſthoc actu haudquidquam obligor.* 3. *Si quis ultro* quidem & liquida cum deſtinatione animi *ad paciſcendum acceſſerit, in ipſo tamen negotio*, puta, circa objectum, ejusve qualitates & æſtimationem, *dolus interceſſerit; hactenus pactum erit vitioſum, ut in arbitrio decepti ſit illud penitus diſſolvere, aut læſionis penſationem exigere.* 4. *Quæ ad eſſentiam negotii non faciunt*, nec expreſſe fuerunt

* Grot. L. II. c. 17. §. 17.

erunt deſignata, *actum* de cætero rite conceptum *non vitiant*; licet forte alter de iis, dum paciſcitur, tacite cogitavit; aut ejus opinio aſtu fuit confirmata, quousque contractus concluſus foret.

§. 14. *Metus*, qui circa promiſſa & pacta intervenit, *dupliciter* ſumitur, vel pro *ſuſpicione* probabili, fore, ut ab altero decipiamur, idque vel quia ejuſmodi vitium in animo ipſius hæret, aut quia malignam ſuam voluntatem ſat perſpicue ſignificavit: vel pro *vehementi animi terrore*, orto ex intentato gravi malo, ni promiſſum aut pactum inire velimus. Circa *priorem* ſpeciem metus ita habendum: 1. *Qui confidit illius promiſſis & pactis, cui fidei religio* in univerſum *nihil ſit, imprudenter* quidem *facit*; *ſed eam* ſolam *ob cauſam pactum non redditur irritum.* 2. *Vbi pactum* jam ſit *initum*, *ac nulla nova emergant indicia intentatæ deceptionis, non licebit à pacto reſilire* ex obtentu vitiorum, quæ ante pactum erant cognita. Nam quæ cauſa aliquem non prohibuit, quo minus paciſceretur, eadem quoque prohibere non debet, ne pactum impleat. 3. *Vbi poſt pactum initum* certiſſima *emergant indicia*,

alierum id agere, ut mihi, quando meum priore loco præſtitero, illudat, non prius ad præſtandum adigi potero, quam contra eam deceptionem mihi cautum ſit.

§.15. Circa *alteram* ſpeciem metus hæ regulæ obſervandæ, 1. *Pacta quæ ineuntur propter metum à tertio incuſſum, valida ſunt.* Nam in hoc utique nullum reſidet vitium, quo minus jus ex pacto ſibi adverſus me adquirere queat; & metum ab altero intentatum diſcuſſiſſe, penſatione utique dignum eſt. 2. *Quæ pacta ex metu* aut reverentia *imperii legitimi ineuntur, aut ob auctoritatem eorum, quibus magnopere devincti ſumus, valida ſunt.* 3. *Pacta, ad quæ ab illo ipſo, cui promittit, aut quicum paciſcitur, injuſtâ ejusdem vi quis compellitur, invalida ſunt.* Nam injuria, quam alter, incuſſo metu injuſto mihi infert, incapacem eum reddit, ut jus ſibi adverſus me ex illo actu quærere poſſit. Et cum quis alias teneatur penſare damnum abs ſeſe datum, per compenſationem velut tolli obligatio intelligitur, ſi non ſolvitur id, quod ſtatim reſtitui debebat.

§.16. Præterea oportet *conſenſum* non in pactis ſolum, ſed & promiſſis, eſſe *mutuum*; ſic

ſic ut conſentire debeat non ſolum qui promittit, ſed & cui promittitur. Quando enim hujus conſenſus abeſt, ſeu quando is oblatum promiſſum acceptare detractaverit, res promiſſa penes promiſſorem manet. Nam qui alteri rem ſuam offert, neque invito eam vult impingere, neque pro derelicta habere. Ergo ſi alter non acceptet, juri promittentis in rem oblatam nihil decedit. Quod ſi rogatio anteceſſit, cenſebitur ea durare, niſi expreſſe fuerit revocata; eoque caſu in anteceſſum acceptatio facta intelligitur. Ita tamen ut rogationi reſpondeat oblatio. Nam ſi hæc diſcrepet, expreſſa requiritur acceptatio; quia ſæpe mih non conſulitur, niſi tantundem, quantum rogavi, accepero.

§. 17. Circa *materiam* promiſſorum & pactorum requiritur, ut quod promittimus aut paciſcimur, *non ſit ſupra noſtras vires*, neve id patrare lege aliqua prohibeamur: alias enim aut ſtolide aut improbe promittimus. Exinde conſequitur, neminem ſeſe obligare poſſe ad id, quod ipſi eſt impoſſibile. Quod ſi autem res, quæ tempore pacti initi poſſibilis habebatur, poſt impoſſibilis aliquo caſu citra paciſcentis culpam facta ſit, re integra

pactum erit nullum. Ubi quid præſtitum ab altero jam fuit, id reſtituendum, aut æquipollens reponendum. Si ne hoc quidem fieri poſſit, ſummus erit conatus adhibendus, ne alter detrimenti quid capiat. Nam in pactis primario reſpicimus ad id, de quo expreſſe fuit conventum; ubi hoc obtinere non poſſumus, ſufficit æquipollens exhiberi; ſaltem ne damnum ſentiamus, omni modo cavendum eſt. Qui vero dolo aut gravi culpa ſibi ipſe vires præſtandi detraxit, non ſolum ad ſummum conatum tenetur, ſed &, velut in ſupplementi vicem, malo inſuper poterit mactari.

§. 18. Patet quoque ad *rem illicitam* præſtandam obligari nos non poſſe. Nam nemo valide ſe poteſt obſtringere ulterius, quam ipſi eſt poteſtas. Aſt qui lege actionem prohibet, adimit utique poteſtatem etiam ſuſcipiendi, & de eadem præſtanda obligationem admittendi. Contradictorium quippe eſt, ex obligatione per leges confirmata aliquid neceſſario debere facere, quod per easdem leges eſt omittendum. Unde *peccat* quidem, *qui illicita promittit*; *ſed bis peccat, qui eadem præſtat.* Ex quo & hoc col-

ligitur: non ſervari debere promiſſa, quæ illi, cui fiunt, noxæ ſunt futura; cum naturali lege prohibitum ſit, ne quis alteri, etiam ſtolide volenti malum inferat. Si igitur pactum circa rem turpem fuerit initum, neuter ad id explendum tenebitur. Quin & ubi turpe facinus ab uno fuit præſtitum, alter ad ſolvendam conventam mercedem non obligatur. Quod tamen illo intuitu jam eſt datum, repeti nequit, niſi forte dolus aut enormis læſio acceſſerit.

§. 19. Denique & hoc manifeſtum eſt, fruſtra promittere nos aut paciſci circa *res alienas*, in quantum illæ non noſtræ, ſed alterius directioni & arbitrio ſunt ſubjectæ. Quod ſi autem ita promiſero, me operam daturum, ut alter (cui pro imperio me quid imperare non poſſe præſupponitur) præſtet: tunc teneor omni modo moraliter poſſibili [i. e. quantum alter honeſte à me poſtulare poteſt, & quantum vitæ civilis ratio fert) laborare, ut ad eandem præſtandam alter permoveatur. Sed & ſuper rebus aut actionibus noſtris, in quas jam alteri jus fuit quæſitum, tertio valide permittere non poſſumus, niſi forte in eum caſum, quo alterius jus expiraverit. Nam

Nam qui prioribus promiſſis aut pactis jus ſuum in alterum jam tranſtulit, ipſe utique nullum tale jus reliquum amplius habet, quod in tertium poſſit conferre. Ac nullo negotio omnia promiſſa & pacta poſſent fieri irrita, ſi liceret aliud inire, in quo contraria priori diſponerentur, ac quicum prius ſimul expleri nequit. In quo fundatur tritum illud: qui *prior tempore, potior jure.*

§. 20. Eſt præterea circa promiſſa potiſſimum obſervandum, illa concipi ſolere vel *pure & abſolute*, vel ſub *conditione*, ut ſcilicet validitas promisſionis conferatur in aliquem eventum, à caſu aut arbitrio humano pendentem. Sunt autem *conditiones* vel *poſſibiles* vel *impoſſibiles*. Illæ ſubdividuntur in *caſuales* ſeu *fortuitas*, quæ ut exiſtant penes nos non eſt: *poteſtativas* ſeu arbitrarias, quæ ut exiſtant vel non exiſtant penes eum eſt, cui promittitur: *& mixtas*, quarum impletio partim ab arbitrio ejus, in quem confertur, partim à caſu dependet. *Impoſſibiles* autem ſunt vel *phyſicè* tales vel *moraliter*; i. e. quædam per rerum naturam fieri à nobis non poſſunt, quædam per leges & honeſtatem fieri non debent. Et impoſſibiles quidem

dem conditiones, ſi naturalem interpretandi ſimplicitatem ſequamur, orationem promittentem faciunt negativam: etſi per leges fieri poſſit, ut, ſi adjectæ ſint negotio alicui ſerio, habeantur pro non adjectis, ne per actus nullum eventum ſortituros hominibus illudatur.

§. 21. Denique promittimus & paciſcimur non ſolum per nosmetipſos, ſed etiam aliorum hominum interventu, quos ipſi voluntatis noſtræ *internuncios* atque interpretes conſtituimus. Per quos, ubi bona fide egerint, quod à nobis in mandatis habebant, valide obligamur apud eos, qui cum iſtis velut noſtras vices gerentibus egerunt.

§. 22. Atque hæc ſunt officia hominis abſoluta, ut & per quæ velut tranſitus ad alia fit. Reliqua præſupponunt aliquod *inſtitutum* humanum generali pacto ſubnixum, & in genus humanum introductum; vel etiam *ſtatum* aliquem peculiarem. Inſtitutorum iſtorum deprehenduntur potiſſimum *tria: ſermo, dominium rerum* earundemque *pretium, & imperium humanum.* De ſingulis, ut & quæ inde reſultant, officiis deinceps exponendum.

CAPUT

CAPUT X.

DE OFFICIO SERMOCINANTIUM.

1. Præceptum generale, *de innoxio ſermonis uſu ſervando*.
2. Declaratur per præceptum ſpeciale *primum*, de ſermone juxta uſum communem formando, ut alter intelligere poſſit.
3. Per ſpeciale *ſecundum*, de ſermone ad animi ſenſus exprimendos accommodando, ne alter decipiatur.
4. Limitatio horum præceptorum in diſſimulatione,
5. In Simulatione,
6. In Fictione,
7. Quid ſit veritas?
8. Quid Mendacium?
9. Differentia inter hoc & ſermones fictos,
10. Variæ mendaciorum ſpecies.

§. I.

QUam utile ac plane neceſſarium ſit inſtrumentum ſocietatis humanæ ſermo, nemo eſt qui ignorat: cum multi vel ex ea ſola facultate collegerint, hominem ad agendam vitam ſocialem à natura deſtinatum. Circa hujus ergo legitimum & ſocietati humanæ proficuum uſum id officii lex naturalis hominibus dictitat: *ut nequis ſermone, aut ſignis aliis ad exprimenda animi ſenſa inſtitutis, alterum decipiat.*

§. 2.

§. 2. Sed ut indoles ſermonis penitius intelligatur, ſciendum eſt, circa ſermonem, voce viva aut literis expreſſum, *duplicem obligationem* occurrere. *Una* eſt, qua iſti, qui eadem lingua utuntur, certæ rei certum vocabulum, prout uſus cujusque linguæ fert, adplicare tenentur. Cum enim neque voces, neque certi literarum ductus, certam rem natura notent: (alias enim omnes linguæ aut ſcripturæ genera coincidere deberent;) inde, ne uſus linguæ foret inanis, ſi quisque quo vellet vocabulo quamlibet rem nuncuparet, neceſſum eſt inter eos, qui eadem lingua utuntur, tacitam interceſſiſſe conventionem, ut certam rem certo, & non alio vocabulo denotent. Ni enim in uniformem vocum adplicationem fuerit conſpiratum, impoſſibile eſſet, ex ſermone alterius ſenſa animi colligere. Unde vi iſtius pacti quilibet tenetur ita adhibere in ſermone communi vocabula, prout receptus ejus linguæ uſus fert. Ex quo etiam hoc conſequitur, ut, quanquam ſenſa animi à ſermone diſcrepare queant, id tamen in vita humana quisque voluiſſe cenſeatur, quod verba ejus præ ſe ferunt, etſi fortaſſe intrinſeca mentis deſtinatio

ab

ab iſtis diſcedat. De hoc enim cum niſi per ſigna conſtare nequeat, omnis uſus ſermonis redderetur irritus, ſi interna animi cogitatio, quam ſibi quisque pro lubitu fingere poſſet, id, quod ſigna præ ſe ferunt, in communi vita elidere poſſet.

§. 3. *Altera* obligatio, quæ in ſermone intervenit, in eo conſiſtit, ut quis alicui per ſermonem animi ſui ſenſa ita debeat pandere, ut hæc ex illo liquido cognoſcere queat. Cum enim non loqui tantum, ſed & tacere homo queat, & cum non ſemper, quod quis in animo volvit, id coram quibusvis aperire teneatur: igitur neceſſum eſt, ut peculiaris exiſtat obligatio, quæ alicui neceſſitatem adferat tum ad loquendum, tum ad ita loquendum, ut alter ſenſa animi noſtri intelligat. Oritur autem illa obligatio vel *ex peculiari pacto*, vel *ex communi præcepto legis naturalis*, vel *ex præſentis negotii indole*, cui contrahendo ſermo adhibetur. Sæpe enim expreſſe cum aliquo convenitur, ut animi ſui ſenſa ſuper aliquo negotio mihi aperiat; ut, ſi quem informatorem mihi in aliqua diſciplina adſciſcam. Sæpe quoque præceptum aliquod legis naturalis meam ſcientiam alteri

com-

communicare jubet, ut hoc modo ipſi proſim, vel noxam ab eodem avertam; aut ad noxam accipiendam cauſam vel occaſionem non præbeam. Aliquando denique præſens negotium, quod cum alio ſuſceptum eſt, aliter expediri nequit, ni judicium meum ſuper eo pandam; ut circa celebrandos contractus contingit.

§. 4. Quia autem non ſemper uſu venit, ut ex aliquo horum capitum quævis cogitata mea alteri ſint ſignificanda; patet, me non teneri, alteri ſermone meo indicare alia, quam ad quæ ex me intelligenda *jus perfectum aut imperfectum habet.* Adeoque recte tacendo diſſimulare me poſſe, utut maxime interroger, quæ ut ex me ſciat alter jus non habet, neque ad id aliqua obligatione ego teneor.

§. 5. Imo quia ſermo *non ſolum* eſt inventus *propter alios, ſed & propter nos ipſos*: ideo ubi aliqua mea in eo verſatur utilitas, neque cujusquam alterius jus læditur, licebit mihi ſermonem ita formare, ut diverſum ab eo, quod in animo volvo, exprimat.

§. 6. Denique quia ſæpe iſti, ad quos loquimur, ita ſunt diſpoſiti, ut, ſi ſermone ſim-

plici & aperto rem ipſam perciperent, detrimento hoc ipſis futurum eſſet, nec nobis bonum, quem intendimus, finem adſequi liceret: igitur hiſce in caſibus licebit uti ficto coloratoque ſermone, & qui noſtram ſententiam & intentionem audientibus directe non repræſentet. Nam qui alicui prodeſſe vult & debet, non utique id tenetur facere eo modo, quo finem ſuum non erat obtenturus.

§. 7. Ex hiſce colligitur, in quonam conſiſtat *veritas*, cujus ſtudio boni viri tantopere commendantur: nempe ut verba animi noſtri ſenſa commode repræſentent alteri, cui eadem intelligendi jus, quæque ut ipſi aperiamus, nobis obligatio perfecta aut imperfecta incumbit, idque eo fine, ut vel idem ex intellectis animi noſtri ſenſis debitum aliquod commodum nanciſcatur, vel non, ubi diverſum fuerit ſignificatum, damno præter meritum multetur. Ex quo & hoc obiter patet, non ſemper mendacium admitti, quando etiam data opera non dicitur, quod vel cum ipſa re, vel cum cogitatis noſtris examusſim congruit: adeoque veritatem quaſi Logicam, quæ in congruentia verborum cum rebus conſiſtit, cum veritate morali non per omnia coincidere.

§. 8.

§. 8. *Mendacium* contra eſt, ubi de induſtria ſermo aliam præ ſe fert ſententiam animi noſtri, quam quæ revera eſt, cum tamen hanc ipſam is, ad quem ſermo dirigitur, intelligendi jus haberet, nobisque obligatio incumberet efficiendi, ut ille noſtram ſententiam utique intelligeret.

§. 9. Ex dictis igitur conſtat, mendacii notam hautquidquam contrahere, * qui fictis ſermonibus fabulisque utuntur adverſus pueros aut ſimiles, ad eorum meliorem informationem, quatenus nudæ veritatis non ſunt capaces; & qui alii fictum ſermonem bono fine adhibent, quem plano adſequi non licebat; puta, ſi innocens protegendus, iratus placandus, mœſtus demulcendus, meticuloſo animus addendus, faſtidioſus ad medicamenta capienda movendus, pertinacia alicujus frangenda, aut malum propoſitum alterius intervertendum, aut ſi arcana reipubl. & conſilia, quæ intereſt aliorum notitiæ ſubtrahi, fictis rumoribus velut obvelanda, & aliorum importuna curioſitas ſit amolienda; aut ſi hoſti, quem aperta ratione lædere poteramus, fabulis in ſtrategematis vicem illudamus.

I 2 §. 10.

* Confer. Grot. L. III. c. 1. §. 9. ſeqq.

§. 10. Contra ſi aliquis utique tenebatur alteri ſenſa animi ſui liquido ſignificare, culpam non effugit, ſi vel partem duntaxat veri dicat, aut ambiguo ſermone alteri illudat, aut tacitam quandam reſtrictionem, à communi uſu abhorrentem, in mente reſervet.

CAPUT XI.

DE
OFFICIO JURANTIUM.

§. 1. Juramenti definitio, & *praceptum generale*.
2. Juramentorum finis & uſus.
3. Forma; jurandum eſt per Deum;
4. Juramentum ad religionem jurantis attemperandum.
5. Debet jurari animo deliberato.
§. 6. Effectus juramentorum, ratione ſui.
7. Intuitu jurantis.
8. Interpretatio juramentorum,
9. Ex deferentis mente facienda.
10. Diviſio Juramentorum.

§. 1.

PEr *jus jurandum* ſermoni noſtro, omnibusque actibus, circa quos ſermo intervenit, inſigne accedere firmamentum judicatur. * Eſt quippe illud

* Pertinet huc integrum caput 13. ex Lib. II. Grot.

illud *aſſertio religioſa, qua divinæ miſericordiæ renunciamus, aut divinam pœnam in nos depoſcimus, niſi verum dicamus.* Dum autem omniſcius & omnipotens teſtis ſimul & vindex invocatur, præſumtio veritatis ideo excitatur, quod nemo temere tam impius credatur, ut ita petulanter graviſſimam Numinis indignationem in ſe depoſcere ſit auſurus. Inde officium jurantium hoc eſſe intelligitur, *ut & ad jurandum cum reverentia accedant, &, quod juratum eſt, religioſe obſervent.*

§. 2. *Finis* porro & *uſus juramenti* in hoc maixme vertitur, ut homines ad enunciandum verum, aut ſervandum promiſſum pactumve, eo firmius adſtringantur metu divini Numinis omniſcii & omnipotentis, cujus vindictam, ſi ſcientes fallant, per jusjurandum in ſe invocant, ubi alias metus ab hominibus imminens non ſatis efficax videbatur; quippe quorum vires contemnere aut declinare, vel ſcientiam fallere ſe poſſe ſperabant.

§. 3. Quia vero præter Numen nihil eſt omniſcium, aut omnipotens, inde abſurde juramentum concipitur *per rem* aliquam, *quæ opinione divinitatis deſtituitur*, hoc ſenſu,

ut ea res teſtis atque ultrix perjurii invocetur. Etſi hoc frequens ſit, ut in juramentis *certa res nominetur, per quam juretur*, hoc ſenſu, ut Deus, ſi jurans fefellerit, vindictam ſuam in iſtam potiſſimum rem exſerat, tanquam juranti cariſſimam, & maximi æſtimatam.

§. 4. In juramentis *formula* illa, quâ Deus, dum teſtis & vindex invocatur, deſcribitur, *accommodanda eſt ad perſuaſionem* ſeu religionem, quam circa Deum fovet, *qui jurat*. Fruſtra quippe jurando quis adigitur per DEUM, quem non credit, adeoque nec metuit. At nemo per Deum jurare ſe putat alia ſub formula, aut alio ſub nomine, quam quod ſuæ, i. e. ex opinione jurantis veræ religionis præceptis continetur. Inde quoq; eſt, quod, qui *per falſos Deos* jurat, quos ipſe tamen pro veris habet, utique obligetur, & ſi fefellerit, revera perjurium admittat, quia ſub quocunq; ſpeciali conceptu generalem Numinis notionem ante oculos habuit; adeoque, dum ſciens pejeravit, divinæ majeſtatis reverentiam, quantum in ſe, violavit.

§. 5. Ad juramenti obligationem requiritur, ut *animo deliberato* id ſuſceptum ſit. Unde juramento hautquidquam obſtrictus erit,

erit, qui ſimpliciter juramentum *recitando* protulerit, aut ejusdem verba concepta in prima perſona alteri præiverit. Aſt qui ſpeciem ſerio juraturi præ ſe tulit, is utique obligabitur, quicquid demum in animo ſuo, dum jurat, agitaverit. Nam alias omnis uſus juramentorum, imo omnis ratio intervenientibus ſignis ſeſe obligandi ex humana vita tolleretur, ſi quis tacita ſua intentione poſſet impedire, ne effectus ille actum aliquem ſequatur, cui producendo idem eſt, inſtitutus.

§. 6. Juramenta in ſe non producunt novam & peculiarem obligationem; ſed obligationi in ſe validæ velut *acceſſorium quoddam vinculum* ſuperveniunt. Semper enim, dum juramus, ſupponimus aliquid, quo non præſtito divinam pœnam in nos provocamus. Quod ineptum eſſet, niſi illicitum foret non præſtare id, quod ſupponitur; adeoque niſi jam ante obligaremur. Ex quo ſequitur, quod actus, quibus in ſe vitium adhæret obligationem impediens, per juramentum accedens obligatorii non fiant. Sicuti nec per ſubſequens juramentum antegreſſa obligatio valida eliditur, aut jus per eandem

quæſitum alteri tollitur. Inde fruſtra quis juraverit, ſeſe alteri debitum non ſoluturum. Nec obligabit juramentum, ubi conſtat, eum, qui juravit, factum aliquod ſuppoſuiſſe, quod revera ita ſe non habebat, ac niſi id credidiſſet, non fuiſſe juraturum; inprimis ubi per dolum ejus, cui juratur, in errorem fuerit adductus. Nec qui injuſto metu me ad jurandum adigit, ex eo juramento jus ſibi acquirit ad aliquid à me recte poſtulandum. * Nullas quoque habebit vires jusjurandum ſuper præſtanda re quapiam illicita; imo & ſuper omittendo aliquo bono, quod legibus divinis aut humanis præcipitur. Denique juramentum non immutat naturam & ſubſtantiam promiſſi pactive, cui accedit. Inde fruſtra jurantur impoſſibilia. Et promiſſio conditionata per juramentũ non mutatur in abſolutam, ſeu puram. Et æque in jurato promiſſo requiritur acceptatio.

§. 7. Hoc autem efficiunt juramento propter interpoſitam Dei invocationem, quem neque aſtu quis deceperit, & cui nemo impune illuſerit, ut non ſolum *atrocior pœna* cenſeatur manere eum, qui juratam, quam qui in-

* Grot. L. III, c. 19. §. 5.

injuratam fidem fefellit; ſed & ut à negotiis, quibus adjiciuntur, omnis dolus & *cavillatio* ſit excludenda.

§. 8. Non tamen ſemper late, *ſed & ſtrictè quandoque* juramenta ſunt interpretanda, ſiquidem ſubjecta materia id requirere videatur; puta ſi juratum ſit in odium alterius, & non tam promiſſioni, quam minis, juramentum ſit adiectum. Quin nec juramentum excludit tacitas conditiones & limitationes, quæ ex ipſa rei natura rite fluunt. Puta, ſi alicui quidquid velit petenti optionem jurato conceſſi, ubi iſte iniqua aut abſurda petierit, hautquidquam tenebor. Qui enim aliquid indefinite alteri roganti promittit, antequam noverit quid iſte ſit petiturus, præſupponit, alterum petiturum honeſta, moraliter poſſibilia, non ſibi aut aliis pernicioſa.

§. 9. Id quoque notandum *in juramentis ſenſum totius orationis valere, prout capere ſe illum profitetur is, qui juramentum defert,* ſeu cui juratur. Hujus enim præcipue, non jurantis, cauſa juramentum præſtatur. Unde ejusdem quoque eſt, concipere verba juramenti, & quidem quantum fieri poteſt planiſſime; ſic ut ipſe ſignificet, quomodo illa

intelligat, & jurans annuat, ſe iſtius ſenſum probe percipere; eaque mox ab hoc liquido ſunt exprimenda, ſic ut nulla ratione eadem cavillari & illudere queat.

§. 10. *Diviſio* juramentorum commode deſumitur *ab uſu*, cui illa in vita communi adhibentur. Quædam enim promiſſis pactisque adduntur, ut eo majore cum religione obſerventur: quædam autem adhibentur ad confirmandam alicujus aſſertionem circa factum illiquidum, & ubi veritas aliis rationibus commodius inveſtigari nequit. Quale exigitur à teſtibus, ſive qui alieni facti conſcii habentur. Quandoque etiam ipſi, qui inter ſe diſceptant, deferente judice, aut altera parte, ſuo juramento litem ſolvunt.

CAPUT XII.

DE OFFICIO CIRCA ADQUIRENDUM RERUM DOMINIUM.

1. Fundamenta Juris hominum in res.
2. Communionem primævam ſecuta fuit Rerum diviſio.
3. Indeque introducta dominia tàm privata, quàm communia.
4. Quædam res intra primævam communionem perſtitere.

5. Mo-

5. Modi acquirendi *Originarii*.
6. Quò ſpectat occupatio
7. Cum Acceſſionibus,
8. Nec non ſervitutibus.
9. Modi acquirendi *Derivativi*.
10. Iique vel *taciti*, in ſucceſſionibus ab inteſtato,
11. Quarum ordines.
12. Item in uſucapione.
13. Vel *expreſſi*, & quidem tùm voluntarii, ut ſucceſſiones teſtamentariæ,
14. Aliique.
15. Tùm involuntarii ex pœna & bello.

§. 1.

CUm ea ſit conditio corporis humani, ut adſumtis extrinſecus rebus indigeat, queis nutriatur, & contra ea, quæ ipſius compagem deſtructum eunt, muniatur; per complures quoque res iſthæc vita commodior & mollior reddi poſſit: inde tuto colligitur, volente utique ſummo univerſi Moderatore fieri, quod homo alias creaturas ad uſus ſuos adhibeat, quin quod etiam multas earundem deſtruat. Neque id ſolum obtinet circa vegetabilia, & quæ citra ſenſum corrumpuntur, ſed & circa innoxia animalia: quæ, utut cum dolore moriantur, citra peccatum tamen ab homine cibi cauſa occiduntur, & conſumuntur. *

§. 2. Cæterum ab initio omnes iſtæ res intelli-

* Grot. L. II. c. 2. §. 2. ſeqq.

telliguntur abs Deo *velut in medio hominibus expoſita*, ita ut non magis ad hunc quam ad alterum pertinerent : attamen ut ſic circa eas diſponerent homines, prout conditio humani generis, & ratio pacis ac tranquillitatis, bonique ordinis in eodem conſervandi, videretur exigere. Inde cum adhuc intra paucos genus mortalium ſubſiſteret, placuit, *ut illa quidem cujusque fierent, nec ab altero ipſi eripi deberent, quæ quis adprehendiſſet* hac intentione, ut eadem ad uſus ſuos adplicaret; ipſa tamen corpora, ex quibus illæ res provenirent, in medio ad neminem peculiariter ſpectantia manerent. Sed poſtea multiplicatis hominibus, & cum cultura cœpiſſet adhiberi rebus, ex quibus homini alimenta & tegumenta proveniunt, ad evitandas rixas, & introducendo bono ordini, *ipſa* quoque *corpora rerum inter homines diviſa*, & cuilibet ſua portio propria aſſignata, hac addita conventione, ut, *quæ in prima rerum diviſione in medio forent relicta, deinceps ejus poſſent fieri, qui primus eadem ſibi aſſeruiſſet*. Sic igitur volente Numine, prævio conſenſu hominum, pactoque ſaltem tacito, *proprietas rerum ſive dominium* fuit introductum. *

* Grot. L. II. c. 3. §. 1.

§. 3. Eſt autem *dominium jus, quo alicujus rei velut ſubſtantia ita ad aliquem pertinet, ut eodem modo in ſolidum non pertineat ad alium.* Ex quo conſequitur, ut de rebus, quæ tanquam propriæ ad nos pertinent, pro arbitrio noſtro diſponere, & ab earundem uſu quosvis alios arcere poſſimus; niſi quatenus per pacta ſingulare jus à nobis ſibi quæſiverint. Etſi in civitatibus contingere ſoleat, ut dominium non ſemper penes quosvis ſit illibatum, ſed certis limitibus circumſcriptum per imperium civile, aut ex diſpoſitione & conventione hominum inter ſe. Quando autem res una ad plures indiviſim eodem modo pertinet, illa iſtis pluribus vocatur *communis.*

§. 4. Sicuti autem res non ſimul & ſemel in proprietatem iverunt, ſed ſucceſſive, & prout uſus humani generis poſtulare viſus eſt: ita non neceſſum fuit, ut omnes & ſingulæ res propriæ fierent, ſed ſalva pace generis humani *aliquæ potuerunt, aliquæ debuerunt intra primævam velut communionem permanere.* Nam quæ utilia licet hominibus, *inexhauſta* tamen ſunt, ſic ut omnium uſibus poſſint patere, nec tamen ſingulis uſus

iſte reddatur malignior, ea dividere velle ſupervacuum ſimul ac ineptum foret. Uti eſt lumen calorque ſolis, aër, aqua profluens, & ſi quæ ſunt ſimilia. Quo refertur etiam vaſtus Oceanus, magnis continentibus interjectus, quoad partes à litoribus remotiſſimas. Quippe cum ille non ſolum omnium uſibus promiſcuis ſufficientiſſimus, ſed & uni alicui populo ejus *cuſtodia moraliter ſit impoſſibilis*: Ubi enim aliqua res ita ſit comparata, ut nullo modo alii ab ejus uſu arceri queant, illam dividi, aut propriam cujuſpiam fieri non ſupervacuum ſolum eſt, ſed & inanibus litigiis materiam præbere aptum. *

§. 5. *Modi adquirendi* dominii ſunt *originarii* vel *derivativi*. Per illos ab initio in rem aliquam proprietas introducitur: per hos dominium jam conſtitutum ab uno in alterum tranſit. Priores modi iterum ſunt vel *ſimpliciter tales*, quibus dominium in corpus alicujus rei adquiritur; vel *ſecundum quid*, queis incrementum aliquod ad rem noſtram adjungitur.

§. 6. Poſt recepta inter homines diviſa rerum dominia ita inter eos conventum; ut, quæ

* *Grot.* L. II. c. 2. §. 3.

quæcunque ſub primævam diviſionem non venerunt, ea cederent occupanti, i. e. ei, qui primus eadem corporaliter adprehendiſſet animo ſibi habendi. Sic ut hodie originarius modus dominium in corpus alicujus rei adquirendi ſit ſola *occupatio.* Hoc igitur modo adquiruntur regiones deſertæ, quas nullus unquam homo ſibi aſſeruit: quæ fiunt illius, qui primus eas ingreditur animo ſibi habendi, ita ut culturam eis adhibeat, & certos limites conſtituat, quousque eas ſuas eſſe velit. Ubi autem cœtus multorum hominum junctim occupaverit partem quampiam terræ, uſitatiſſimum eſt, ut ſingulis ex eo cœtu aliqua portio adſignetur; quæ ſuperſunt, ad totum cœtum pertinere cenſeantur. Per occupationem quoque adquiruntur feræ beſtiæ, aves, piſces in mari, fluminibus, aut lacubus verſantes; * item ſi quæ à mari in littus ſolent ejici: modo tamen per imperium civile promiſcua ejusmodi rerum captura non ſit interdicta, aut certo alicui aſſignata. Quas neceſſum eſt, ſi noſtræ debent fieri, ut corporaliter adprehendamus, & in noſtram poteſtatem redigamus. Occupatione quoque

* Grot. L. II. c. 8. §. 2. ſeqq.

que adquiruntur res, in quibus dominium, cui ante ſubjectæ fuerant, plane eſt extinctum. Puta, ſi quæ abjiciuntur ea intentione, ne amplius ea ſint noſtra; aut quæ ab initio inviti amittimus, ſed poſt pro derelictis habemus. Quo etiam pertinet theſaurus, * ſeu pecunia, cujus dominus ignoratur; qui inventori cedit, ubi per leges civiles aliter non eſt diſpoſitum.

§. 7. Cæterum plurimæ res, quæ dominio ſubjectæ ſunt, non in eodem ſemper ſtatu perſiſtunt, ſed variis *auctibus* ſuam *ſubſtantiam dilatant*; quibusdam extrinſeca *incrementa* accedunt, aliæ *fructus* proferunt, multis per *formam* induſtria humana ſuperinductam pretium accreſcit. Quæ omnia vocabulo *acceſſionum* comprehendi poſſunt, & in duas claſſes dividuntur. Quædam enim citra factum hominis ex ſola natura iſtarum rerum proveniunt: quædam facto & induſtria hominum in ſolidum, aut ex parte procurantur. Circa quas iſta eſt regula: ut, *qui eſt dominus rei, ad eundem quoque pertineant acceſſiones & quævis emolumenta*; & *qui ex ſua materia ſpeciem fecit, ejus ſpeciei ſit dominus.* *

* Grot. L. II. c. 8. §. 7.

* Grot. L. II. c. 8.

§. 8.

§. 8. Frequenter tamen contingit, ut alii ex contractu, aut alia via, jus ſibi quæſiverint, ex re noſtra certum commodum percipiendi, aut etiam impediendi, ne noſtra re omni modo utamur. Quæ jura ſolent vocari *ſervitutes*. Ac dividuntur in *perſonales*, ubi utilitas ex re aliena ipſi perſonæ immediate obvenit; & *reales*, ubi ex re aliena mediante re noſtra utilitas capitur. Inter illas numerantur uſusfructus, uſus, habitatio, operæ ſervorum. Reales iterum dividuntur in *ſervitutes prædiorum urbanorum*, & *ruſticorum*. Illæ ſunt v. g. ſervitus oneris ferendi, luminum, ne luminibus officiatur, proſpectus, ſtillicidii recipiendi, &c. Hæ ſunt v. g. iter, actus, via, aquæ-ductus, aquæ hauſtus, pecoris ad aquam appulſus, jus paſcendi, &c. Quæ omnes fere ex occaſione viciniæ introductæ ſunt.

§. 9. Inter modos acquirendi *derivativos* alii ſunt, quibus res devolvitur in alium ex *diſpoſitione legis*; alii quibus *facto prioris domini*. Et quidem ut vel *bonorum* alicujus *univerſitas* vel certa eorundem *portio* transferatur.

§. 10. Univerſitas bonorum lege tranſit

per mortem prioris domini in *ſucceſſionibus ab inteſtato.* * Cum enim & communi hominum inclinationi repugnet , & ad pacem generis humani minime omnium conducat, bona, quæ quis tanto cum labore, dum viveret, quæſiviſſet, à domini morte haberi pro derelictis, & cuivis occupanti patere: inde ſuadente ratione apud omnes populos receptum, ut, ſi quis de ſuis bonis ipſe nihil diſpoſuiſſet, ejus bona devolvantur ad eos, quos pro communi hominum affectu cariſſimos habere judicatur. Quales ſunt regulariter, qui ex nobis deſcendunt, & juxta hos alii ſanguine nobis juncti, pro gradu quisque propinquitatis. Et licet aliqui homines dentur, qui vel propter accepta beneficia, vel ob peculiarem affectum alienos quosdam magis ament, quam ſuos conſanguineos: tamen pacis interfuit, non conſiderato paucorum quorundam affectu communem potius mortalium inclinationem ſequi, modumq; ſuccedendi obſervare planiſſimum, & nullis impeditis diſceptationibus obnoxium, quæ emerſuræ erant, ſi benefactores & amici cum iis, qui ſanguinis jure nituntur, poſſent con-

cur-

* Grot. *L. II.* c. 7. §. 3. ſeqq.

currere. Et ſi quis omnino benefactores aut amicos cognatis volebat præferre, debebat expreſſe ſuper ea re diſpoſuiſſe.

§. 11. Ex his conſequitur, proximos cuique hæredes eſſe ſuos *liberos*, quos & natura parentibus alendos educandosque ſolicite commendavit, & quibus quisque parentum cenſetur quam lautiſſime voluiſſe proſpicere, ac, quæ ſibi ſuperſunt, ipſis potiſſimum relinquere. Per liberos autem intelliguntur præcipue, qui ex legitimo matrimonio nati ſunt. His enim & ipſa ratio, & decor vitæ civilis, & leges populorum cultiorum præ naturalibus favent. Iſta tamen ita demum obtinent, niſi pater aliquem pro ſuo filio ob ſufficientes rationes noluerit agnoſcere, aut niſi ob atrociſſimam malitiam eundem abdicaverit. Sub liberis etiam comprehenduntur ii, qui ſunt ulteriorum graduum, quos uti alere, ipſorum parentibus defunctis, avus tenetur: ita, ut & ipſi eum patruis & avunculis ad hæreditatem avi concurrant, æquiſſimum eſt; ne ſuper calamitatem mature defuncti patris etiam avi hæreditate excludantur. Ubi deſcendentes deſunt, par eſt ad *parentes* defunctorum liberorum bona de-

devolvi. Quibus liberi & parentes non ſunt ſuperſtites, iis *fratres* ſuccedent. Ubi & hi deficiunt, hæres erit, prout quisque defunctum ſanguine propius contingit. Etſi ad lites evitandas, quæ heic exoriri poſſunt frequentiſſime, ſimulque ut ea res ad uſum reipubl. probe attemperetur. In pleriſque civitatibus ſuper ordine ſucceſſionis accurate deprehenditur diſpoſitum. Et hunc ordinem ut ſequantur privati tutiſſimum eſt, niſi graves cauſæ peculiariter diſponere ſubigant.

§. 12. Huc quoque referendus peculiaris alias adquirendi modus *uſucapio*; * per quam is, qui bona fide juſtoque titulo rei alicujus poſſeſſionem nactus eſt, eamque diu quietam & non interruptam obtinuit, demum pro perfecto domino ejus rei habetur, ita ut antiquum dominum, ſi poſtea rem eam vindicare velit, repellere queat. Cujus juris introducti ratio fuit, partim quod pro relicto rem habere judicaretur, qui diu eandem vindicare neglexerit, cum longo tempore ad id occaſiones vix deeſſe judicentur: partim quod tranquillitatis & pacis intereſſet, aliquando poſſeſſiones rerum extra controverſiam

* Grot, L, II. c, 4. totô.

ſiam collocari; præſertim cum longe gravius videatur, poſt diuturnam poſſeſſionem re bona fide parta privari, quam olim amiſſa, & cuius deſiderium dudum erat digeſtum, in perpetuum carere. Ut tamen in civitatibus certi termini, prout ratio & utilitas civitatis ſuggeſſerit, definiantur, intra quos uſucapio compleatur, tranquillitatis & pacis intereſt.

§. 13. *Facto domini prioris* univerſitas rerum *mortis cauſa* tranſit per *teſtamentum*: * Nam & illud in qualecunque ſolatium mortalitatis apud pleroſque eſt receptum, ut quis vivus ſua bona transferre poſſet in eventum mortis, in eum quem maxime amaret. Cæterum cum antiquiſſimis temporibus uſitatū fuiſſe videatur, ut imminente jam fato palam ſuos hæredes nuncuparent, & patrimonium de manu in manum ipſis traderent; poſtea graves ob rationes multis populis aliud teſtamenti genus magis arriſit. Ut nempe, quocunque tempore placeret, ultimam ſuam voluntatem vel palam ſignificare, vel literis tacite conſignare poſſent; quam mutare pro lubitu liceret, & ex qua hæredibus nuncupatis aut ſcriptis tunc demum jus naſceretur,

 quan-

* Grot. L. II. c. 6. §. 14.

quando teſtator expiraret. Atque tales ultimæ voluntates licet merito magnum habeant favorem; ita tamen temperandæ erunt, prout neceſſitudinum ratio, & utilitas civitatum requirit. Quæ & inde legibus ſueverunt cavere, quomodo cuique teſtamenta ſint ordinanda. A quarum diſpoſitione qui diſceſſerit, queri non poteſt, ſuæ voluntatis non fuiſſe habitam rationem.

§ 14. *Inter vivos facto prioris domini* res tranſeunt vel *gratis*, vel *interpoſito contractu*. Prioris generis translationes vocantur *donationes*. De contractibus infra erit agendum.

§. 15. Quandoque etiam *invito priore domino* res transferuntur; & quidem in civitatibus potiſſimum per modum pœnæ, dum ob delicta damnatis interdum omnia bona, interdum certa eorum portio, eripiuntur, & vel publico, vel læſo adplicantur. Sic & in bello invitis res per hoſtem viribus ſuperiorem eripiuntur, raptorique acquiruntur; ad quas tamen recuperandas pari violentia prior dominus jus non amittit, quousque per ſubſequentes pacis tractatus omni prætenſioni ad eas renunciaverit.

CAPUT

CAPUT XIII.

DE OFFICIIS, QUÆ EX DOMINIO RERUM PER SE RESULTANT.

& inprimis BONÆ FIDEI POSSESSORIS.

1. Regula *generalis* I. de non turbandis aliorum dominiis.
2. II. De re aliena bonâ fide parta adhuc apud nos exiſtente.
3. III De re aliena conſumta.
4. Regulæ *ſpeciales*, in caſibus, ubi res bona fide parta periit.
5. Ubi Fructus ſoli extant.
6. Ubi Fructus conſumti.
7. Ubi Fructus neglecti.
8. Ubi res titulo lucrativo parta alii donata
9. Ubi titulo oneroſo parta alienata.
10. Ubi hoc titulo parta adhuc extat.
11. Ubi res inventa.

§. I.

Ex introducto rerum dominio iſta officia inter homines provenerunt. * *Ut quilibet teneatur alterum* (non hoſtem) *pati rebus ſuis quiete frui, neque vi aut per fraudem illas corrumpere, intervertere, aut ad ſe trahere ſuſtineat.* Quo ipſo furta, rapinæ, & ſimilia crimina, in res alienas tendentia, vetantur.

 §. 2.

* Adhibendum hic Caput X, Lib. 2. ap. Grot. de J.B. & Pacis.

§.2. II. *Quando res aliena ad nos pervenit ſine noſtro crimine, & bona noſtra fide, eamque adhuc in noſtra poteſtate habemus, tenemur efficere, quantum in nobis eſt, ut illa in poteſtatem legitimi ſui domini redeat.* Non tamen tenemur illam rem reſtituere noſtris impenſis, &, ſi quas in eam ſervandam fecimus, recte poſſumus repetere, aut rem tantisper, quoad illæ ſolvantur, retinere. Et ad reſtituendum tum demum actu tenemur, quando innotuit nobis, illam rem eſſe alterius. Tunc enim debemus ſignificare, rem eam penes nos eſſe, nec per nos ſtare, quo minus dominus ſuum poſſit recipere. Quod tamen juſto titulo adquiſivimus, non tenemur ipſi in dubium revocare, & velut publice denunciare, an quis eam rem ſibi velit vindicare. Atque iſthoc officium præponderat contractibus particularibus, iisque exceptionem dat v. g. Si fur apud me inſcium furti rem furtivam depoſuerit, & poſt verus ejusdem dominus adparuerit, huic, non furi, eadem erit reſtituenda.

§.3. III. *Quod ſi autem res aliena, bona fide parta, ſit conſumta, officii eſt tantum reſtituere domino, quantum facti ſumus locupletiores:* ne

ex

ex immerito alterius damno lucrum capiamus.

§. 4. Ex hiſce porro ſequentes concluſiones deducuntur. (1.) poſſeſſor bonæ fidei non tenetur ad ullam reſtitutionem, *ſi res periit*; quia nec res ipſa penes eum eſt; nec lucrum ex ea re.

§. 5. (2.) Bonæ fidei poſſeſſor tenetur ad reſtituendum non ſolum rem, ſed & *fructus adhuc extantes*. Naturaliter enim ad quam pertinet res, ad eundem quoque fructus pertinent. Licebit tamen b. f. poſſeſſori detrahere omnes impenſas in rem ejusque culturam, quo fructus provenirent, factas.

§. 6. (3.) B. f. poſſeſſor tenetur ad reſtitutionem rei & *fructuum conſumtorum*; ſi modo alias tantundem conſumturus fuerat, & poſſit rei evictæ pretium ab autore ſuo recuperare. Nam in hoc factus eſt locupletior, dum rem alienam conſumendo ſuæ pepercit.

§. 7. (4.) B. f. poſſeſſor non tenetur penſare *fructus, quos neglexit*. Quia nec rem habet, nec quidquam rei ſucceſſit.

§. 8. (5.) Si B. f. poſſeſſor rem alienam ſibi donatam alii *donaverit*, non tenetur; niſi omnino ex officio aliquo tantundem do-

natu-

naturus fuerat. Tunc enim lucrum erit, rei ſuæ pepercisse.

§. 9. (6.) Si B. f. poſſeſſor rem alienam oneroſo titulo partam quocunque modo *alienaverit*, non tenetur, niſi quatenus ex ea lucrum fecit.

§. 10. (7.) B. f. Poſſeſſor etiam *oneroſo partam titulo* rem alienam tenetur reſtituere, neque dominum id, quod erogavit, repoſcere poteſt, ſed illum duntaxat, abs quo eam rem accepit. Niſi quatenus dominus rei ſuæ poſſeſſionem recipere ſine aliquo impendio probabiliter non potuit, aut μήνυτρον (indicii præmium] ultro pollicitus fuerit.

§. 11. Qui rem alienam *invenit*, quam domino invito excidiſſe probabile ſit, non poteſt eam colligere hoc animo, aut eandem domino requirenti ſubtrahat. Ubi autem dominus non adparet, recte eandem ſibi retinere poteſt.

CAPUT XIV.
DE
PRETIO.

§. 1. Pretii poſt permutationes origo.
2. Diviſio in *vulgare*, rerum ſcilicet ipſarum & actionum, & in *eminens*, numi.
3. Fundamentum *vulgaris* eſt idoneitas ad uſum.

4 Unde

4. Undè intendatur, & remittatur? Pretium affectionis?
5. Determinatio pretii vulgaris in & extra Civitatem. Eſt vel definitum à Legibus;
6. Vel liberum, ab uſu fori dependens?
7. Pretium *eminens*, ejus neceſſitas & uſus.
8. Pleriſque Gentibus conſtitutum in nummo ſeu metallo nobiliore.
9. Undè nummi valor in civitatibus?

§. I.

POſt introducta rerum dominia cum nec omnes res ejusdem eſſent naturæ, nec eundem uſum humanis neceſſitatibus præberent, nec cuivis iſta rerum copia adeſſet, quam ad uſus ſuos deſideraret, mature inter homines receptum; res invicem *permutare*. Sed quia ſæpiſſime contingeret, ut res diſparis naturæ aut uſus eſſent transferendæ, ne alteruter ejusmodi permutatione læderetur, neceſſum erat conventione hominum rebus aſſignari aliquam quantitatem, juxta quam res invicem comparari exæquarique poſſent. Quod itidem contigit circa actiones, quas in aliorum uſum non gratis adplicari placuit. Ea quantitas nomine *pretii* venire ſolet.

§. 2. Dividitur pretium in *vulgare* & *eminens*. Illud ſpectatur in rebus, & actionibus ſeu operis in commercium venientibus, quatenus

tenus uſum aliquem & delectationem hominibus afferunt. Hoc autem cernitur in *numo*, quatenus is omnium rerum & operarum pretium virtualiter continere, & communem iisdem menſuram præbere intelligitur.

§. 3. Vulgaris pretii *fundamentum* * in ſe eſt aptitudo illa rei vel operæ, qua aliquid mediate aut immediate conferre poteſt ad vitæ humanæ neceſſitates, & ad eandem commodiorem aut jucundiorem reddendam. Unde & res nullum plane uſum præbentes nullius pretii ſolemus vocare. Dantur tamen res quædam vitæ humanæ utiliſſimæ, quibus nullum certum pretium impoſitum intelligitur, vel quia dominio ſunt & debent eſſe vacuæ, vel quia ad permutationem ſunt ineptæ, & inde à commerciis ſepoſitæ, vel quia in commerciis nunquam aliter, quam appendix alterius rei conſiderantur. Sed & dum lex divina aut humana quasdam actiones extra commercium removit, ſeu pro mercede obire vetuit, pretium quoque iisdem detraxiſſe intelligitur. Sic quia ſuperiores partes aëris, æther, ac cœleſtia corpora, vaſtusque Oceanus à dominio humano ſunt

* Grot. L. II. c. 12. §. 14.

ſunt exemta, nullum quoque pretium iisdem tribui poteſt. Sic liberi capitis nullum eſt pretium, quia liberi homines in commercium non veniunt. Sic apricum ſolis lumen, liquidus & purus aër, amœna facies terræ, quatenus oculos duntaxat paſcit, ventus, umbra, & ſimilia in ſe & ſeorſim conſiderata pretium non habent; cum homines talibus ſine uſu terræ frui nequeant. Quibus ipſis tamen magnum momentum ineſt circa augendum aut minuendum pretium regionum, fundorum, atque prædiorum. Sic illicitum eſt pretio addicere actiones ſacras, quibus affectus aliquis moralis ex inſtituto divino eſt aſſignatus; quod crimen Simoniam vocant. Et improbe iuſtitiam venalem habet Judex.

§. 4. Cauſæ autem, cur unius & eiusdem rei *pretium intendatur vel remittatur*, quodque adeo una res alteri præferatur, licet hæc æqualem aut majorem uſum in vita humana videatur obtinere, ſunt variæ. Heic enim usq; adeo neceſſitas rei aut nobilitas uſus primas ſemper non tenent, ut potius viliſſima eſſe cernamus, quibus vita humana minime carere poteſt: ideo quod non ſine ſingulari

Dei

Dei providentia uberē eorum proventum natura profundat. Ad *intenſionem* ig: *pretii* inprimis facit raritas; quę non parum commendatur, ubi ex locis remotis res afferuntur. Inde ambitioſa hominum luxuria multis rebus, quibus vita humana commodiſſime carere poterat, enormia pretia poſuit; puta unionibus & gemmis. Rerum vero quotidiani uſus pretia potiſſimum intenduntur, quando raritas earundem conjungitur cum neceſſitate ſeu indigentia. Pretia rerum artificialium præter raritatem maxime ſolent intendere ſubtilitas & elegantia artis, quam præ ſe ferunt, quandoque & fama artificis, nec non operis difficultas, artificum & operariorum raritas, & ſimilia. Operarum & actionum pretia intendit earundem difficultas, dexteritas, utilitas, neceſſitas, agentium raritas, dignitas, libertas; & denique ipſa artis opinio, nobilis an ignobilis illa habeatur. Contraria horum *pretium minuere* ſolent. Aliquando deniq; certa aliqua res, non in univerſum, ſed à ſingulis, magni æſtimatur ex peculiari affectu; puta, quod ille, à quo iſta in nos profecta eſt, maximi à nobis fiat, exprimendoque ipſius affectui data ſit: aut quod eidem adſuevérimus,

aut

aut quia inſignis caſus ſit monumentum, aut ejusdem ope magnum malum declinaverimus, aut quia à nobismetipſis confecta ſit. Quod ſolet vocari *pretium affectionis*.

§. 5. Aſt circa *definienda ſingularum rerum pretia* alia quoque conſiderari ſueverunt. Et inter eos quidem, qui in naturali libertate invicem vivunt, rerum ſingularium pretia non aliter, quam contrahentium conventione, definiuntur. Quippe cum illis liberum ſit alienare aut adquirere, quæ velint; nec communem habeant dominum, qui eorum commercia moderetur. Aſt *in civitatibus duplici modo* pretia rerum definiuntur; uno per decretum ſuperioris ſeu *per legem*: altero *per* communem *hominum æſtimationem* atque judicium, ſeu uſum fori, accedente conſenſu eorum, qui inter ſe contrahunt. Illud pretium aliqui ſolent vocare *legitimum*, hoc *vulgare*. Ubi pretium legitimum in gratiam emtorum fuit conſtitutum, quod frequentius fit, non licebit venditoribus plus exigere; etſi minus accipere, ſi velint, non prohibeantur. Sic ubi merces operarum publice ſit taxata in gratiam eorum, qui condu-

ducunt, operario non licet plus exigere, etſi idem non prohibeatur minus exigere.

§. 6. Enim vero vulgare pretium, quod per leges non eſt taxatum, habet aliquam latitudinem, intra quam plus minusve dari & accipi poteſt ac ſolet, prout inter contrahentes fuit conventum. Quod tamen fere ſequitur uſum fori. Ubi ſolet haberi ratio laborum & expenſarum, quas mercatores communiter faciunt in mercibus adportandis & tractandis; nec non quo modo ematur aut vendatur, in magna quantitate, an minutatim. Subito quoque interdum mutatur commune pretium ex copia aut paucitate ementium, pecuniæ, aut mercium. Nam paucitas ementium & pecuniæ (ex peculiari cauſa emergens) & mercium abundantia pretium minuit: contra emturientium & pecuniæ copia & mercium raritas pretium intendit. Sic & ad minuendum pretium facit, ſi merx quærat emtorem: contra intenditur pretium, ubi venditor ultro rogatur, alias non venditurus. Denique & illud ſolet attendi, paratam quis pecuniam offerat, an in diem ſolutionem differat; cum etiam dies ſit pars pretii.

§. 7.

§. 7. Cæterum poſtquam à primæva ſimplicitate mortales deſciverunt, & varia quæſtus genera introduxerunt; facile fuit deprehenſum, ſolum illud vulgare pretium non ſufficere expediendis hominum negotiis, & gliſcentibus commerciis. Nam tunc ſola permutatione commercia conſtabant, & operæ aliorum locari aliter, quàm mutuâ opera, aut re tradita, non poterant. Atqui poſtquam tam varia deſiderare ad commoditatē aut voluptatem cœpimus, non ſane in procliviſ fuerat cuivis ejusmodi res poſſidere, quas alter ſuis mutare vellet, aut quæ alterius rebus æquivalerent. Et in civitatibus cultis, ubi cives variis ſtatibus diſtinguuntur, complura hominum genera dari neceſſum eſt, quæ, ſi ſimplex illa rerum & operarum permutatio vigeat, vitam plane non, aut ægre, tueri queant. Hinc pleriſque gentibus, queis amplior vitæ cultus arridebat, viſum fuit, conventione quadam *pretium eminens* certæ rei imponere, ad quod cæterarum rerum pretia vulgaria exigerentur, & in quo eadem virtualiter continerentur. Adeo ut interveniente illa re, quamlibet rem venalem quis ſibi comparare, & quævis commercia & contractus commode poſſet exercere.

§. 8. Hunc ad finem pleriſq; gentibus placuit adhibere *metalla* nobiliora, & non admodum frequentia. Nam & illa ſubſtantiæ ſunt valde compactæ, ſicut uſu non facile deteri queant, & diviſionem in plurimas minutas particulas admittant. Nec minus cuſtodiæ & tractationi eadem ſunt habilia; & propter raritatem multis aliis rebus æquivalere poſſunt. Etſi quandoque ex neceſſitate, & apud quasdam gentes ex defectu metallorum, aliæ res in vicem numorum ſunt adhibitæ.

§. 9. In civitatibus porro *valorem numi definire* eſt penes ſummos imperantes; & inde publica ſigna eidem ſolent imprimi. Eſt tamen in eo definiendo reſpicienda communis gentium vicinarum, aut quibus cum nobis commercia exercentur, æſtimatio. Alias enim, ſi nimis magnum numis ſuis valorem poſuerit civitas, aut ſi materiam eorum rite non temperaverit, commercia civium ſuorū cum extraneis, quæ quidem ſola rerum permutatione abſolvi non poſſunt, valde ſufflaminabit. Et ob eam ipſam cauſam non temere in valore numorum fieri debet mutatio, niſi ſumma reipubl. neceſſitas id exigat.

Etſi

Etſi gliſcente auri argentique copia paulatim numorum valor in comparatione ad pretium fundorum, & quæ inde dependent, ſoleat velut ultro decreſcere.

CAPUT XV.
DE
CONTRACTIBUS, QUI PRETIA RERUM PRÆSUPPONUNT, ET FLUENTIBUS INDE OFFICIIS.

§ 1. Pactorum & contractuum diſcrimen.
2. *Diviſio* Contractuum in beneficos & onerosos.
3. Præcipua in oneroſis lex, ut ſervetur æqualitas.
4. Ea quoque poſt contractum celebratum quærenda.
5 *Benefici* ſunt: mandatum,
6. Commodatum.
7. Depoſitum.
8. *Oneroſi* ſunt permutatio,
9. Emtio venditio.
10. Locatio conductio.
11. Mutuum.
12. Societas.
13. Contractus *in alea conſiſtentes*.
14. Contractuum *acceſſiones*. Fidejuſſores.
15. Pignora & hypothecæ.
16. De officiis circa contractus monitum.

§. I.

PActum in genere eſt conſenſus & conventio duorum pluriumve in idem placitum. Sed quia frequenter ſimplicia *pacta contractibus contradiſtinguuntur*, id *diſcrimen* in hoc potiſſimum vi-

detur conſiſtere, quod *contractus* vocentur pacta, quæ circa res & actiones in commercium venientes verſantur, adeoque dominia & pretia rerum præſupponunt: ſed quæ circa alia ineuntur conventiones, communi pactorum vocabulo inſigniuntur. Etſi ex hisce quibusdam promiſcue pactorum & contractuum nomen tribuatur.*

§. 2. Contractus dividi poſſunt in *beneficos* & *onerosos*. Illi alteri contrahentium parti gratis commodum aliquod afferunt; uti eſt mandatum, commodatum, depoſitum. Hi utramque partem ad æquale onus adſtringunt, quippe in quibus eo fine præſtatur aut datur aliquid, ut tantundem recipiatur.

§. 3. Habent autem hoc omnes contractus oneroſi, ut in illis verſari *æqualitas* debeat, ſeu ut uterque contrahentium tantundem nanciſcatur: & ubi inæqualitas intervenerit, alteri, qui minus accepit, naſcatur jus ad poſtulandum, ut ſuppleatur, quod ſibi deeſt, aut ad contractum plane abrumpendum. Id quod tamen in civitatibus potiſſimum obtinet, ubi uſu fori, aut lege, pretia rerum definiuntur. Ad hanc autem æqualitatem inveniendam

* Grotius toto cap. 12. Lib. II.

niendam & determinandam requiritur, ut utrique contrahentium *res* ipſa, circa quam contrahitur, cum ejus qualitatibus, quæ aliquod momentum heic habent, *ſit cognita.* Unde &, qui per contractum rem in alterum eſt tranſlaturus, indicare debet non ſolum qualitates rei æſtimabiles, ſed & earundem privationes, & vitia. Citra hoc enim juſtum pretium conſtitui nequit. Etſi illas circumſtantias, quæ per ſe rem non contingunt, indicare non ſit neceſſum. Vitia autem utrinque jam nota non opus eſt indicari. Et qui ſciens vitioſi quid comparat, habet quod ſibi imputet.

§. 4. Eousque autem in hiſce contractibus æqualitas eſt adhibenda, ut licet nihil diſſimulatum ſit, tamen, ſi poſtea inæqualitas deprehendatur, etiam citra culpam contrahentium, puta, quia vitium latebat, aut in pretio eſt erratum, ea corrigenda ſit, & demendum ei, qui plus habet, addendumque minus habenti. Etſi ad declinandam multitudinem litium leges civiles vix aliis quam enormibus læſionibus heic medeantur; de cætero quemque rerum ſuarum ſatagere jubeant.

§. 5.

§. 5. *Contractus benefici* ſunt præcipue tres, mandatum, commodatum, & depoſitum. *Mandatum* eſt, quando quis gratis alterius negotia ipſo requirente & committente expedienda ſuſcipit. Idque contingit *duplici ratione*; vel ut præſcribatur ipſi modus rei expediendæ, vel ut is ejusdem judicio ac dexteritati relinquatur. In hoc contractu uti ſumma cum fide & induſtria verſandum eſt; quippe cum nemo fere niſi amico, & de quo optime ſentit, mandet: ita contrà mandatarius indemnis præſtari debet à ſumtibus in rem ſibi commiſſam factis; nec non à damnis, in quæ ex cauſa mandati incidit, & quæ proprie ex ipſa re mandata profluxerunt.

§. 6. *Commodatum* eſt, quo rei noſtræ uſum alicui gratis concedimus. In quo obſervandum, ut quis eandem rem ſolicite & ſumma cum diligentia ſervet, tractetq; : neque ipſam ad alios uſus adhibeat, aut ulterius, quam commodans conceſſit: ac illæſam, & prout accepta fuit, reſtituat, niſi quantum per ordinarium uſum eidem deceſſit. Quod ſi res ad certum tempus fuerit conceſſa & interea dominus eâdem valde indigere incipiat, ex caſu aliquo tempore commo-

modationis factæ non proviſo, repetenti eadem citra tergiverſationem erit reſtituenda. Quod ſi autem res commodata caſu fortuito & improviſo citra omnem commodatarii culpam perierit, ejus æſtimatio non erit ſolvenda, ubi eadem apud dominum quoque peritura fuerat. Alias æquum videtur, commodatarium æſtimationem rei præſtare, quippe quam dominus amiſſurus non fuerat, ni adverſus alterum benignus fuiſſet. Viceverſa ſi quid utilium aut neceſſarium impenſarum in rem commodatam factum ſit extra eas, quæ alias uſum rei regulariter comitantur, id à domino refundendum erit.

§. 7. *Depoſitum* eſt, quo rem noſtram aut ad nos quocunque modo ſpectantem alterius fidei committimus, ut eandem gratis cuſtodiat. In quo requiritur, ut res concredita diligenter cuſtodiatur; &, quandocunque deponenti placuerit, reſtituatur; niſi ea reſtitutio domino aut aliis noxia ſit futura, eoque intuitu differenda ſit. Neque licebit re depoſita citra conſenſum domini uti, ſiquidem ea ullo modo per uſum fiat deterior, aut domini interſit, ne ea conſpiciatur. Ac ſi quis hoc auſus fuerit, quævis pericula, in quæ res ob uſum incidit,

præſtabit. Sed nec licet rem depoſitam exuere illis vinculis aut receptaculis, quibus à deponente fuit incluſa. Cum autem valde turpe ſit, & fœdius furto, depoſitum abnegare; tum id multò eſt turpius, ſi quis inficiatus fuerit depoſitum miſerabile, ſeu quod ob periculum incendii, ruinæ, tumultus, deponitur. Viciſſim à deponente ſumtus in rem depoſitam facti ſunt refundendi.

§. 8. Inter *contractus onerosos* antiquiſſimus fere, & quo ſolo ante inventum nummum commercia expediebantur, eſt *permutatio*, qua utrinque res pro re æquivalente datur. Etſi & hodie poſt inventam pecuniam, inter mercatores cumprimis, uſitatum ſit genus permutationis, quo non ſimpliciter res inter ſe comparantur, ſed prius pecunia taxantur, & deinde loco pecuniæ invicem traduntur. Diverſum tamen negotii genus à contractu permutationis eſt *reciproca donatio*, in qua, ut æqualitas obſervetur, neceſſum non eſt.

§ 9. *Emtio venditio* eſt, qua pro pecunia rei alicujus dominium, aut eidem æquipollens jus, adquiritur. Ejus ſimpliciſſimum genus eſt, ſi, ubi in pretium fuit conſenſum, emtor

emtor ſtatim pretium, venditor mercem offerat, tradatque. Frequenter tamen ita convenitur, ut merx quidem ſtatim tradatur, pretium autem poſt certum intervallum ſit ſolvendum. Aliquando ſuper pretio quidem convenitur, ſed ut traditio rei ſeu mercis ad certum terminum debeat fieri. Ubi æquitati conveniens videtur, ut ante elapſum eum terminum res ſit periculo venditoris, ſed ſi poſt eum elapſum emtor in mora fuerit, quo minus eam ſibi tradi curarit, emtori deinceps res peribit. Solent & emtionis venditionis contractui varia pacta adjici, ut i eſt, *addictio in diem*, qua res ita venditur, ut liceat venditori meliorem conditionem, ab altero intra certum tempus oblatam, acceptare. Item *lex commiſſoria*, quando ita convenit, ut, ſi ad certum diem pretium non ſolvatur, res ſit inemta: item *retractus*, ſeu pactum de retrovendendo, quod vel ita concipitur, ut, ſi pretium intra certum tempus, aut quandocunque offeratur, emtor rem teneatur venditori reſtituere, vel ut, ſi res offeratur, venditor pretium teneatur reſtituere; vel ut, ſi emtor ultro ſit iterum venditurus, prior venditor ad emendum præ cæteris admittatur; quod etiam

dicitur *jus protimiſeos*. Sic & frequens eſt, ut ex prædiis venditis aliquam ſibi particulam, aut certum ejus uſum *retipiat* venditor. Eſt quoque emtionis genus, quod vocant *per averſionem*, quando multæ res diſparis pretii non ſigillatim æſtimatæ, ſed conjunctim & velut confuſe taxatæ, emuntur. In eo modo venditionis, quæ vocatur *auctio*, res demum illi addicitur, qui ex pluribus licitantibus plurimum obtulerit. Eſt denique & genus emtionis, quo non certa res, ſed probabilis tantum *ſpes* emitur, cui aleæ quid eſt admixtum, ſic ut neque emtor, ſi ſpes fefellerit, neque venditor, ſi ea multum ſupra fuerit, queri debeat.

§. 10. *Locatio-conductio* eſt, qua pro mercede alicui uſus rei, aut opera, addicitur. In qua licet regulariter in anteceſſum de mercede conveniri ſoleat: tamen ſi quis citra definitam prius mercedem alteri operam aut uſum ſuæ rei addixerit, cenſetur id expectare, quantum communis uſus aut conductoris æquitas tulerit. Circa hunc contractum obſervandum, ſi res locata plane perierit, ex eo tempore conductorem ad mercedem ſeu penſionem non amplius teneri. Quod ſi res loca-

locata certum ac definitum habeat uſum, uti dominus eam præſtare debet, quo ei uſui ſit idonea: ita ſi illa detrimenti quid ceperit, conductor de penſione detrahit, quantum uſui rei deceſſerit. Sed ſi rei locatæ proventus ſit incertus, & aliquid aleæ contineat, uti exuberans proventus conductoris lucro, ita malignus ejusdem damno eſt: nec ſtricto jure de penſione ob ſterilitatem quidquam detrahendum; præſertim cum unius anni ſterilitas alterius ubertate ſoleat penſari. Niſi casus, qui proventum interceperint, rariores fuerint, & de quorum alea in ſe ſuſcipienda conductor non cogitaſſe præſumitur. Hos enim ad penſionem minuendam aut remittendam valere utique æquum eſt. Cæterum uti, qui rem aliquam alteri locavit, præſtare tenetur, ut ipſa uſui ſit habilis, impenſasque neceſſarias tolerare: ita conductor ad boni patris familiâs modum eadem uti, &, quæ ipſius culpa perdita fuerunt, reſtituere debet. Et qui opus faciendum conduxit, quod ſua culpa corruptum eſt, itidem præſtat. Qui momentaneam ſuam operam alicui locavit, ubi eam quocunque caſu præſtare impeditus fuerit, mercedem petere non poteſt. Sed qui

qui continuam alicujus operam conduxit, ubi is morbo aut alio caſu per modicum tempus ad operam inutilis fuerit factus, inhumaniter ipſum vel plane ſua functione dejicit, vel de penſione quid eidem detrahit.

§. 11. In contractu *mutui* datur alicui res fungibilis ea lege, ut is poſt intervallum idem genus reddat in eadem quantitate & qualitate. Vocantur autem res, quæ mutuo ſolent dari, *fungibiles* ſeu quæ functionem in ſuo genere recipiunt, ideo, quia quodlibet ex iſto genere vicem alterius ita ſubire poteſt, ut, qui ex eodem genere eâdem quantitate & qualitate receperit, idem quod dedit recepiſſe dicatur. Eædem quoque res ponderе, numero & menſura determinantur, & ſpecificantur: quo reſpectu etiam quantitates ſolent adpellari ſpeciebus contradiſtinctæ. Cæterum datur aliquid mutuo vel gratis, ita ut non plus, quam datum fuit, recipiatur; vel cum aliquo emolumento, quod *uſura* vocabulo inſignitur. Quæ nihil habet naturali juri repugnans, ſi quidem fuerit modica, & reſpondens lucro, quod alter ex pecunia, aut alia re credita, facit; meoque damno, aut lucro ceſſanti, quod ex abſentia rei meæ

capio

capio: & ubi non exigatur ab hominibus tenuibus, apud quos, mutuum vicem eleemoſynæ ſubit.

§. 12. In contractu *ſocietatis* duo pluresve inter ſe pecuniam, res, aut operas conferunt eo fine, ut, quod inde redit lucri, inter ſingulos pro rata dividatur; &, ſi quid damni capiatur, id ſimili modo à ſingulis pro rata feratur. In qua ſocietate uti officii eſt fidem & induſtriam adhibere; ita ex illa intempeſtive & in fraudem ſocii diſcedi non debet. Cæterũ ſocietate ſoluta quilibet poſt detractum lucrũ aut damnum quantum intulit, recipit. Quod ſi autem unus pecuniam aut rem, alter operam contulerit, vidẽdum eſt, quomodo facta ſit collatio. Quando enim alterius opera tantum verſatur circa iſtius pecuniã aut rem tractandam aut diſtrahendam, partes lucri ita definiuntur, prout ſeſe pecuniæ aut rei emolumentum ad pretium operæ habet, & ſors ſalva eſt ac perit ei, qui contulit. Quando autem opera impenditur ad meliorandam rem ab altero collatã, iſte pro ratione meliorationis in ipſa quoq; re partem habere intelligitur. Aſt ubi omnium bonorum ſocietas eſt inita, ſinguli ſocii uti quæ lucrantur fideliter confer-

re

re debent; ita contra ex communi maſſa pro ratione conditionis ſuæ ſinguli ſuſtentandi. Soluta autem ſocietate diviſio bonorum fit pro ratione eorum, quæ ſinguli in ſocietatem initio intulerunt; non attendendo, per cujus bona ſocietati lucrum aut damnum provenerit, niſi aliter ſit conventum.

§. 13. Dantur quoque complures *contractus, qui aleam continent.* Quos inter referre poſſis *ſponſiones*, quando eventus alicujus nondum utrinque notorii exiſtentiam alter affirmat, alter negat, certo pretio utrinque depoſito, quod illi cedat, cujus aſſertioni eventus congruere deprehenſus fuerit. Huc pertinent omnia *ludorum genera*, in quibus aliquo pretio certatur. Inter quos tamen minus aleæ habent, qui certamen ingenii, dexteritatis, ſolertiæ, aut roboris continent. In quibusdam ingenium & alea pari vigore ſeſe exerit. In aliis denique alea prædominatur. Etſi rectorum civitatis ſit diſpicere, quousque ex uſu publico aut ſingulorum ſit, ejusmodi contractus tolerari. Huc ſpectat *lotaria*, quando plures de re, quam collatitia pecunia emunt, poſt ſorte decernunt, cui ſoli ea tota debeat cedere. Item *olla fortunæ*, quan-

quando dejecto in urnam certo teſſerarum ſeu ſchedularum inſcriptarum & inanium numero, pretio redimitur facultas easdem extrahendi, ita ut extrahens id accipiat, quod illarum inſcriptio præ ſe fert. Hiſce contractibus affinis eſt *aſſecuratio*, ſeu contractus periculi avertendi & præſtandi, quo quis certa pecunia accepta in ſe ſuſcipit & præſtat pericula, quæ ſubituræ ſunt merces in alia loca transportandæ; ita ut, ſi has interire contigerit, aſſecurator earundem pretium domino reſtituere teneatur.

§. 14. Ad majorem firmitatem & ſecuritatem contractibus frequenter ſolent adjici *fidejuſſiones* & *pignora*. * In *fidejuſſione* alius homo, qui creditori idoneus judicatur, principalis debitoris obligationem, velut in ſubſidium in ſe ſuſcipit, ita ut, niſi iſte ſolvat, hic ipſius vices ſubeat; ut tamen, quod erogavit, à principali debitore ipſi refundi debeat. Etſi autem ad majorem ſummam fidejuſſor, quam debitor principalis, teneri non poſſit, non tamen repugnat, iſtum, quam hunc, arctius teneri; quippe cum huic plus, quam illi, fidei fuerit habitum. Naturaliter tamen

* Grot. L. III. c. 20. §. 59.

tamen principalis debitor prius, quam fidejuſſor, eſt appellandus, niſi hic iſtius obligationem plane in ſe receperit, qui *expromiſſor* vocari ſolet. Quod ſi plures pro uno fidejuſſerint, pro rata duntaxat erunt ſinguli conveniendi: niſi forte quis eorum ſolvendo non ſit, aut ejusdem conveniendi non detur facultas. Tunc enim reliqui hujus portione onerabuntur.

§. 15. Sæpe quoque ſolet creditori in ſecuritatem crediti tradi aut aſſignari à debitore certa quæpiam res, *pignoris* aut *hypothecæ* nomine, quousque iſtud fuerit exſolutum. Cujus finis eſt non ſolum, ut debitor ad ſolvendum urgeatur deſiderio rei ſuæ recuperandæ, ſed & ut in promtu ſit, unde ſibi ſolvatur. Inde & regulariter pignora tanti aut majoris eſſe ſolent, quam ipſum debitum. Cæterum res, quæ pignori opponuntur, ſunt vel *fructuoſæ* vel *ſteriles*. Circa priores ſæpe adjici ſolet pactum ἀντιχρήσεως, ſeu ut creditor loco uſuræ fructus iſtius pignoris percipiat. Circa poſteriores autem *lex commiſſoria*, ut nempe pignus cedat creditori, ubi intra certum tempus ſolutio non ſit facta. Id quod naturaliter iniquum non eſt, ubi pignus pluris

ris non eſt, quam debitum, & uſuræ intermedii temporis, aut ſi, quod excedit, domino reſtituatur. Uti autem creditor pignus ſolutione facta debet reſtituere: ita interea non minorem, quam propriis rebus, illi cuſtodiam debet: & ubi pactum antichreticum non acceſſerit, ſitque talis res, quæ uſu atteratur, aut ſi debitoris ullo modo interſit, invito hoc eadem uti non poteſt. Differt hypotheca à pignore; quod hoc conſtituatur rei traditione; illa autem re non tradita conſtat nuda aſſignatione rei inprimis immobilis; ex qua ſolutione non facta creditor ſuo credito potiri queat.

§.16. Cæterum quænam contrahentium ſint officia, ex fine & natura horum contractuum liquido apparet.

CAPUT XVI.

DE

MODIS, QUIBUS SOLVANTUR OBLIGATIONES, QUÆ EX PACTIS ORIUNTUR.

1. Solvuntur obligationes, expletione.
2. Compenſatione.
3. Condonatione
4. Mutuo diſſenſu.
5. Alterius partis perfidiâ
6. Status mutatione.
7. Tempore.
8. Morte & rei interitu.
9. Delegatione.

§. I.

INter modos ſolvendi obligationes ex pactis oriundas, quibusque adeo officia inde promanantia plane expirant, maxime naturalis eſt *expletio* aut ſolutio *ejus, de quo fuit conventum.* Ubi licet regulariter is, qui debet, ſolvere teneatur; tamen ſi præſtatio fiat ab alio, nomine ejus, qui obligationem contraxit, hæc diſſolvitur; ſiquidem alias nihil interſit, abs quo expletio fiat. Ita tamē, ut, qui pro altero animo nōn donandi ſolvit, ab hoc quod erogavit repetere queat. Solvendum præterea ei, cui debetur, aut quem hic delegavit, ut ipſius nomine debitum recipiat. Et denique illud ipſum præſtandum aut ſolvendum, de quo conventum fuit, non aliud ejus loco; integrum, non mutilum, non pars duntaxat, non diviſum, loco itidem & tempore convento. Etſi ſæpe humanitas creditoris, aut impotentia debitoris ſubigat, terminum ſolutionis prorogare, aut diſtindere, vel etiam aliud pro alio accipere.

§. 2. Tolluntur quoque obligationes *compenſatione*, * quæ eſt crediti & debiti inter ſe contributio, ſeu, quando debitor ideo liberatur,

* Grot. L. III. c. 19. §. 15.

tur, quia eidem ipſe creditor rem ejusdem generis, & quæ tantidem eſt, viciſſim liquido debet. Cum enim, inprimis in rebus fungibilibus, tantundem ſit idem; & vero, ubi mutuum eſt debitum, mihi ſtatim tantundem eſſet reddendum, atque ipſe accepi: igitur declinandis inutilibus ſolutionibus commodiſſimum eſt utrumq; ſuum retinendo ſolutione defungi. Patet autem compenſari proprie poſſe res fungibiles ejusdem generis, quarum ſolvendarum tempus præſens eſt, aut præteriit: non aliæ res, aut præſtationes diverſæ naturæ; niſi forte illæ utrinque in ſui æſtimationem ſeu in pecuniam reſolvantur.

§. 3. Tollitur quoque obligatio *condonatione*, ſeu remiſſione ejus, cui quid debebatur, & cujus intereſt obligationem fuiſſe expletam. Ea ſolet fieri vel expreſſe per adhibita ſigna conſenſum teſtantia; puta, data acceptilatione, redditis aut abolitis chirographis; vel tacite, ſi quis ipſe impediat, aut in cauſa ſit, quo minus, quod ſibi debetur, poſſit præſtari.

§. 4. Solent quoque ſolvi obligationes, quæ utriusque partis præſtatione conſtant, re adhuc integra, *mutuo diſſenſu*; niſi leges poſitivæ id prohibuerint. Ubi autem ab altera

parte jam quid ſit præſtitum, accedat oportet vel hujus condonatio, vel ut alia ratione id ſarciatur.

§. 5. Præterea non tam ſolvitur, quam *abrumpitur* obligatio alterius partis *perfidiâ*. Quando enim unus non præſtat, de quo eſt conventum, neque alter tenetur præſtare, quòd intuitu iſtius præſtationis recepit. Nam capita præſtandorum in pactis priora poſterioribus inſunt per modum conditionis, quaſi ita dictum foret: præſtabo, ſi tu præſtiteris prius.

§. 6. Expirant quoque obligationes, quando *ſtatum*, in quo eædem unice fundabantur, *mutaverit* vel ille, qui præſtare, vel is, cui præſtare debebat.

§. 7. Ipſo *tempore* expirant obligationes, quarum duratio à puncto aliquo temporis ſuſpenſa fuit; niſi expreſſa aut tacita partium conventione illa prorogata fuerit. Neceſſum eſt tamen, ut intra illud tempus facultas exigendi obligationem extiterit.

§. 8. *Morte* denique ſolvuntur obligationes in perſona alicujus radicatæ. Subjecto quippe ſublato accidentia quoque extingui neceſſum eſt. Sæpe tamen in ſuperſtitibus de-

defunctorum obligatio continuatur. Idque vel quia ſuperſtes ex officio pietatis, aut alias ob rationes, defuncti obligationes explendas in ſe ſuſcepit; vel quia ex defuncti bonis obligationi erat ſatisfaciendum, quæ cum iſto onere in hæredem tranſierunt.

§. 9. Per *delegationem* ſubſtituit quis creditori ſuo conſentienti debitorem ſuum, ut hic loco ipſius debitum ſuum exſolvat. Ubi creditoris quidem conſenſus requiritur, non autem tertii iſtius debitoris, quem etiam ignarum & invitum alteri volenti delegare poſſum. Nam nihil intereſt, utri quis ſolvat: multum autem, à quo quis debitum exigat.

CAPUT XVII.

DE

INTERPRETATIONE.

§. 1. Rectæ interpretationis neceſſitas.
2. Interpretatio verborum popularium.
3. Technicorum.
4. Ambiguorum, quæ fit per conjecturas.
5. Conjecturæ petuntur ex Materia.
6. Ex Effectu & Conſequentibus.
7. Ex Conjunctis.
8. Interpretatio ex ratione legis.
9. Interpretatio declarativa.
10. Extenſiva.
11. 12. Reſtrictiva.
13. Interpretatio articulorum colliſivorum.

§. I.

ITa quidem eſt, ut neque in illis, quæ imperio injunguntur, quis ulterius obligetur, quam hic voluit; neque ad quæ quis ultro ſeſe adſtringit, ulterius teneatur, quam ipſe voluit. Quia tamen de voluntate hominis alter homo judicare non poteſt, niſi ex actibus & ſignis in ſenſus incurrentibus: inde demum *in id quilibet obligari in foro humano cenſetur, quod recta ſignorum interpretatio ſuggerit*. Unde tam ad leges quam ad pacta rite intelligenda, & exinde officio explendo plurimum prodeſt, *regulas bonæ interpretationis circa verba* potiſſimum, tanquam communiſſimum ſignum, conſtitui. *

§. 2. De *Verbis popularibus* hæc eſt regula: Verba regulariter intelligenda ſunt in proprio ſuo & famoſo ſignificatu, quem ipſis impoſuit non tam proprietas aut analogia Grammatica, aut derivationis conformitas, quam popularis uſus, quem penes arbitrium eſt, & jus, & norma loquendi.

§. 3. *Vocabula artium* explicanda ſunt ſecundum definitiones prudentum cujusque artis.

* Grot. L. II. c. 16. per tot.

artis. Quod ſi vocabula artium à diverſis diverſimode definiantur, ad lites præſcindendas facit, popularibus verbis exprimere, quid per eam vocem intelligamus.

§. 4. *Conjecturis* autem ad erudiendum genuinum ſenſum opus eſt, ſi vel verba ſimplicia, aut verborum complexio, ſint *ambigua*; aut ſi partes quædam orationis ſibi invicem *videantur repugnare*, ut tamen dextra explicatione adhibita conciliari invicem poſſint. Nam *ubi certa & manifeſta eſt repugnantia, poſterius derogabit prioribus.*

§. 5. Conjecturæ voluntatis rectique ſenſus, in ſermone ambiguo aut intricato petuntur potiſſimum *ex ſubſtrata materia*, *ex effectu & conjunctis*. Circa *materiam* hæc eſt regula: *Verba regulariter ſunt intelligenda ſecundum ſubſtratam materiam.* Nam ſemper illi, qui locutus eſt, materia, de qua ſermo inſtitutus eſt, ob oculos verſari præſumitur; ideoque ſemper ad eandem ſententia verborum attemperanda.

§. 6. De *effectu & conſequentibus* hæc eſt regula: *Ubi verba crude & ſimpliciter accepta vel nullum vel abſurdum aliquem effectum*

poſt ſe eſſent tractura, à receptiore ſenſu pauliſper deflectendum, quatenus nullitatis aut abſurditatis vitandæ neceſſitas requirit.

§. 7. Ex *conjunctis* validiſſimæ ſumuntur conjecturæ; quia regulariter quilibet ſibi conſtare præſumitur. *Conjuncta* ſunt vel *loco*, vel tantum *origine*. De prioribus hæc eſt regula: *Si ſenſus in ejusdem ſermonis loco aliquo plane & perſpicue ſit expreſſus, obſcuriores locutiones ex illis planis ſunt interpretandæ.* Cui vicina eſt altera: *In omni ſermone interpretando accurate ad antecedentia & conſequentia eſt attendendum, quibus interjecta attemperari & reſpondere præſumuntur.* De poſterioribus autem iſta habetur regula: *Vnius & ejusdem hominis obſcurum dictum interpretandum eſt ex ipſius dictis clarioribus, licet alio tempore & loco prolatis; niſi manifeſte adpareat, ipſum ſententiam mutâſſe.*

§. 8. Plurimum quoque prodeſt ad verum ſenſum inveſtigandum, in legibus cumprimis, inſpicere *rationem legis*, ſeu cauſam & reſpectum illum, qui ad legem ferendam, legislatorem moverit; inprimis ubi conſtat, unicam eam legis rationem fuiſſe. De qua hæc regula eſt: *Illa interpretatio legis eſt ſequen-*

quenda, quæ rationi legis congruit; & contra rejicienda, quæ ab eadem diſcrepat. Item: *Ceſſante ratione legis unica & adæquata, ceſſat ipſa lex.* Verum ubi plures ejusdem legis fuerint rationes, non ſtatim una ceſſante tota lex ceſſat; cum reliquæ rationes ad ejus vim ſuſtineadam ſufficere poſſint. Sæpe quoque ſola voluntas legis latoris ſufficit, utut ratio legis ſubjectos lateat.

§. 9. Obſervandum præterea eſt, multa vocabula habere plures una *ſignificationes*, alteram *laxiorem*, alteram *ſtrictiorem*. Sed & aliam *materiam* eſſe *favorabilem*, aliam *odioſam*, aliam *mixtam*. *Favorabile* eſt, quod utriusque partis æqualem facit conditionem quod communem utilitatem ſpectat, quod actus quoslibet conſervat, quod pacem promovet &c. *Odioſum* eſt, quod unam duntaxat partem, aut unam magis quam alteram gravat, quod pœnam in ſe continet, quod actum reddit irritum, aut priora immutat, quod bellum promovet. *Mixtum* eſt v. g. ſi quod priora quidem immutet, ſed pacis tamen cauſa. De iſtis hæc eſt regula: *Favorabilia latius, odioſa ſtrictius interpretanda.*

§ 10. Dantur quoque conjecturæ aliun-

de quam ex verbis ortæ, quæ efficiunt, ut *interpretatio* quandoque ſit *extendenda*, quandoque *coarctanda*. Etſi facilius dentur rationes, quæ ſuadeant interpretationem coarctari, quam extendi. Poteſt igitur lex ad caſum, qui in lege non exprimitur, extendi, ſi conſtet, rationem, quæ in illum caſum quadrat, unicam fuiſſe, quæ legiſlatorem moverit, eamque ab ipſo conſideratam fuiſſe in ſua generalitate, & ut æquipollentes quoque caſus complecteretur. Sed & extendi lex debet ad illos caſus, qui in fraudem legis ab hominibus prave ſolertibus inveniuntur.

§. 11. Ut autem verba generaliter poſita *reſtringantur*, contingit aut ex *defectu voluntatis originario*, aut ex *caſus emergentis cum voluntate repugnantia*. Quod aliquis ab initio quid noluiſſe præſumatur, intelligitur 1. *ex abſurdo*, quod alias inde ſequeretur id, quod nemo ſanus voluiſſe judicatur. Inde verba generalia ſunt reſtringenda, in quantum alias abſurditas inde erat emerſura. 2. *Ex defectu rationis*, quæ unice ipſius voluntatem movit. Inde ſub generali locutione non comprehenduntur caſus, in quos ratio legis unica & adæquata non quadrat. 3. *Ex defe-*

ctu

ctu materiæ, de qua ſemper is, qui loquitur, cogitaſſe cenſetur. Inde & ad eandem verba generalia ſemper ſunt attemperanda.

§. 12. Quod autem caſus, qui poſtea emergit, cum voluntate ejus, qui aliquid conſtituit, pugnet; id deprehenditur vel *ex naturali ratione*, vel *ex aliquo ſigno voluntatis*. Prius contingit, ſi ab æquitate foret diſcedendum, niſi certi caſus à generali lege eximerentur. Eſt quippe *æquitas* correctio ejus, in quo lex deficit ob univerſalitatem. Quia enim non omnes caſus prævideri, nec ob infinitam varietatem exprimi poſſunt; ideo quando generalia verba ad ſpeciales caſus ſunt adplicanda, eximendi ſunt illi caſus, quos exemturus fuerat ipſe legislator, ſi ſuper tali caſu conſultus fuiſſet. Ad iſthanc tamen æquitatem decurrere non licet, niſi ſufficientia indicia ſubigant. Inter quæ certiſſimum eſt, ſi adpareat, violatum iri legem naturalem, ubi preſſe quis literam legis humanæ ſequi velit. Proximum ab hoc, ſi non quidem illicitum ſit verba legis ſequi, ſed tamen rem humaniter æſtimanti id nimis videatur grave & intolerabile, ſive in univerſum omnibus hominibus, ſive certis perſonis; aut

ſi

ſi finis tanti non videatur, qui tam care ſit redimendus.

§. 13. Denique ab univerſali locutione facienda eſt exceptio, ſi verba alio loco poſita cum præſenti lege aut pacto non quidem directe pugnant, ſed propter certam temporis circumſtantiam heic & nunc ſimul obſervari nequeunt. Heic igitur certæ ſunt obſervandæ regulæ, ut intelligi poſſit, *quænam lex in eo caſu, ubi utrique ſimul ſatisfieri nequit, præferri debeat.*

1. Id, quod permittitur tantum, cedit ei, quod jubetur.

2. Quod faciendum eſt certo tempore, præfertur ei, quod quovis tempore fieri poteſt.

3. Affirmativum præceptum cedit negativo; ſeu, quando præcepto affirmativo ſatisfieri nequit, niſi violato præcepto negativo, iſtius impletio erit in præſens omittenda.

4. Inter conventiones legesque cætera æquales peculiaris præfertur generali.

5. Inter duas præſtationes, certo temporis articulo invicem colliſas, quarum una cauſas magis honeſtas aut utiles, quam altera, habet, hanc iſti cedere par fuerit.

6, In-

6. Injuratum pactum cedit jurato, quando utrique ſimul ſatisfieri nequit.

7. Obligationi perfectæ cedit imperfecta.

8. Lex beneficentiæ, cæteris paribus, cedit legi gratitudinis.

SAMUELIS PUFENDORFII

DE

OFFICIO HOMINIS ET CIVIS

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

DE

STATU HOMINUM NATURALI.

§. 1 Progreſſus ad officia ex hypotheſi certi ſtatus talia.
2. Status diviſio in Naturalem & Adventitios.
3. Naturalis ſtatus acceptio prima in ordine ad DEUM.
4. Secunda, in ordine hominum ſingulorum ad ſeipſos.
5 Tertia, quæ hujus proprie loci, in ordine ad alios.
6. Quinam reverà in tali ſtatu vivant?
7. Quô ordine homines in ſtatum naturalem pen-

pervenerint. 10. Modus litigandi in
8. Status Naturalis jura ſtatu Naturali.
Libertas & Æqualitas. 11. Status Naturalis pax
9. Ejusdem incommoda. non ſatis fida.

§. I.

PRoximum eſt, ut inquiramus de illis *officiis*, quæ homini obeunda incumbunt *ex diverſo ſtatu*, in quo in vita communi degere deprehenditur. Vocamus autem *ſtatum* in genere illam conditionem, in qua homines conſtituti intelliguntur, ad certum genus actionum obeundum. Quem etiam peculiaria fere jura comitantur.

§. 2. *Status* hominum eſt vel *naturalis* vel *adventitius*. *Naturalis triplici modo* conſiderari, ſolo prælucente rationis lumine, poteſt: vel in ordine *ad Deum Creatorem*, vel in ordine *ſingulorum hominum ad ſe ipſos*, vel in ordine *ad alios homines*.

§. 3. *Priori modo* conſideratus naturalis ſtatus hominis eſt illa conditio, in qua à Creatore eſt conſtitutus, dum eximium præ cæteris animal eundem eſſe voluit. Ex quo ſtatu fluit, quod homo debeat autorem ſui agnoſcere, colere, & ipſius opera admirari, ac diverſa plane ratione à brutis vitam ſuam exi-

exigere. Inde & ei ſtatui *opponitur vita & conditio brutorum.*

§. 4. *Altero modo* ſtatum hominis naturalem conſiderare poſſumus, quatenus homo per nativitatem in eum pervenit, verè miſerum ſcilicet, ſi *animo fingamus*, qualis ejusdem conditio futura eſſet, ſi quilibet ſibi ſoli relictus foret, ſine ullo adminiculo ab aliis hominibus accedente, & quidem poſita illa naturæ humanæ conditione, qualis jam deprehenditur. * Quæ ſane miſerior, quam cujusvis belluæ, videtur futura fuiſſe, ſi expendatur, quanta cum debilitate in hunc mundum jam ingrediatur homo, periturus ſtatim ſine aliorum auxilio: & quam rudem ſit vitam idem exacturus, ſi nihil aliud cuique adeſſet, quam quod propriis viribus ingenioque debeat. Quin potius quod ex tanta imbecillitate adoleſcere potuimus, quod infinitis jam commoditatibus fruimur, quod animum corpusque in noſtrum & aliorum uſum excoluimus, id omne ab auxilio aliorum hominum provenit. Et in hoc ſenſu ſtatus naturalis *opponitur vita per induſtriam hominum exculta.*

§. 5.

* vid. ſuprà notata ad lib. 1. cap. III. §. 1.

§. 5. *Tertio modo* ſtatum hominis naturalem conſideramus, prout intelliguntur homines ſeſe invicem habere ex nuda illa & communi cognatione, quæ ex ſimilitudine naturæ reſultat[*], ante pactum aliquod aut factum humanum, quo peculiariter unus alteri redditus fuit obſtrictus. Quo ſenſu in ſtatu naturali invicem vivere dicuntur, qui neque communem habent dominum, & quorum unus alteri non eſt ſubjectus, quique inter ſe neque beneficio neque injuria ſunt cogniti. Quo ſenſu ſtatus naturalis *opponitur ſtatui civili*.

§. 6. Hujus porro naturalis ſtatus indoles conſiderari poteſt vel prout *per fictionem* repræſentatur, vel prout *revera* exiſtit. Prius fit, ſi vel concipiamus ab initio aliquam multitudinem hominum ſimul extitiſſe ſine ulla unius ab altero dependentia; uti de Cadmeis fratribus in fabulis eſt; vel ſi fingamus, totum genus humanum jam ita diſſolutum eſſe, ut quilibet ſeipſum ſeorſim gubernaret, & nemo ulli alio eſſet vinculo conjunct[9], quàm ſimilitudine naturæ. Sed ſtatus naturalis, qui revera exiſtit, id habet, ut quis cum aliquibus hominibus peculiari ſocietate jungatur;

tur; cum reliquis autem omnibus nihil præter ſpeciem humanam obtineat commune, nec alio nomine quidquam ipſis debeat. Qualis ſtatus jam inter diverſas civitates ac cives diverſarum Rerumpublicarum exiſtit, & quondam inter familias ſegreges obtinebat.

§. 7. Manifeſtum quippe eſt, univerſum genus humanum nunquam ſimul & ſemel in ſtatu naturali extitiſſe. Qui enim ex Protoplaſtis geniti erant, ex quibus quidquid eſt mortalium originem ducit, prout divinæ tradunt Scripturæ, eidem poteſtati patriæ ſubjecti erant. Neque tamen eo minus poſtea ſtatus hicce naturalis inter quoſdam homines emerſit. Nam primi mortalium, ut orbem adhuc vaſtum implerent, & laxiorem ſibi ſuiſque pecoribus habitationem quærerent, relictis laribus paternis in diverſa diſceſſerunt, ſuamque ſibi fere ſinguli mares familiam conſtituerunt. Inter quorum poſteros itidem ſeſe diſpergentes peculiare cognationis vinculum & ortus inde affectus, paulatim exolevit, & commune tantum illud, ex ſimilitudine naturæ reſultans, remanſit. Donec poſtea cum genus humanum inſigniter fuiſſet multiplicatum, deprehenſis vitæ ſegregis

incommodis, paulatim proximi quique cohabitantes coivere, minores primo, dein majores, ex pluribus minoribus ultro aut per vim coalitis. Quas inter civitates, utpote nullo alio, quam communis humanitatis, vinculo junctas ſtatus naturalis utique adhuc exiſtit.

§. 8. Eorum autem, qui in ſtatu naturali vivunt, hoc eſt præcipuum *jus*, quod nemini præterquam DEO ſint ſubjecti atque obnoxii. Quo reſpectu etiam ille ſtatus nomine *libertatis naturalis* venit; per quam quilibet citra antegreſſum factum humanum ſui juris poteſtatisque, ac nullius hominis imperio ſubjectus eſſe intelligitur. Quo ipſo etiam quivis cuivis alteri, cui neque ipſe ſubjectus eſt, neque eundem ſibi ſubjectum habet, *æqualis* cenſetur. Cum porrò homini lumen rationis ſit inſitum, quo prælucente, actiones ſuas temperare poſſit: conſequitur, quemlibet, qui in naturali libertate vivit, in regundis ſuis actionibus à nullo mortalium dependere; ſed ex proprio judicio atque arbitrio omnia, quæ ſanæ rationi congruunt, agendi habere poteſtatem. Et cum homo ob communem inclinationem, omnibus animanti-

bus

businſitam, non poſſit non ad conſervationem ſui corporis vitæque, necnon dipellenda ea, quæ eandem deſtruere videntur, omnibus modis incumbere, mediaque ad eum finem adhibere; & vero in ſtatu naturali nemo habeat alterum hominem ſuperiorem, cui voluntatem judiciumque ſuum ſubmiſerit, inde in eo ſtatu quilibet ex proprio judicio definit de aptitudine mediorum, an ad conſervationem ſui conducant, necne. Nam ſi vel maxime alterius conſilium audiat, penes ipſum tamen eſt, an velit alienum conſilium probare vel non. Ut tamen iſthæc propria ſui gubernatio recte ſeſe habeat, requiritur, ut ea juxta dictamen rectæ rationis legemque naturalem ſuſcipiatur.

§. 9. Status naturalis, utut libertatis nomine, & immunitatis ab omni ſubjectione, inſigniter blandiatur; idem tamen, antequam ab hominibus in civitates fuerit conceſſum, plurima habet adjuncta *incommoda*; ſive fingamus, omnes & ſingulos in eo exiſtere, ſive conſideremus conditionem patrumfamilias ſegregum. Nam ſi animo concipias hominem etiam adulta ætate in hoc mundo deſtitutum ſolum, & ſine omnibus commodis &

adminiculis, quibus vitam cultiorem & molliorem reddidit ſolertia hominum; videbis animal nudum, mutum, inops, famem radicibus & herbis, ſitim obvia aqua, injurias aëris antris utcunque diſpellens, feris beſtiis expoſitum, & ad cujusvis occurſum pavidum. Paulo cultior vita potuit eſſe inter eos, qui in familiis ſegregibus degebant. Sed quæ tamen cum vita civili nullo modo comparari poterat, non tam ob indigentiam, quam inter coërcitas cupiditates familia ſic ſatis videtur poſſe diſpellere, quam quod ſecuritati parum ibi ſit conſultum. Et ut in pauca rem conferamus, in ſtatu naturali quisque propriis tantum viribus protegitur; in civitate omnium: ibi fructus ab induſtria ſua nemini certus; heic omnibus: ibi imperium affectuum, bellum, metus, paupertas, fœditas, ſolitudo, barbaries, ignorantia, feritas; heic imperium rationis, pax, ſecuritas, divitiæ, ornatus, ſocietas, elegantia, ſcientiæ, benevolentia.

§. 10. In ſtatu porro naturali, ſi vel quis alteri ultro non præſtet, quæ ex pacto debet, aut ſi injuriam intulit, aut ſi alias controverſiæ quid oriatur, nemo eſt, qui pro imperio alterum

rum ad præſtandum debitum reparandamve injuriam adigere, litemque decidere poſſit; uti in civitatibus, ubi judicis communis auxilium implorare datur. Quia tamen non ob quamvis cauſam natura in bellum ruere permittit, etiam ubi quis de juſtitia ſuæ cauſæ ampliter ſit perſuaſus: igitur prius tentandum num molliori via res poſſit componi, diſceptatione ſcilicet partium amica, & puro (non conditionato) compromiſſo, ſeu *provocatione ad arbitros.** Qui arbitri æquos officia boni arbitri sequenti
ſeſe utrique parti gerere debent, & in ferenda ſententia nihil odio aut gratiæ dare, ſed unice merita cauſæ reſpicere. Quam ob rationem etiam non ſolet quis capi arbiter in ea cauſa, in qua ipſi commodi vel gloriæ peculiaris ſpes major adparet ex victoria unius partis, quam alterius; adeoque ubi ipſius intereſt, alterum quocunque modo cauſam obtinere. Hinc & nullum pactum aut promiſſum intercedere debet inter arbitrum & partes, cujus vi pronunciare in gratiam alterius teneatur. Quod ſi arbiter neque ex communi partium confeſſione, neque ex certis inſtrumentis, aut indubiis rationibus & ſignis, quid in facto ſit,

* Grot. L.II, c.23. §.6. ſeqq.

cognoſcere valeat, ex effatis *teſtium* id erit cognoſcendum. Quos licet ad verum dicendum lex naturalis, & plerumque juramenti religio, adſtringat: tutiſſimum tamen fuerit tales non admittere, qui erga alterutram partem ita ſunt affecti, ut conſcientiæ ipſorum cum gratia, odio, vindictæ libidine, alioque violento animi motu, aut etiam arctiore quadam neceſſitudine, ſit velut luctandum: quibus ſuperandis non omnibus ſat conſtantiæ eſt. Aliquando etiam per communium amicorum interpoſitionem lites tolluntur; quod merito inter ſanctiſſima officia habetur. Cæterum in hoc ſtatu executionem, ubi ultro ab alio non præſtatur, quod debetur, ſibi quisque facit.

§. II. Quanquam autem natura ipſa inter homines aliquam cognationem eſſe voluerit, cujus vi nefas ſit alteri homini nocere, & potius fas ſit cuivis, aliorum commodis ſeſe diſpenſare: tamen inter eos, qui in naturali libertate invicem vivunt, hæc cognatio ſat debiles fere exerit vires, ita ut quivis homo, qui non eſt noſter civis, ſeu, qui cum in ſtatu naturali vivimus, non quidem pro hoſte, ſed tamen pro *amico parum firmo*, ſit habendus.

Cu-

Cujus rei ratio eſt, quod homines non ſolum ſibi invicem maxime poſſint, ſed & variis de cauſis ſæpiſſime velint nocere. Alios quippe pravitas ingenii, aut dominandi & ſuperflua habendi libido ad lædendos alios incitat; alii modeſto licet ingenio, ſtudio ſe conſervandi, & ne ab aliis præveniantur, in arma ruunt. Multos ejusdem rei deſideriū, alios ingeniorum contentio committit. Inde in iſto ſtatu tantum non perpetuæ vigent ſuſpiciones, diffidentia, ſtudium aliorum vires ſubruendi, libido alios præveniendi, aut ex aliorum ruina vires ſuas augendi. Ergo uti probi eſt hominis rebus ſuis contentum alios non laceſſere, nec aliena adpetere: ita cauti eſt, ſuæque ſalutis amantis, ita omnes homines amicos credere, ut tamen iidem mox hoſtes fieri queant: ita pacem cum omnibus habere, quaſi quæ mox bello mutari poſſit. Qua de cauſa & felix habetur reſpublica, quæ etjam in pace de bello cogitat.

CAPUT II.
DE
OFFICIIS CONIUGALIBUS.

§. 1. Tranſitus ad Adventitiorum ſtatuum primum; *Matrimonium*.
2. Mutua ſexuum propenſio ad matrimonium inſtigat.
3. Sunt etiam præterea obligationes.
4. Summa pactorum Matrimonialium.
5. Polygamia.
6. Divortium.
7. Matrimonia prohibita cum conjugatis.
8. Cum Conſanguineis & Affinibus.
9. Solennia matrimoniorum.
10. Officia Conjugum.

§. I.

INter *ſtatus adventitios*, ſeu, in quibus homo facto aliquo humano antecedente conſtituitur, primo loco venit *matrimonium*. Quod ipſum etiam eſt primum velut ſpecimen vitæ ſocialis, ſimulque generis humani ſeminarium. *

§. 2. Circa hoc initio conſtat, ardentem illam ſexuum inter ſe proclivitatem à ſapientiſſimo Creatore inſtitutam non ad inanem voluptatem ſatiandam (quippe quæ unice ſpectata ſummam fœditatem & confuſionem in genere humano excitatura erat) ſed tum ut eo jucundior inter conjuges eſſet converſatio, tum ut eo lubentius homines propagationi ſobolis operam darent, ac moleſtias tolerarent, quæ iſtius ſuſceptionem atque educationem comitantur. Ex quo conſe-

qui-

* *Grot*. L. II. c. 5. §. 9. ſeqq.

quitur, naturali legi repugnare omnem uſum membrorum genitalium, qui ab hiſce finibus abit. Quo nomine etiam vetita libido in diverſam ſpeciem, aut eundem ſexum, ruens, quævis fœdæ pollutiones, & denique omnis commixtio ſive mutuo conſenſu ſuſcepta, ſive invitæ fœminæ intentata extra matrimonium.

§. 3. *Obligatio ad contrahendum matrimonium* conſiderari poteſt vel in *reſpectu ad totum genus humanum*, vel *in reſpectu ad ſingulos*. *Illa* in eo conſiſtit, quod propagatio ſpeciei humanæ hautquidquam ſit inſtituenda per vagos & ſolutos concubitus; ſed utique legibus connubialibus circumſcribenda, adeoque per matrimonium duntaxat exercenda. Citra hoc enim decora & bene diſpoſita inter homines ſocietas, vitæque civilis cultus, intelligi nequit. *Singuli* autem ad matrimonium ineundum tenentur, quando commoda ſeſe ejus occaſio offert: quam tamen non ſola ætas generandique facultas abſolvit; ſed ut copia quoque ſit decentis conditionis, nec non facultas alendi uxorem & prolem naſcituram: ac ut mas quoque ſit idoneus ad gerendam perſonam patrisfamili-

ās. Niſi tamen aliquis compoſitus ſit ad exigendum caſtum cælibatum, ſentiatque, plus ſe utilitatis poſſe procurare humano generi, aut civitati, cælibem quam uxoratum; præſertim ubi nulla prolis penuria ſit metuenda.

§. 4. Inter eos, qui matrimonium inituri ſunt, intervenire ſolet & debet *pactum*, quod, ubi *regulare* & *perfectum* fuerit, hiſce capitibus abſolvitur. *Primo*, quia vir (abs quo ut contractus incipiat, utriusque ſexus indoli magis congruit,) propriam utique ſibi ſobolem intendit quærere, non ſuppoſititiam aut adulterinam; igitur *fidem dare viro debet fœmina*, quod nemini præterquam ipſi corporis ſui uſuram velit concedere. Quod itidem *à marito fœmina viciſſim* ſolet ſtipulari. *Deinde* cum nihil magis ab indole vitæ ſocialis & civilis abhorreat, quam vita vaga ac deſultoria, incerto lare, nulla fortunarum ſede, cumque communis ſobolis educatio commodiſſimè inſtituatur conjunctis utriusque parentis operis; ac cohabitatio continua plurimum contineat jucunditatis inter conjuges bene compoſitos, per quam etiam marito certius de caſtitate uxoris conſtare poteſt: igitur in id quoque fidem marito dat uxor,

uxor, quod *viro continuo cohabitare*, adeoq; in arctiſſimam vitæ ſocietatem, eandemque familiam cum ipſo coaleſcere velit. Cui ipſi & mutua promiſſio de tali invicem converſatione, qualem indoles ejus ſocietatis requirit, ineſſe intelligitur. Quia autem non ſolum naturali utriusque ſexus conditioni maxime congruit, ut in matrimonio viri conditio ſit potior, ſed & maritus familiæ, à ſe utique conſtitutæ, caput ſit; conſequitur, ut uxor in negotiis matrimonium ac familiam concernentibus directioni mariti ſit obnoxia. Inde & mariti eſt, de domicilio conſtituere; nec uxor iſto invito peregre abire aut ſecubare poteſt. Tale tamen imperium, quod jus vitæ & necis, gravemque coërcitionem, nec non plenam poteſtatem circa quævis bona uxoris diſponendi comprehendat, ad eſſentiam matrimonii neceſſarium non videtur: ſed iſtud ex peculiaribus pactis inter conjuges, aut ex legibus civilibus alicubi conſtituitur.

§. 5. Porro uti illud manifeſtè legi naturali repugnat, *unam mulierem pluribus viris ſimul* cohabitare: ita, ut *unus ſimul pluresve uxores* habeat, apud plurimas gentes, & in ipſo

ipſo quondam Judaico populo, receptum. Nihilominus ſi vel maximè à primæva matrimonii inſtitutione in divinis literis tradita abſtrahamus, ex ipſa tamen recta ratione conſtat, longe decentius juxta atque utilius eſſe, unum unâ eſſe contentum. Id quod & uſus omnium, quas novimus, gentium Chriſtianarum à tot ſeculis comprobavit.*

§. 6. Nec minus natura tam arctæ conjunctionis oſtendit, *matrimonium debere eſſe perpetuum*, & non niſi alterutrius conjugum morte finiendum: niſi principalis pacti matrimonialis capita fuerint violata per adulterium & malitioſam deſertionem. Ob mores autem male compoſitos, & qui cum malitioſa deſertione eundem non producunt effectum, ſeparatio duntaxat quoad thorum & menſam inter Chriſtianos recepta eſt, ſine permisſione ad ſecunda vota tranſeundi. Cujus inter alias etiam hæc ratio eſt, ne facultas divortii contumaciam morum alat; ſed potius alterius conditionis deſperatio ad commoditatem morum, mutuamque toleran-
tiam

* *Iur. N. & Gent.* L. VI. §. 16. ſeqq. Element. Juris prud. univerſal. L.II. §. 7. Apol. §. 29. Erid. Scand. p. 48. ſeq. p. 109.

tiam conjuges incitet. Cæterum ob violata pacti matrimonialis capita pars læſa tantum vinculo exſolvitur; quod in altero continuatur, ſiquidem pars læſa velit, & cum altero in gratiam redire dignetur.

§. 7. Contrahere licite matrimonium, ubi lex civilis non obſtat, poteſt *quilibet cum qualibet*, ſi ætas corporisque conſtitutio matrimonio habilis adſit; *niſi impedimentum aliquod morale* obſtet. Moraliter impeditur liam conjugem adſciſcere, qui quæve alteri am conjugi junctus junctave eſt.

§. 8. Sed & pro morali legitimarum nuriarum impedimento habetur *arcta nimis nguinis aut affinitatis conjunctio.* Quo noine etiam naturali lege nefariæ judicantur iptiæ inter aſcendentes & deſcendentes in initum. Reliquas autem nuptias in limite nsverſo, puta cum amita & matertera, cum rore, item in affinitate cum noverca, ſoi, privigna, non ſolum lex divina, ſed & culum leges gentium, & Chriſtianorum conſus deteſtatur. Quin & multorum popuim leges civiles remotiores quosdam graprohibuerunt, ad objiciendam velut ſepem

pem prius dictis gradibus ſanctioribus, ne ad hos temerandos ita facile rueretur.

§.9. Cæterum uti aliis contractibus atq; negotiis certa quædam requiſita ſueverunt addere leges civiles, quæ ſi obſervata non fuerint, in foro civili pro validis non habentur: ita & circa matrimonium contingit, dum alicubi per leges civiles, honeſtatis & boni ordinis cauſa, *ſolennia* quædam requiruntur. Quæ licet extra jus naturale ſint, citra illa tamen, qui legibus civilibus ſubjiciuntur, legitimum matrimonium non contrahent; aut ſaltem ejusmodi conjunctio effectus juſti matrimonii in civitate non habebit.

§.10. *Officium mariti* eſt uxorem diligere nutrire, regere, atque defendere: *Vxoris*, maritum amare, honorare, adjutorio eſſe ei non ſolùm in generanda & educanda ſobole, ſed & in parte curarum domeſticarum capeſſenda. *Vtrinque* autem indoles tam arctæ conjunctionis requirit, ut conjuges tam proſperæ quam adverſæ fortunæ ſint ſocii, & ſi qua alterutri calamitas obtingat, ab altero ſublevetur; nec minus ut prudenter mores ad concordiam invicem tolerandam attemperent; qua tamen in parte concedere magis uxoris eſt.

CA-

CAPUT III.

DE OFFICIIS PARENTUM ET LIBERORVM.

§. 1. Ex ſecundo ſtatuum Adventitiorum eſt *Patria* in liberos *poteſtas*.
2. Ejus origo.
3. An etiam ad matrem pertineat?
4. In quo poteſtas illa conſiſtat reſpectu patrum quà talium?
5. Aliter ſe habet in ætate prima,
6. Aliter in adulta.
7. In quò conſiſtat reſpectu Patrum, quatenus ſimul capita familiarum?
8. Quomodo tollatur & quatenus patria poteſtas?
9. De educatione vicaria, Adoptio oppignoratio, venditio, an in liberorum commodum ſit licita?
10. Conſenſus parentum quatenus liberis opus.
11. Parentum officia;
12. Et liberorum.

§. I.

Ex matrimonio provenit proles, in quam conſtituta eſt *poteſtas patria*, antiquiſſimum juxta ac ſanctiſſimum genus imperii, quo parentum juſſa venerari, eorundemque præ ſe eminentiam agnoſcere, liberi tenentur. *

§. 2. *Oritur* imperium parentum in liberos *duplici* potiſſimum *de cauſa* : *primo* quia a *lex naturalis*, dum ſociabilem eſſe hominem

* Grot. L. II. c. 5. §. 1. ſeqq.

nem juſſit, *parentibus curam liberorum injunxit*; quæ ut eo minus negligeretur, tenerrimum ſimul affectum in prolem natura iisdem implantavit. Iſti curæ exercendæ requiritur poteſtas, liberorum actiones dirigendi ad eorum ſalutem, quam ipſi propter judicii defectum nondum intelligunt. Deinde id imperium *tacito quoque conſenſu prolis* nititur. Nam recte præſumitur, ſi infans eo, quo ſublatus eſt, tempore uſum rationis habuiſſet, ac perſpexiſſet, vitam ſe citra parentum curam ac junctum ipſi imperium ſervare non poſſe, lubenter illam in id conſenſuram, commodamque ſibi educationem ab iisdem viciſſim fuiſſe ſtipulaturam. *Actu* autem parentibus imperium in prolem conſtituitur, quando illam tollunt, nutriuntque & in commodum humanæ ſocietatis membrum pro virili formandam ſuſcipiunt.

§. 3. Cum autem ad generationem ſobolis *non mater minus, quam pater* concurrat, adeoque phyſice proles utrique ſit communis, diſquirendum: *utrius jus in prolem ſit potius*? Super qua re diſtinctè pronunciandum. Si enim *extra matrimonium* proles ſit generata, illa primo matris erit: quia pater heic

heic niſi indicio matris cognoſci nequit. Inter eos quoque, qui *in libertate naturali & ſupra leges civiles* degunt, pacto conveniri poteſt, ut non patris, ſed matris jus potius ſit. Sed *in civitatibus*, utique per mares conſtitutis, cum regulariter contractus matrimonii à mare incipiat, & is caput familiæ ſit, potius erit jus patris: ſic ut, licet proles matri utique reverentiam gratumque animum debeat, juſſis tamen matris non obligetur, quæ quidem non iniquis patris præceptis repugnant. Defuncto tamen patre jus ipſius in prolem, ſaltem nondum adultam, *matri* videtur *accreſcere*; & hac ad ſecundas nuptias tranſeunte *vitrico*, ſi quidem ipſe in fidem & curam naturalis parentis ſuccedat. Et qui deſertum aut orbatum parentibus liberaliter educandum ſuſcipit, jure ſuo ab eo filialem obſervantiam exigere poteſt.

§. 4. Ut autem accurate intelligatur, quanta *parentum* ſit *in liberos poteſtas*, diſtinguendum eſt, tum inter *patresfamiliâs ſegreges*, & *qui in civitatem ſubierunt*; tum porrò ratione prioris membri inter *poteſtatem, quam in ſtatu naturali habet genitor ut talis*, & quam habet, *ut eſt caput ſuæ familiæ*. *Patri*

ut tali cum ſit à natura injunctum, ut liberos bene educet, quo commoda humanæ ſocietatis membra evadant, quousque ipſi ſibi proſpicere queant: inde tanta eidem in liberos poteſtas conceſſa intelligitur, quanta ad hunc finem ſufficit. Quæ hautquaquam eousque ſe extendit, ut parentes prolem intra materna viſcera latentem elidere, aut editam abjicere necareque poſſint. Nam excitatur quidem ex ſubſtantia parentum ſoboſes, ut tamen in æqualem conditionem humanam cum illis locetur, & injuriæ etiam ab ipſis parentibus capax ſit. Neque etiam hæc poteſtas ad jus vitæ & necis ex occaſione delicti exercendum videtur porrigi, ſed ad modicam duntaxat caſtigationem; quippe quæ verſatur fere circa ætatem teneram, in quam tam atrocia delicta, quæ morte ſint expianda, vix cadunt. Sed ſi tamen citra ſpem emendationis omnem diſciplinam pertinaciter adſpernetur puer, poterit domo patria ejici atque abdicari.

§. 5. Diſtinctius iſthæc poteſtas conſiderari poteſt *juxta diverſitatem ætatis in liberis.* Nam *in prima ætate*, ubi immaturus adhuc rationis uſus eſt, omnes liberorum actiones dire-

directioni parentum ſubjacent. Quo tempore ſiquid bonorum ab aliis in impuberem transferatur, id parens loco filii acceptare & adminiſtrare debet, ut tamen dominium ipſi filio adquiratur: etſi, ut fructus patri cedant, ad plenam uſque filii ætatem æquiſſimum ſit. Sic & quod ex filii labore lucri aut emolumenti provenit, id merito ſibi pater vindicat; cui ex adverſo filii nutritio & educatio incumbit.

§. 6. *In adulta ætate*, ubi licet liberi pleno judicio præditi ſint, cum tamen patria poteſtas ommodam educationem & gubernatioem liberorum pro ſcopo habeat, patet, adltos quoque liberos autoritatem parentum nquam prudentiorum ſequi debere. Et ui vult ex paternis bonis ſuſtentari, ac in ea einceps ſuccedere, neceſſum eſt, ut ad famie paternæ rationes ſeſe attemperet, quam oderari utique penes patrem eſt.

§. 7. Cæterum *patres*, qui nondum in ciates conceſſerant, quatenus familiæ capiin domo ſua aliquod inſtar principum geant. Inde & liberi in eorum familia adc hærentes, ipſorum imperium tanquam nmum venerari debebant. Poſtquam

autem imperium illud familiare (uti & alia jura) ad uſum & decus civitatum fuit attemperatum, fuit alicubi multum alicubi parum de eo patribus relictum. Inde obſervamus, in quibusdam civitatibus patres jus vitæ & necis, ex cauſa delicti exercendum, in liberos obtinuiſſe: in aliis id ipſum iis ademtum, ne forte parentes ſua in liberos poteſtate, in fraudem boni publici, aut ad iniquam iſtorum oppreſſionem, abuterentur aut ne ob mollitiem paterni affectus diſſimularentur vitia in exitiũ publicũ eruptura; aut ne patri tam triſtis ſententiæ pronũciandæ neceſſitas imponeretur.

§. 8. Sed ubi *proles familia paterna plane exceſſit*, & vel novam ſibi familiam conſtituit, vel alteri adjungitur; poteſtas quidem patria ſolvitur, ut tamen ſemper pietas & obſervantiæ debitum maneat, quippe fundatum in meritis parentum, quibus cum paria facere liberi nunquam aut rariſſime creduntur. Et iſta merita non in eo tantum conſiſtunt, quod parentibus liberi vitam debeant, occaſionem omnium bonorum; ſed & quod laborioſam ac ſumtuoſam educationem eorum ſuſceperint, qua eos in commoda humanæ ſocietatis membra formarunt, ac ſæpe de

de mediis vitam commode & copioſe exigendi iisdem proſpexerunt.

§.9. Etſi autem parentibus obligatio educandi prolem à natura ſit injuncta; id tamen nonobſtat, quo minus, utilitate prolis aut neceſſitate exigente, ejusdem *adminiſtratio alteri commendetur*; ita tamen, ut inſpectionem ſibi in iſtum delegatum parens reſervet. Unde & pater non ſolum præceptoribus idoneis filii informationem recte committit; ſed & eundem alteri adoptandum dare poteſt, ſiquidem exinde in filium aliquod ſit emolumentum redundaturum. Et ſi nulla alia ratio ſit prolem alendi, potius, quam inopia extinguatur, pater eam oppignorare, aut vendere in tolerabilem ſervitutem poteſt, item ſub lege retractus, ubi pater ad lautiorem fortunam pervenerit, aut quispiam ex cognatis iſtum redimere velit. Quod ſi item parens per inhumanitatem prolem exſuerit & abjecerit, is, qui eandem ſuſtuleatque educaverit, in paternum quoque ſuccedet; ita ut iſte alumnus filialem obſervantiam educatori ſuo debeat;

§. 10. Uti autem *pater prolem familia ſua ... re non debet*, educatione & auxilio iſti-

us adhuc indigentem, citra graviſſimas cauſas: ita & proles non niſi cum bona patris venia ex ipſius familia excedet. Cæterum cum liberi matrimonii fere contrahendi occaſione paternam familiam relinquant, & vero parentum utique interſit, cui proles ſua jungatur, & ex quibus nepotes ſibi pro veniant: inde officium filiale plane requirit, ut *patris conſenſum heic ſequantur liberi*, nec eo invito conjugi ſocientur. Quod ſi tamen de facto invitis parentibus matrimonium contraxerint & conſummaverint liberi, jure quidem naturali id irritum non videtur; præſertim ubi familiam paternam non amplius iſti onerare velint, & alias conditio non ſit indecora. Inde ſi alicubi ejusmodi matrimonia habentur irrita, aut illegitima; id ex legibus civilibus eſt.

§. 12. *Officium parentum* in hoc præcipue conſiſtit, ut liberos commode alant, corpusque & animum per dextram & cordatam educationem ita forment, quo idonea & utilia membra ſocietatis humanæ & civilis fiant, probi, cordati, & bene morati. Item ut eosdem ad idoneum & honeſtum vitæ genus adplicent, &, quantum ratio & occa-

ſio

ert, fortunam ipſorum fundent & pro- ·eant.

13. *Liberorum* contra *debitum* eſt, pa- es honorare, i. e. reverentiam illis exhi- :, non externis tantum ſignis, ſed multo ;is interna æſtimatione, tanquam autori- vitæ ac tantorum aliorum beneficiorum; :m obedire; pro viribus inſervire, inprimis › aut egeſtate confectis; ſine conſilio & ›ritate eorum nihil magni momenti ſu- :re; & denique eorum moroſitatem, aut ı, ſi qua inveniuntur, patienter ferre.

CAPUT IV.

DE ›FFICIIS DOMI- NORUM ET SERVO- RUM.

Tertius ſtatuum Ad- ·entitiorum gignit *ſer-tutes*, quarum origo. ·nditio ſervorum mer- ·natiorum temporari- um.	3. Perpetuorum. 4. Bello captorum. 5. An ſervos, & quos ven- dere liceat? 6. De prole ſervili.

§. I.

Poſtquam genus humanum mul- tiplicari cœpiſſet, atque deprehen- ſum fuiſſet, quam commode res

 dome-

meſticæ aliorum miniſterio curari poſſent; mature introductum fuit, ut ad operas domeſticas obeundas *in familiam adſciſcerentur ſervi.** Quos *ab initio ultro* ſeſe obtuliſſe probabile eſt, inopia adactos, aut propriæ hebetudinis ſenſu, ſtipulatosque ſibi perpetuam alimentorum & aliarum neceſſitatum præbitionem, in perpetuum hero ſua miniſteria addixiſſe. Dein cum bella paſſim increbeſcerent, apud plurimos populos receptum, aut quibus *bello captis* vita donata eſſet, ſervitio addicerentur, una cum prole, quæ deinceps ex ipſis eſſet proventura. ** Etſi apud multos populos nulla ejusmodi ſervitus in uſu, ſed omnia munia domeſtica per mercenarios ad tempus conductos expediuntur.

§. 2. Prout autem ſunt *diverſi* velut *gradus ſervitutis*, ita & poteſtas herorum & ſervorum conditio variat. *Mercenario temporario* dominus conventam mercedem, iſte huic viciſſim conventam operam debet. Et quia in eo contractu domini melior eſt conditio, ideo etiam ejusmodi miniſter domino pro ratione dignitatis reverentiam exhibere tene-

* Grot. L. II. c. 5. §. 27. ſeqq.
** Grot. L. III. c. 14. §. 1. ſeqq.

r ; & ubi malitioſe aut negligenter
ecerit, ejusdem coërcitioni eſt obnoxi-
æ tamen ad gravem corporis afflictio-
multo minus ad mortem propria au-
te ſumendam, procedere nequit.

3. Ejusmodi autem *ſervo, qui ſeſe ultro
in perpetuum ſervitium* addixit, domi-
erpetua alimenta, & quæ alia vitæ neceſ-
ſunt; ille huic viciſſim perpetuas operas,
unque dominus præſcripſerit, præſta-
bet, & quicquid ex illis provenit, domi-
deliter conſignare. In quibus tamen
n & dexteritatis ſervi humaniter ratio-
habebit dominus, ne vires ipſius exce-
em laborem cum aſperitate exigat. Ca-
ioni quoque domini iſte ſubeſt, non ſo-
ad expellendam negligentiam in opere
quendo, ſed & ut ipſius mores ad decus
anquillitatem familiæ componantur.
tamen invitus alteri vendi talis poteſt,
ultro hunc, & non alium dominum ad-
t, & ipſius intereſt, utri ſerviat. Si atrox
tum in alium extra familiam admiſerit,
itatibus pœnę poteſtatis civilis ſubjacet;
amilia ſegrex fuerit, expelli inde poterit,
ibi delictum in ipſam familiam ſegregem

ſit

meſticæ aliorum miniſterio curari poſſent; mature introductum fuit, ut ad operas domeſticas obeundas *in familiam adſciſcerentur ſervi.* * Quos *ab initio ultro* ſeſe obtuliſſe probabile eſt, inopia adactos, aut propriæ hebetudinis ſenſu, ſtipulatosque ſibi perpetuam alimentorum & aliarum neceſſitatum præbitionem, in perpetuum hero ſua miniſteria addixiſſe. Dein cum bella paſſim increbeſcerent, apud plurimos populos receptum, aut quibus *bello captis* vita donata eſſet, ſervitio addicerentur, una cum prole, quæ deinceps ex ipſis eſſet proventura. ** Etſi apud multos populos nulla ejusmodi ſervitus in uſu, ſed omnia munia domeſtica per mercenarios ad tempus conductos expediuntur.

§. 2. Prout autem ſunt *diverſi* velut *gradus ſervitutis*, ita & poteſtas heroſum & ſervorum conditio variat. *Mercenario temporario* dominus conventam mercedem, iſte huic viciſſim conventam operam debet. Et quia in eo contractu domini melior eſt conditio, ideo etiam ejusmodi miniſter domino pro ratione dignitatis reverentiam exhibere tene-

* Grot. L. II. c. 5. §. 27. ſeqq.
** Grot. L. III. c. 14. §. 1. ſeqq.

tenetur; & ubi malitioſe aut negligenter opus fecerit, ejusdem coërcitioni eſt obnoxius; quæ tamen ad gravem corporis afflictionem, multo minus ad mortem propria autoritate ſumendam, procedere nequit.

§. 3. Ejusmodi autem *ſervo, qui ſeſe ultro alicui in perpetuum ſervitium* addixit, dominus perpetua alimenta, & quæ alia vitæ neceſſaria ſunt; ille huic viciſſim perpetuas operas, quascunque dominus præſcripſerit, præſtare debet, & quicquid ex illis provenit, domino fideliter conſignare. In quibus tamen virium & dexteritatis ſervi humaniter rationem habebit dominus, ne vires ipſius excedentem laborem cum aſperitate exigat. Caſtigationi quoque domini iſte ſubeſt, non ſolùm ad expellendam negligentiam in opere exſequendo, ſed & ut ipſius mores ad decus & tranquillitatem familiæ componantur. Non tamen invitus alteri vendi talis poteſt, quia ultro hunc, & non alium dominum adſcivit, & ipſius intereſt, utri ſerviat. Si atrox delictum in alium extra familiam admiſerit, in civitatibus pœnę poteſtatis civilis ſubjacet; ubi familia ſegrex fuerit, expelli inde poterit, ſed ubi delictum in ipſam familiam ſegregem

ſit

ſit admiſſum, à domino etiam per extrema coërceri poterit.

§. 4. In iſtos autem *ſervos, qui bello capti* fuerant, à pleriſque durius agi cœptum, quod hoſtilis adhuc iræ quid in eos ſupereſſet, & quia ipſi extrema nobis noſtriſque fortunis intentaverant. Quam primum tamen inter ejuſmodi victorem victumque mutua fides circa conſociationem in familiam interceſſit, omnis antegreſſa hoſtilitas remiſſa cenſetur. Et tunc utique injuriam etiam taliter adquiſito ſervo facit dominus, ſi vel neceſſaria ad victum non ſuppeditet, vel citra rationem in eum ſæviat, multoque magis, ſi citra condignum delictum eundem occidat.

§. 5. Circa illos quoque ſervos, qui bellica vi in eam conditionem fuerant abſtracti, nec non qui pretio emuntur, receptum, ut non ſecus ac aliæ res noſtræ in quemcunque placeret, transferri, & ad inſtar mercium venire poſſent. Sic ut ipſum *corpus ſervi domini eſſe* intelligeretur. Ubi tamen humanitas jubet, ut nunquam obliviſcamur, ſervum utique hominem eſſe: adeoque nequaquam eum ita tractemus, velut alias res noſtras, quibus pro lubitu uti abutique easque deſtruere poſ-

poſſumus. Et ubi talem ſervum alienare placet, ne iis data opera aut præter meritum addicatur, apud quos inhumana ipſum tractatio eſt manſura.

§. 6. Denique & id paſſim receptum, ut, quæ ex ſervis parentibus naſcitur *proles*, ſervilis & ipſa ſit conditionis, pertineatque tanquam mancipium ad dominum matris. Id quod iſthoc argumento defenditur *, quod, cujus eſt corpus, ejus quoque par ſit fructum eſſe, qui ex eo corpore provenit. Et quia iſta proles naſcitura plane non erat, ſi dominus jure belli in parentem uſus fuiſſet. Et quia parens nihil habet proprii, nulla ratio prolem ejusmodi alendi ſupereſt, niſi ex bonis herilibus. Cum igitur dominus alimenta præbeat ejusmodi proli diu ante, quam ipſius opera utilis eſſe queat, & ſequentes operæ ſui temporis alimenta non multum fere excedant; effugere eidem ſervitutem invito domino non licebit. Manifeſtum tamen eſt, cum ejusmodi vernæ nulla ſua culpa in ſervitutem perveniant, nullum eſſe prætextum, quare iſti durius debeant tractari, quam conditio perpetuorum mercenariorum admittit.

* *Partus ſequitur ventrem.*

CA-

CAPUT V.

DE CAUSIS MOVENTIBUS CONSTITUENDÆ CIVITATIS, TUM IMPULSIVA TUM FINALI.

§. 1. Quattus ſtatuum Adventitiorum Civitas.
2. Ex appetitu ſocietatis non ſtatim ſequitur appetitus Civitatis.
3. Sed tria hic conſideranda,
4. *Primò*, quæ ſit ſubjectionis Civilis indoles?
5. *Secundò*, quis ſit bonus civis?
6. *Tertiò*, quàm multa ſint hominis vitia civilem ſocietatem perturbãtia.
7. Genuina Civitatis conſtituendæ cauſa.
8. Sola legis naturalis reverentia ad pacem generi humano non ſufficit.
9. Nec divini Numinis metus, & conſcientia.

§. I.

Quanquam vix ſit jucunditatis quid atque commoditatis, quod per hactenus enumerata officia ſtatusque obtineri non poſſe videatur; quare tamen mortales non contenti parvis illis primisque ſocietatibus magnas ſocietates, quæ *civitatum* nomine veniunt, conſtituerint; jam inveſtigandum reſtat. Ex hiſce enim fundamentis deducenda eſt ratio officiorum, quæ ſtatum hominum civilem comitantur.

§. 2.

§. 2. Heic igitur *non ſufficit dixiſſe: hominem per naturam ipſam rapi ad ſocietatem civilem*, ut citra eam nec poſſit nec velit vivere. Sane enim cum apertum ſit, hominem eſſe tale animal, quod ſeipſum & ſuam utilitatem quam maxime amat; neceſſum eſt, ut, dum ultro ſocietatem civilem affectat, aliquam utilitatem inde ſibi proventuram reſpexerit. Et quanquam extra omnem ſocietatem cum ſui ſimilibus homo erat futurus animal longe miſerrimum: tamen cum naturalibus deſideriis & neceſſitatibus hominis per primas ſocietates, & per officia ex humanitate aut pactis præſtita, abunde potuerit ſatisfieri, non ſtatim ex ſocialitate hominis inferri poteſt, ejus indolem præciſe ad ſocietatem civilem ferri.

§. 3. Id quod planius fiet, ſi conſideremus, quænam *conditio ex conſtitutis civitatibus* apud homines proveniat: quid requiratur, ut quis verè dici queat *animal politicum i. e. bonus civis:* quid denique deprehendatur *in natura hominis indoli vitæ civilis repugnans.*

§. 4. Qui *civis* fit, libertatis naturalis jacturam facit, ac imperio ſe ſubjicit, quod jus

vitæ

vitæ & necis complectitur; & cujus juſſu plurima facienda, abs quibus quis alias abhorrebat; & omittenda, quæ vehementer adpetebat. Pleræque etiam actiones ad bonum ſocietatis referendæ, quod ſæpe à bono ſingulorum videtur diſcrepare. Atqui ad hoc per inclinationes jam congenitas fertur homo, ut nemini ſubjectus eſſe, ut omnia ſuo agere arbitrio, ut proprio commodo in omnibus velificari velit.

§. 5. *Animal vere politicum i. e. bonum civem* illum dicimus, qui juſſis imperantium promte paret, qui ad bonum publicum omnibus viribus connititur, ac poſt illud privatum bonum lubenter habet; imo qui nihil ſibi bonum credit, niſi idem bonum quoque ſit civitati; qui denique adverſus alios cives commodum ſeſe gerit. Atqui paucorum ingenia ultro ad hunc finem attemperata inveniuntur; maxima pars metu pœnæ utcunque continetur; multi per totam vitam mali cives, & animalia non politica manent.

§. 6. Denique *nullum homine animal ferocius*, aut indomitum magis, & quod in plura vitia, pacem ſocietatis perturbare apta, ſit proclive. Præter deſideria enim cibi Veneris-

risque, quibus bruta quoque ſolent committi, multis homo agitatur vitiis, quæ bruta ignorant; uti eſt ſuperfluarum rerum inſatiabilis cupido, & ſæviſſimum malorum ambitio: vivax item nimis injuriarum memoria, & vindictæ ardor longo poſt tempore adhuc gliſcens: nec non infinita diſſimilitudo inclinationum & adpetituum, & cuique pro ſtudio ſuo extollendo pervicacia. Accedit, quod eo furore in proprium genus ſævire gaudeat homo, ut maxima pars malorum, quibus humana conditio vivit obnoxia, ab ipſo homine proficiſcatur.

§. 7. Genuina igitur & principalis cauſa, quare patresfamiliâs deſerta naturali libertate ad civitates conſtituendas deſcenderint, fuit, *ut præſidia ſibi circumponerent contra mala, quæ homini ab homine imminent.* Nam uti poſt Deum O. M. homo homini plurimum prodeſſe; ſic & idem non minus obeſſe poteſt. Et rectè malitiam hominum ejusque remedium æſtimant, qui in proverbii vicem receperunt: *niſi judicia eſſent, unus alterum devoraret.* Poſtquam autem per civitates in talem ſunt digeſti ordinem homines, ut à mutuis læſionibus tuti eſſe poſſent,

ultro

ultro deinde conſecutum fuit, ut eo uberius fruerentur commodis, quæ ex hominibus in homines provenire apta ſunt; puta, ut morib⁹ à puero imbuerentur commodioribus, & varias invenirent atq; excolerēt artes, quibus vita humana copioſa & commoda fuit reddita.

§. 8. Illuſtrior adhuc fiet cauſa conſtituendæ civitatis, ſi conſideremus, *alia media non fuiſſe ſuffectura* reprimendæ hominum malitiæ. Quanquam enim *lex naturalis* præcipiat, ut ab omnibus injuriis inferendis homines ſeſe abſtineant: tamen ejus legis reverentia id præſtare non poteſt hominibus, ut in libertate naturali ſatis tuto degere queant. Etſi enim forte dētur homines animo ita modeſto, ut ne impunitate quidem data alios violare velint; alii quoque metu proventuri inde mali cupiditates ſuas utcunque compeſcant: magna tamen ex adverſo eorum turba datur, quibus omne jus vile eſt, quoties ſpes lucri arriſerit, & fiducia propriarum virium aut ſolertiæ, qua repellere aut eludere læſos ſeſe poſſe ſperent. Quos uti nemo non cavere nititur, qui ſalutem ſuam amat: ita cautio illa commodius, quam ope civitatum, obtineri nequit. Nam utut aliqui mutuo fidem

fidem dederint de auxiliis invicem ferendis; ni tamen adſit aliquid, quo & judicia eorum uniantur, & voluntates firmiter adſtringantur ad explendam fidem, frûſtra ab iisdem certum auxilium ſibi quis promittit.

§. 9. Denique licet lex naturalis hominibus ſatis inſinuet, non impune laturos, qui alios injuria affecerint: tamen neque *metus divini Numinis*, neque *conſcientiæ morſus* ſat validâ deprehenduntur vim habere quorumvis hominum malitiæ coërcendæ. Nam apud multos educationis & conſuetudinis vitio vis rationis velut obſurdeſcit. Unde fit, ut illi præſentibus tantum immineant, futurorum parum curioſi, ac non niſi iis moveantur, quæ in ſenſus incurrunt. Cum autem vindicta divina lento fere pede ſoleat incedere, inde pravis mortalium præbetur occaſio, ad alias cauſas impiorum mala referendi; præſertim cum ſæpe videant, improbis affatim adeſſe, queis vulgus felicitatem metitur. Accedit, quod ſtimuli conſcientiæ, qui facinus antecedunt, ita validi videantur, quam qui idem ſubſequuntur, quando id, quod factum eſt, infectum amplius fieri nequit. Enim vero pravis cupidinibus reprimendis præſentaneum,

 & ad

& ad indolem hominum probe attemperatum remedium in civitatibus reperitur.

CAPUT VI.

DE

INTERNA CIVITATUM STRUCTURA.

§. 1. Homo homini contra malos optimum præſidium.
2. Ad hoc multitudine opus eſt.
3. Et ut ea per conſenſum coëat.
4. Duo diuturni conſenſûs obſtacula, & eorum remedia.
5. Primum remedium unio voluntatum ad commune imperium.
6. Alterum, ad idem unio virium.
7. Unio hæc fit mediantibus *pactis*; eorum *primum*, ſcilicet civium inter ſe.
8. Cum ſubſequente *decreto* de Regiminis forma.
9. Pactorum *alterum*, civium videlicet eum imperante.
10. Indoles & definitio Civitatis.
11. In Monarchia Regis voluntas eſt voluntas Civitatis.
12. In aliis formis quomodo ea exprimatur.
13. Diverſæ civitatum ſpecies, & Civium differentiæ.
14. Quo ſenſu Majeſtas ſit à DEO.

§. I.

PRoximum eſt, ut inveſtigemus, qua ratione civitates ſint exſtructæ, earundemque *interna compages* cohæreat. Ubi illud primo manifeſtum eſt, adverſus mala ab hominum pravitate imminentia ſingulis hominibus ne-

neque locum aliquem, neque arma, neque animantia bruta commodius & efficacius præſidium potuiſſe ſuppeditare, quam *alii homines*. Eorum autem vis cum in longè diſtantia non feratur, neceſſum erat *conjungi*, per quos finis iſte obtinendus erat.

§. 2. Nec minus conſtat, ejusmodi ſecuritatem adverſus alios homines præſtare non poſſe duorum vel trium conſenſionem. Quia facile eſt, ut ad paucos hoſce opprimendos tot conſpirent, quot certiſſimam ſibi de illis victoriam ſpondere poſſint; quibus ſpes ſucceſſus & impunitatis fiduciam ad aggrediendum eſt datura. Igitur ad iſtum finem neceſſarium eſt, *inſignem hominum multitudinem* ſeſe conjungere, ut paucorum hominum ad hoſtes acceſſio non ſit ipſis conſpicui momenti ad victoriam.

§. 3. Inter multos iſtos hoc fine coeuntes oportet ut ſit *conſenſus circa adhibenda media ad eundem finem idonea.* Nam etiam multi, ni conſentiant inter ſe, ſed diſtracti ſententiis in diverſa tendant, nihil efficient. Aut licet ad tempus conſentiant, impellente aliquo affectu: mox tamen, prout mutabilia ſunt hominum ingenia & inclina-

tiones, in diverſa abibunt. Etquamvis pacto inter ſe promittant, quodad defenſionem communem vires ſuas ſint applicaturi: tamen ne hoc quidem modo ad diuturnitatem iſti multitudini ſat cautum erit. Sed oportet, ut quid amplius accedat, ut, qui ſemel ad pacem & mutuum auxilium cauſa communis boni conſenſerint, prohibeantur, ne poſtea; cum bonum ſuum privatum à publico diſcrepare viſum fuerit, iterum diſſentiant.

§. 4. Cæterum in humano ingenio *duo* potiſſimum occurrunt *vitia*, quæ impediunt, quo minus multi ſui juris, & abs ſe invicem non dependentes diu in communem aliquem finem poſſint conſpirare. Unum eſt *diverſitas inclinationum & judicii* circa diſcernendum, quod ad finem eſt utiliſſimum: cui in multis eſt conjuncta *hebetudo* ad diſpiciendum, quæ ſententia ex pluribus ſit magis proficua, & *perſicacia* mordicus defendendi, quod ſemel utcunque arriſerit. Alterum eſt *torpor & averſatio* ultro faciendi, quod utile eſt, ubi deſit aliqua neceſſitas, quæ tergiverſantes, velint nolint, ad officium faciendum ſubigat. Priori vitio occurritur unitis in perpetuum voluntatibus omnium: poſteriori autem,

tem, ſi conſtituatur aliqua poteſtas, quæ præſens & in ſenſus incurrens malum infligere poſſit communi utilitati reluctantibus.

§. 5. *Vniri multorum hominum voluntates* nulla alia ratione poſſunt, quam ſi unusquisque ſuam voluntatem voluntati unius hominis, aut unius concilii, ſubjiciat, ita ut deinceps pro voluntate omnium & ſingulorum ſit habendum, quicquid de rebus ad ſecuritatem communem neceſſariis ille voluerit.

§. 6. *Poteſtas* autem talis, quæ omnibus ſit *metuenda*, itidem inter multos homines nulla alia ratione conſtitui poteſt, quam ſi omnes & ſinguli ſeſe obligaverint, quod eo modo vires ſuas ſint adplicaturi, ſicut ille voluerit, in quem omnes virium ſuarum directionem reſignarunt. Ubi autem & voluntatum & virium unio facta fuerit, tunc demum multitudo hominum in validiſſimum corpus, civitatem nimirum animatur.

§. 7. Porrò ut civitas *regulari modo* coaleſcat, requiruntur *duo pacta* & *unum decretum*. *Primo* enim omnium illi multi, qui in libertate naturali conſtituti intelliguntur, ubi ad civitatem faciendam congregantur, inter ſe *ſinguli cum ſingulis pactum* ineunt, quod in u-

num & perpetuum cœtum coire velint, ſuæque ſalutis ac ſecuritatis rationes communi conſilio ac ductu adminiſtrare; uno verbo, quod velint concives mutuo fieri. In quod pactum omnes & ſinguli ut conſentiant, neceſſum eſt; & qui non conſenſerit, is extra futuram civitatem manet.

§. 8. *Poſt* iſthoc pactum oportet, ut *decretum* fiat, *qualis forma regiminis* ſit introducenda. De hac enim antequam conſtitutum ſit, nihil conſtanter poterit expediri, quod ad communem ſalutem faciat.

§. 9. Poſt decretum circa formam regiminis *altero pacto* opus eſt, quando conſtituuntur ille vel illi, in quem vel quos regimen naſcentis civitatis confertur: quo quidem pacto hi ad curam communis ſecuritatis & ſalutis, reliqui ad obſequium his præſtandum ſe ſe obſtringunt; quo ipſo etiam omnes ſuam voluntatem ſubjiciunt voluntati iſtius vel iſtorum, ſimulque ſuarum virium uſum & adplicationem ad communem defenſionem eidem vel iisdem deferunt. Atque hoc pactum ubi rite fuerit executioni datum, tunc demum perfecta & regularis civitas inde provenit.

§. 10.

§. 10. Civitas ita conſtituta ad modum *unius perſonæ* concipitur, unoque *nomine* ab omnibus particularibus hominibus diſtinguitur atque dignoſcitur, habetque peculiaria *jura*, ac *res* proprias, quæ neque ſinguli, neque multi, neque adeo omnes ſimul, citra eum, qui ſummum habet imperium, ſeu cui regimen civitatis commiſſum, ſibi aſſerere poſſunt. Unde *civitas definitur*, quod ſit perſona moralis compoſita, cujus voluntas ex plurium pactis implicita & unita pro voluntate omnium habetur, ut ſingulorum viribus & facultatibus ad pacem & ſecuritatem communem uti poſſit.

§. 11. Exſerit autem ſeſe *voluntas civitatis*, tanquam principium actionum publicarum, vel *per unum hominem*, vel *per unum concilium*, prout in illum aut hoc ſumma rerum fuit collata. Ubi penes unum hominem eſt regimen civitatis, civitas velle intelligitur, quodcunque iſti homini (cui ſanam rationem conſtare præſupponitur) placuerit, & quidem circa negotia, quæ ad finem civitatum ſpectant.

§. 12. Verum ubi regimen civitatis collatum eſt in concilium ex pluribus homini-

bus conſtans, quorum quisque ſuam retinet voluntatem naturalem; regulariter illud habetur pro voluntate civitatis, in quod conſenſerit *major pars* hominum, ex quibus concilium componitur; niſi expreſſe ſtatutum ſit, quota pars concilii conſentiens requiratur ad repræſentandam voluntatem univerſitatis. Ubi autem duæ ſententiæ diſcrepantes pares ſint, nihil agetur, ſed res in priori ſtatu manebit. Inter plures ſententias diſcrepantes illa prævalebit, quæ ſingulis diſſentientibus major eſt; modo in eam tot conſpirent, quot alias voluntatem univerſitatis per ſanctiones publicas repræſentare poſſunt.

§. 13. Civitate ita conſtituta, ille, in quem imperium eſt collatum, prout eſt vel unus homo, vel unum concilium paucorum aut univerſorum, *monarcha*, *ſenatus*, aut *populus liber* dicitur; reliqui *ſubditi* audiunt, aut *cives*, vocabulo hoc latius accepto Etſi preſſius illi quibusdam duntaxat cives ſoleant dici, quorum coitione & conſenſu primo civitas coaluit, aut qui in horum locum ſucceſſerunt, nempe patresfamiliâs. Sunt porrò *cives* vel *originarii* vel *adſcititii*. Illi ſunt, qui vel initio civitati naſcenti interfuerunt,

vel

vel qui ex hiſce ſunt geniti; quos etiam *indigenas* adpellari mos eſt. Hi autem ſunt, qui civitati jam conſtitutæ extrinſecus accedunt eo fine, ut fortunarum ibi ſedem figant. Nam qui tantum ad tempus commorandi cauſa in civitate verſantur, etſi tantiſper ipſius imperio ſubjiciantur, cives tamen non habentur, ſed peregrini aut inquilini vocantur.

§. 14. Iſta tamen, quæ ſuper origine civitatum tradita ſunt, non obſtant, quo minus *imperium civile à Deo* eſſe rectè dicatur. Cum enim idem legem naturalem ab omnibus hominibus exerceri velit; & vero poſt multiplicatum genus humanum tam horrida vita inter homines proventura fuerit, ut legi naturali vix ullus relinqueretur locus; cujus tamen exercitium per inſtitutas civitates egregie promovetur; ergo, (cum, qui jubet finem, jubere etiam cenſeatur media ad finem neceſſaria,) Deus quoque mediante dictamine rationis antecedenter præcepiſſe humano generi multiplicato intelligitur, ut civitates, quæ ſummo imperio velut animantur, conſtituerentur. Quarum ordinem quoque in divinis literis expreſſe adprobat, ejusque ſanctimoniam peculiaribus legibus ſancit, ſibique illud peculiariter curæ eſſe teſtatur.

CAPUT VII.

DE
PARTIBUS SUMMI IMPERII, SEU REGALIBUS IN GENERE.

§ 1. Partes ſummi Imperii quæ ſint; ex fine civitatum colligitur.
2. Unde poteſtas legiſlatoria?
3. Pœnas ſumendi,
4. Judiciaria.
5. Belli & Pacis, nec non fœderum pangendorum.
6. Magiſtratus conſtituendi.
7. Tributa indicendi.
8. Circa doctrinas publicas.
9. Regularis partium harum cohærentia.

§. I.

QUæ *partes* ſint ſummi imperii, & quibus modis ejusdem ſeſe vis in civitatibus exſerat, ex natura & fine earūdem liquido poteſt colligi.

§. 2. In civitate omnes ſuam voluntatem ſubmiſerunt voluntati imperantium, circa negotia ad ſalutem civitatis facientia, quod velint facere quidquid illi voluerint. Hoc ut fieri poſſit, neceſſum eſt, ut *imperantes civibus ſignificent, quæ ipſorum circa talia ſit voluntas.* Iſtud igitur faciunt non ſolum *per mandata ad ſingulos* directa circa negotia par-

particularia; ſed etiam *per generales regulas*, unde omnibus in perpetuum de agendis omittendisve conſtet. Per quas etiam definiri ſolet, quid cuique ſuum, quid alienum cenſeri debeat; quid in civitate pro licito, quid pro illicito, quid pro honeſto aut inhoneſto habendum; quid cuique ex libertate naturali ſuperſit, aut quomodo quisque uſum ſuorum jurium ad tranquillitatem civitatis temperare debeat; quid denique & quo modo quisque ſuo jure ab altero exigere queat. Hæc omnia enim liquido definita eſſe, ad decus & tranquillitatem civitatis plurimum facit.

§. 3. Is porrò potiſſimus civitatum finis eſt, ut homines mutua conſpiratione & opè tuti ſint adverſus damna & injurias, quæ ab hominibus invicem inferri poſſunt & ſolent. Id ut obtineatur ab hominibus, quibuscum in eandem ſocietatem conjungimur, non ſufficit, ut mutuo inter ſe paciſcamur de injuriis non inferendis; neque etiam ut nuda ſuperioris voluntas civibus innoteſcat: ſed opus eſt *metu pœnæ, & facultate eandem repræſentandi.* Quæ pœna, ut huic fini ſufficiat, ita eſt temperanda, ut aperte majus malum

lum ſit leges violâſſe, quàm obſervaſſe; utque adeo pœnæ acerbitas voluptati aut lucro, quod ex injuria capitur aut ſperatur, præponderet. Nam non poſſunt homines non ex duobus malis minus eligere. Licet autem multi per imminentem pœnam ab injuriis non reprimantur, id tamen inter minus frequentia habendum eſt, quæ plane evitare conditio humana non patitur.

§. 4. Quia etiam ſæpe controverſiæ ſuper recta legum adplicatione ad facta ſingularia oriri ſolent, ac multa accurate expendenda occurrant, ſi quid contra leges factum eſſe dicatur: inde, ut inter cives tranquillitas conſtet, ſummi imperii eſt, *lites civium cognoſcere & decidere*, ſingulorumque facta, quæ legibus contraria arguuntur, examinare, ac pœnam legibus convenientem dictitare, & exequi.

§. 5. Ut autem, qui in civitatem coiverunt, adverſus extraneos tuti ſint, ſummi imperii eſt *congregare, unire, & armare*, aut ejus loco conducere, quot, pro incerto numero & viribus hoſtium, ad communem defenſionem opus viſum fuerit; rurſusque, ubi expedierit, pacem facere. Cumque & belli & pacis

pacis temporibus inſerviant *fœdera*, ut & commoda diverſarum civitatum melius communicari poſſint, & validior hoſtis junctis viribus repelli aut in ordinem redigi queat; penes ſummum quoque imperium erit, utrique tempori inſervientia fœdera inire, univerſosque ſubditos ad ea ſervanda obſtringere, ſimulque exinde redundantia commoda in civitatem derivare.

§. 6. Cum etiam civitatis amplæ negotia, tam belli quam pacis tempore occurrentia, ab uno homine ſine *miniſtris* & *magiſtratibus* exſecutioni dari nequeant; opus erit à ſummo imperio conſtitui homines, qui ipſius vice controverſias civium examinent, vicinorum conſilia explorent, milites gubernent, opes civitatis colligant, & diſpenſent, ac denique utilitati civitatis undique proſpiciant. Quos ipſos ſummus imperans ad officium faciendum compellere, geſtorumque rationes poſcere poteſt ac debet.

§. 7. Quia porrò nec belli nec pacis tempore civitatis negotia ſine *ſumtibus* geri poſſunt, ſummi imperii eſt adigere cives, ut eoſdem ſuppeditent. Id quod variis modis contingit, puta ſi vel cives aliquam bono-

rum

rum aut proventuum regionis abs ſe inſeſſæ partem ad hos uſus ſeponant, vel ſinguli cives de ſuis bonis conferant, ſimulque ubi opus ſit, operas ſuas præbeant; vel ſi vectigalia imponantur mercibus, quæ importantur, & exportantur, (quorum illud tamen magis cives, hoc exteros onerat;) aut ſi de pretio rerum, quæ conſumuntur, modica pars decidatur.

§. 8. Denique cum ſingulorum actiones à ſua cujusque opinione regantur; plerique autem de rebus ita ſoleant judicare, prout asſueverunt, & prout communiter judicari vident; pauciſſimi proprio ingenio vera & honeſta diſpicere queant: inde civitati expedit, ut publice ejusmodi *doctrinis* perſonet, quæ cum recto fine & uſu civitatum congruunt, ſimulque animi civium à puero iſtis imbuantur. Ejusmodi igitur doctrinas qui publice doceant, ſummi imperii eſt conſtituere. *

§. 9. Sunt autem iſtæ partes ſummi imperii naturaliter ita *connexæ*, ut, ſiquidem regularis forma civitati conſtare debeat, omnes & ſingulæ penes unum radicaliter eſſe debeant. Nam

* *Jur. N. & Gent.* L. VII. c. 4. § 8. Apolog. §. 6. Erid. Scandic. p. 7. ſeqq. Confer ſuprà ad L. I. c. 4. §. 9. notata.

Nam ſi una vel altera plane abfuerit, mancum erit imperium, nec ad finẽ civitatis procurandum idoneum. Sin autem iſtæ dividantur, ita ut quædam radicaliter ſint penes unum reliquæ penes aliũ, irregularem remp. & malè cohærentẽ emergere neceſſum eſt.

CAPUT VIII.

DE FORMIS RERUM-PUBLICARUM.

§. 1. Summum Imperium varias formas recipit.
2. Eæ ſunt vel regulares, vel irregulares.
3. Regularium tres Species.
4. Comparatio illarum formarum.
5. Regulares poſſunt habere vitia tàm Status quàm hominum.
6. Vitia hominum quæ ſint in ſpecie in Monarchia?
7. Quæ in Ariſtocratia?
8. Quæ in Democratia?
9. Vitia in genere quæ ſint omnibus Rebuspublicis?
10. Vitia ſtatus verè ſic dicta.
11. Falsò imputata.
12. Formæ irregulares multiplices.
13. Syſtemata Civitatum;
14 Exiſtunt vel per communem Regem,
15. Vel per fœdus perpetuum.

§. I.

SUmmum imperium, prout vel in *uno homine* vel *in uno concilio ex paucis, aut univerſis, conſtante* reperitur, diverſas formas rerumpubl. producere ſolet. §. 2.

§. 2. Sunt autem *formæ civitatis* vel *regulares* vel *irregulares*. Illæ ſunt, ubi imperium ſummum in uno ſubjecto ita eſt unitum, ut illud indiviſum & inconvulſum ab una voluntate per omnes civitatis partes atque negotia ſeſe diſpenſet. Ubi hoc non deprehenditur, irregularis forma civitatis erit.

§. 3. Civitatis *regularis tres* ſunt *formæ*; prima, quando ſummum imperium eſt penes unum hominem; & dicitur *monarchia*. Altera, quando ſummum imperium eſt penes concilium ex ſelectis duntaxat civibus conſtans; & vocatur *ariſtocratia*. Tertia, quando ſummum imperium eſt penes concilium ex univerſis patribusfamilias conſtans; & appellatur *democratia*. In prima is, qui rerum potitur, dicitur *monarcha*, in ſecunda *optimates*, in tertia *populus*.

§. 4. In omnibus hiſce formis poteſtas quidem eſt eadem; ſed in eo inſignem *habet commoditatem monarchia præ reliquis formis*, quod in ea ut deliberetur & decernatur, id eſt, ut imperium actu exerceatur, non opus ſit temporibus & locis condictis, ſed quovis loco & tempore deliberari & decerni poſſit; ſic ut

ut monarcha ſemper in proxima ſit potentia ad actus imperii exercendos. Sed ut optimates & populus, qui non ſunt una perſona naturalis, decernant, neceſſum eſt, ut certo loco & tempore conveniant, ibique ſuper negotiis publicis deliberent & decernant: cum alio modo voluntas ſenatus ac populi, quæ ex conſpirantibus majoris partis ſententiis reſultat, cognoſci nequeat.

§. 5. Cæterum uti circa alia jura, ita & circa ſummum imperium contingit, ut id alicubi bene, alicubi prave & imprudenter adminiſtretur. Unde fit, ut aliæ civitates *ſanæ*, aliæ *morbidæ* & *corruptæ* dicantur: etſi propter iſtiusmodi morbos peculiares formas aut ſpecies rerum publicarum comminiſci neceſſum non ſit. Eorum autem morborum, quibus civitates infeſtantur, alii *in hominibus*, alii *in ipſo ſtatu* hærent. Inde alia *vitia hominum*, alia *vitia ſtatûs* audiunt.

§. 6. *Vitia hominum in Monarchia* ſunt, ſi, qui ſolium obtinet, regnandi artibus deſtituitur, nullaque aut non ſufficiente reipubl. cura tangitur, eamque pravorum miniſtrorum ambitioni aut avaritiæ lacerandam proſtituit; ſi ſævitia & iracundia idem eſt terri-

Q bilis;

bilis; ſi etiam citra neceſſitatem rempubl. in caſum dare gaudet; ſi, quæ ad tolerandos ſumtus reipublicæ conferuntur, luxu, aut per inconſultas largitiones diſſipat; ſi pecunias civibus extortas præter rationem accumulat; ſi contumelioſus, ſi injuſtus, & ſi quæ ſunt alia, per quæ mali nomen principis comparatur.

§. 7. *Vitia hominum in Ariſtocratia* ſunt, ſi per ambitum pravasque artes via in ſenatum patet viris improbis aut ineptis, excluſis melioribus; ſi optimates factionibus diſtrahuntur; ſi plebe tanquam mancipiis abuti, & bona civitatis augendo privato patrimonio intervertere ſtudent.

§. 8. *Vitia hominum in Democratia* ſunt, ſi inepti & turbulenti, homines turbulenter & importune ſententias ſuas tueri ſolent; ſi egregiæ & reipubl. non prægraves virtutes opprimuntur; ſi per levitatem leges temere figuntur atque refiguntur, &, quæ modo placuerunt, mox citra rationem diſplicent; ſi ſordidi & inepti homines rebus gerendis præficiuntur.

§. 9. *Vitia hominum*, quæ *in quamvis civitatis ſpeciem* cadunt, ſunt: ſi, quibus impe-

perii adminiſtatio incumbit, officio ſuo negligenter, aut prave funguntur, & ſi cives, quibus ſola obſequii gloria relicta eſt, fræ-num mordeant.

§. 10. Aſt *vitia ſtatus* ſunt, ubi leges aut inſtituta civitatis non ſunt attemperata ad genium populi, aut regionis; aut ubi eadem cives diſponunt ad turbas internas, aut ad juſta vicinorum odia incurrenda; aut ſi eosdem ineptos reddunt ad obeundas functiones, quæ reipubl. ſervandæ ſunt neceſſariæ; puta, ſi per leges Civitatis non poſſint non in imbellem ſegnitiem reſolvi, aut inidonei ad pacem ferendam reddi: aut ſi leges fundamentales ita ſint diſpoſitæ, ut per ea negotia publica non poſſint non tarde aut difficulter expediri.

§. 11. Morbidis ejusmodi rebuspl. multi peculiaria quoque vocabula adplicant: ita ut *vitioſa monarchia* vocetur *tyrannis*; *vitioſus ſtatus paucorum oligarchia*, *vitioſus ſtatus popularis ochlocratia*. Etſi frequenter cõtingat, ut multi per iſthæc vocabula *non tam morbum reipubl. quam ſuum affectum aut diſplicentiam* in præſentem ſtatum imperantesve exprimant. Sæpe enim, cui vel rex vel ſtatus

monarchicus diſplicet, tyrannum aut dominum ſolet vocare etiam legitimum & bonum principem, præſertim ubi is leges ſevere exſequitur. Sic & cui dolet, ſenatu ſe excludi, cum tamen aliis ſenatoribus inferiorem ſeſe haut quidquam arbitretur, per contemtum & invidiam ὀλίγους illos vocat, q. d. paucos quosdam, qui cum nulla re cæteros emineant, in pares tamen aut meliores non ſine faſtu imperium exerceant. Denique ſuperbo homines ingenio, & quibus æqualitas popularis invisâ eſt, ubi in democratia pari omnes jure de republ. ſuffragia ferre vident, cum tamen in quavis civitate plebis maximus ſit numerus, ochlocratiam id vocant, q. d. ſtatum, ubi vilis turba rerum potitur, nec egregiis viris, quales ipſi ſe ducunt, aliqua prærogativa relinquitur.

§. 12. *Reſpublica irregularis* eſt, in qua non ita perfecte unio illa, in qua eſſentia civitatis conſiſtit, deprehenditur: idque non per modum morbi, aut vitii in adminiſtratione reipl. hærentis; ſed ut publica lege aut conſuetudine ea velut legitima ſit recepta. Cum autem aberrationum à rectitudine infiniti eſſe modi queant, non poſſunt etiam irregulari-

um

um rerumpublicarum certæ & definitæ ſpecies conſtitui. Indoles tamen ejus ex uno aut altero exemplo plane poteſt intelligi, v. gr. Si in aliqua republica ſenatus & populus ſummo utrinque jure negotia publica tractent, ita ut neuter alteri obnoxius ſit: aut ſi in regno aliquo procerum potentia ita invaluerit, ut regi deinceps non alio modo, quam inæquales fœderati, ſubſint. *

§. 13. *Syſtemata Civitatum* vocamus, ubi plures perfectæ civitates aliquo peculiari vinculo ita connectuntur, ut ipſarum vires fere pro unius civitatis viribus haberi queant. Exſurgunt autem ſyſtemata *duplici* potiſſimum *modo*: uno per communem regem, altero per fœdus.

§. 14. *Mediante communi rege ſyſtema* emergit, quando plura ſeparata regna vel ex conventione, vel ex occaſione matrimonii, hæreditatis, aut victoriæ, unum & eundem habent regem; ita tamen ut ideo in unum regnum non coaleſcant, ſed ſingula juxta ſuas leges fundamentales à communi rege adminiſtrentur. §. 15.

* Jur. Nat. & Gent. L. VII. §. 14. ſeqq. Diſſert. Academ. de Repl. irregulari p. 301. & in Append. ibid. p. 525. Erid. Scand. p. 176. 187.

§. 15. *Altera ſpecies ſyſtematum* provenit, quando plures civitates vicinæ *perpetuo fœdere* ita connectuntur, ut aliquas partes ſummi imperii, quæ præcipue defenſionem contra extraneos ſpectant, non niſi ex conſenſu omnium exercere velint, ſalva manente de cætero ſingularum civitatum libertate & independentia.

CAPUT IX.
DE
AFFECTIONIBUS IMPERII CIVILIS.

§. 1. Imperium Civile ſummum eſt,
2. Et Imperans ἀνυπεύθυνος.
3. Legibusque civilibus ſolutus.
4. Habet ſanctimoniam.
5. Summitas Imperii eſt vel abſoluta.
6. Vel limitata.
7. Modus Imperium habendi duplex, unde patrimonialia, & uſufructuaria.

§. I.

Habet hoc omne imperium, quo universa aliqua civitas regitur in qualibet reipubl. forma, ut ſit *ſummum*, i. e. in ſui exercitio à nullo homine tanquam ſuperiore dependens, ſed ex

ex proprio judicio & arbitrio ſeſe exſerens, ſic ut ejusdem actus à nemine tanquam ſuperiore queant irriti reddi.*

§. 2. Inde etiam eſt, quod idem imperium ſit ἀνυπεύθυνον ſeu *nemini mortalium obſtrictum ad reddendas rationes*, eo cum effectu, ut, ſi eas alteri non adprobaverit, pœnis humanis aut coërcitioni, velut à ſuperiore profectis, eo nomine ſit obnoxium.

§. 3. Cui conjunctum eſt, ut idem ſummum imperium *legibus humanis & civilibus*, ut talibus, *ſit ſuperius*, iisdemque adeo directe non obſtringatur. Iſtæ enim leges ſummo imperio tam in origine, quam in duratione, dependent. Inde fieri non poteſt, ut per iſtas idem obligetur; cum alias idem ſeipſo ſuperius foret. Et ubi ſummus imperans quædam civibus lege injunxerit, quorum materia in ipſum quoque cadit, decorũ ſit, & ad autoritatem legi addendam proficuum, ſi ad eadem iſte ultro ſeſe componat.

§. 4. Habet denique & peculiarem *ſanctimoniam* ſummum imperium, ut non ſolum ejus juſſis legitimis reſiſtere nefas ſit; ſed & ejusdem aſperitas, non ſecus atque à pro-

* Confer Grotium, L. I. c. 3. §. 6. ſeqq.

bis liberis parentum moroſitas, á civibus ſit patienter ferenda. Quin & ubi atrociſſimas injurias intentaverit, ſinguli potius fuga ſibi conſulent, aut quantamcunq; calamitatem ſuſtinebunt, quam ferrum in durum quidem, ſed tamen parentem patriæ, ſtringent.

§. 5. Præterea ſummum imperium, in monarchiis potiſſimum & ariſtocratiis, alicubi abſolutum, alicubi *limitatum* deprehenditur. *Abſolutum imperium* monarcha habere dicitur, qui illud adminiſtrare poteſt proprio ex judicio, non ad normam certorum ac perpetuorum ſtatutorum, ſed prout præſens rerum conditio videtur exigere, quiq; adeo proprium ad arbitrium ſalutem reipl. prout ejusdem tempora poſtulaverint, procurat.

§. 6. Verum quia unius hominis judicium ab erroribus non eſt immune, & voluntas in prava flexilis, in tanta cumprimis libertate; quibusdam populis conſultum viſum, ejus *imperii exercitium certis limitibus circumſcribere.* * Id quod factum, dum ad certas leges circa adminiſtrationem partium] imperii in delatione regni regem adſtrinxerunt; & ſi

* Grot. l. c. §. 14. ſeqq.

& ſi quando negotia ſummam rerum ſpectantia, quæque in anteceſſum definiri nequeunt, inciderent, voluerunt ea ſuſcipi non niſi præſciente & conſentiente populo, aut ejusdem deputatis in comitia convocatis, ut eo minor occaſio regi præbeatur à ſalute regni aberrandi.

§.7. Solet denique in regnis occurrere aliquod diſcrimen circa modum habendi regnum, qui non in omnibus æqualis deprehenditur. Quidam enim reges dicuntur regnum ſuum habere in patrimonio, ita ut illud pro lubitu dividere, alienare, transferre poſſint, in quemcunque voluerint. Quod potiſſimum contingit illis, qui armis regnum ſibi quæſivere, ac ſuum ſibi populum ipſi fecerunt. Reliqui autem reges, qui ultro à populo ſunt adſciti, etſi ſummo jure imperium exerceant; regnum tamen pro lubitu dividere, alienare, aut transferre nequeunt; ſed in eo ad ſucceſſores demittendo legem fundamentalem, aut conſuetudinem in populo receptam ſequi tenentur; eoque à quibusdam certo reſpectu cum *uſufructuariis* comparantur. *

* Grot. l. c. §. 11, ſeqq. L. II, c. 7. §. 12.

CAPUT X.

DE MODIS ADQUIRENDI IMPERIUM, INPRIMIS MONARCHICUM.

§. 1. Acquirendi modi duo *Originarii*.
2. Violentus per occupationem bellicam,
3. Placidus, per Electionem.
4. Electionem, in Regno jam conſtituto, antecedit Interregnum.
5. *Derivativus* modus eſt ſucceſſio,
6. Quæ in Regnis *Patrimonialibus* conſtituitur vel diſpoſitione,
7. Vel ſucceſſione ab inteſtato,
8. In *Vſufructuariis* originariè Voluntate populi.
9. Eſtque vel hæreditaria ſimplex;
10. Vel linealis.
11. Hæcque tàm Cognatica, quàm Agnatica.
12. Judex in controverſiis harum ſucceſſionum quis?

§. I.

QUanquam ad quodvis imperium legitimum conſtituendum *conſenſus* ſubjectorum requiratur; is tamen non ubique pari modo elicitur. Interdum enim *per violentiam bellicam* aliqui adiguntur in victoris imperium conſentire; interdum *ultro* ad aliquem principem conſtituendum cives accedunt.

§. 2.

§. 2. *Modus* adquirendi imperii *violentus* ſolet vocari *occupatio*, quando ſcilicet aliquis, juſta bellandi cauſa ſubnixus, favente vi armorum ac fortuna populum aliquem eo redigit, ut ipſius deinceps imperio ſeſe ſubjicere cogatur. Cujus imperii legitimus titulus non inde ſolum deducitur, quod victor, ſi rigore belli voluiſſet uti, vitam plane victis adimere potuiſſet; atque ſic, dum minore iſtos incommodo defungi patitur, clementiæ inſuper laudem nanciſcatur: ſed & quod cum altero in bellum deſcendens, quem ipſe antea læſerat, & cui æquam ſatisfactionem præbere renuit, omnes ſuas fortunas aleæ Martis exponat, ſic ut jam in anteceſſum tacite conſenſerit in quamcunque conditionem, quam eventus belli ipſi eſt aſſignaturus. *

§. 3. *Vltronea* autem *conſenſu* populi paratur regnum interveniente *electione*, qua populus conſtituendus aut jam conſtitutus ultro certum hominem ſuo judicio imperii capacem deſignat; cui quando decretum populi fuerit ſignificatum, idque ille acceptaverit, promiſſo populi obſequio imperium confertur. §. 4.

* Grot. L. III. c. 8.

§. 4. Electionem in civitate jam conſtituta, ſiquidem illa ſuſcipiatur rege priore defuncto, antecedere ſolet *interregnum*. In quo licet ad imperfectam formam recidat civitas, dum cives primo tantum pacto inter ſe connectuntur: multum tamen firmitatis ei adhuc addit nomen & affectus communis patriæ, civiumque plerorumque fortunæ iſti loco fere affixæ; quæ bonos cives ſubigunt, ut ultro tantiſper pacem inter ſe colant, & quantocyus ad plenum imperium inſtaurandum incumbant. Etſi magnopere ad incommoda, ex interregnis oriri apta, evitanda faciat, ſi in anteceſſum conſtituantur, penes quos ſolio vacante interim reipl. adminiſtratio eſſe debeat.

§. 5. Cæterum alicubi quidem ſingulis monarchis defunctis nova inſtituitur electio; alicubi autem regnum ea lege in alterum confertur, ut citra novam intervenientem electionem in alios per ſucceſſionem tranſeat. Hoc jus ſucceſſionis conſtituitur vel *arbitrio ipſius regis*, vel *arbitrio populi*.

§. 6. *Reges*, qui regnum ſuum habent in patrimonio, pro lubitu *ſuper ſucceſſione* poſſunt *diſponere*; quorum diſpoſitio æque ac pri-

privatorum teſtamentum obſervabitur, præſertim ubi abs aliquo regnum fuerit conditum, ac partum. Ubi licebit ipſis, ſi placuerit, regnum inter plures liberos dividere, etiam filiabus non excluſis; imo & hæredem inſtituere filium adoptivum, naturalem, aut qui nulla plane cognatione ipſis eſt junctus.*

§. 7. Verum ubi ejusmodi rex ſuper ſua ſucceſſione nihil peculiariter diſpoſuit, *præſumitur* primo, eum nequaquam regnum ſuum ſecum expirare velle, ſed ut omnino in liberos ſuos propter communem mortalium affectum id devolvatur. Dein ut poſt ipſum monarchica forma conſervetur, quippe quam ipſe ſuo exemplo comprobavit. Tum ut regnum maneat indiviſum; quipe cum diviſio cum regni juxta & familiæ regiæ convulſione ſit conjuncta. Præterea ut inter pares gradu mas præferatur fœminæ, primogenitus deinceps genitis. Denique ut liberis deficientibus ad proximum quemque ſanguine regnum devolvatur. *

§. 8. In illis autem regnis, quæ ab initio ultronea populi voluntate ſunt conſtituta, *or-do*

* Grot. L. II. c. 7. §. 12. ſeqq.

* Vide ad hunc & ſeqq. §. §. Grot. l. c.

do ſucceſſionis originarie ab ejuſdem populi voluntate dependet. Qui ubi in regem una cum imperio jus quoque ſucceſſoris conſtituendi contulerit, ſuccedet, quem hic voluerit. Ubi non fuit factum, id jus populus ſibi reſervaſſe intelligitur. Cui ſi placuit in electum regem hæreditario jure regnum conferre, *ordinem ſuccedenti* vel *ſimplicibus hæreditatibus*, quantum ſalus regni admittit, *conſimilem* effecit, vel *peculiari* ipſum *ratione* temperavit.

§. 9. Ubi *populus regem juſſerit ſimplici hæreditario jure regnum obtinere*, voluit quidem, ut regnum eo ordine devolvatur, quo privatæ etiam hæreditates, ſed non ſine omni omnino temperamento. Nam in hiſce ferè, ut à privatis hæreditatibus diſcedat ſucceſſio in regnis, ſalus civitatum requirit 1. ut regnum ſit individuum: 2. ut ſucceſſio ſtet intra eos, qui à primo rege deſcendunt: nec ad ejus collaterales devolvatur. 3. ne ſuccedant, niſi qui nati ſunt ſecundum leges patriæ, non nothi tantùm, ſed & adoptivi: 4. ut in pari gradu mares præferantur fœminis etiam majoribus natu: 5. ut ſucceſſor regnum agnoſcat

tan-

tanquam beneficium populi; non tanquam beneficium anteceſſoris.

§.10. Verum quia facile inextricabiles controverſiæ oriri poterant, uter ex familia regnatrice nuper defunctum proxima cognatione contingeret, ubi ab autore ſtirpis longius diſceſſum fuerat: inde multos apud populos *ſucceſſio linealis* introducta eſt. Quæ in hoc conſiſtit, ut quo ordine quisque ab autore ſtirpis regnatricis deſcendit, eò lineam velut perpendicularem conſtituat; & inde quilibet ad regnum vocetur, prout ipſius linea alias præcedit; nec de una linea in alteram fiat tranſitus, quoad ex priore aliquis adhuc ſuperſit; licet forte exiſtat, qui propiore gradu proxime defunctum regem attingat.

§.11. Succeſſionis linealis uſitatiſſimæ ſunt ſpecies *cognatica*, & *agnatica*. In illa fœminæ non excluduntur, ſed poſtponuntur maribus in eadem linea, ita ut etiam ad ipſas fiat regreſſus, ſi mares potiori aut pari gradu defecerint. Hæc autem fœminas, & ex hiſce natos etiam mares in perpetuum excludit.

§.12. Ubi ſuper ſucceſſione in regno patrimoniali controverſia oriatur, optimum fuerit

erit ad arbitros ex familia regia ire. Si ſucceſſio fuerit voluntate populi conſtituta, declaratio populi dubium tollet.

CAPUT XI.

DE OFFICIO SUMMORUM IMPERANTIUM.

§. 1. Undè Officia ſummorum Imperantium cognoſcantur.
2. Iis cognoſcendis Imperantes incumbere debent.
3. Salus populi ſuprema lex eſto.
4. Cives probis doctrinis & moribus imbuendi.
5. Commodæ leges ferendæ.
6. Eædem exſecutioni dandæ.
7. Pœnæ rectè temperandæ.
8. Injuriæ civium mutuæ prohibendæ.
9. Idoneis & probis Miniſtris utendum.
10. Tributa rectè exigenda & collocanda.
11. Facultates Civium promovendæ.
12. Factiones tollendæ.
13. Adverſus invaſiones exterorum, vires parandæ.

§. I.

Quibus præceptis officium ſummorum imperantium conſtet, ex indole ac fine civitatū, nec non expenſis ſummi imperii partibus, perſpicue colligitur.

§. 2

§. 2. Ubi ante omnia requiritur, ut imperantes ipſi diligenter *diſcant, quæ ad plenam ejus officii cognitionem* pertinent; cum nemo laudabiliter exercere poſſit, quod non probe didicit. Unde principi ſequeſtranda illa ſtudia, quæ ad huncce finem nihil faciunt. Circumcidendæ quoque voluptates, oblectationes, vanæque occupationes, quatenus iſtum finem intercipiunt. Ideo & in familiaritatem admittendi viri cordati, rerumque humanarum periti: adulatores, nugatores, & qui præter inania nihil didicerunt, procul arcendi. Enimvero ut generalia prudentiæ rectricis præcepta rite adplicare norit, quam penitiſſime ipſi conditio ſui ſtatus, ſubjectique indoles populi eſt cognoſcenda, iſtisque præterea virtutibus cumprimis ſtudendum quarum uſus in tantæ molis adminiſtratione maxime conſpicitur; moresque ad tanti faſtigii dignitatem componendi.

§. 3. Generalis lex ſummorum imperantium eſt hæc: *ſalus populi ſuprema lex eſto.* Ea enim intentione in iſtos imperium eſt collatum, ut per id procuraretur finis, ob quem civitates ſunt inſtitutæ. Inde credere iidem

debent, nihil ſibi privatim expedire, quod non idem expedit civitati.

§. 4. Ad internam civitatum tranquillitatem requiritur, ut voluntates civium ita temperentur, & dirigantur, prout ſaluti civitatis expedit. Inde ſummorum imperantium eſt, non ſolum idoneas ei fini *leges* præſcribere: ſed & *publicam diſciplinam* ita ſancire, ut non tam metu ſuppliciorum, quam aſſuetudine cives ad legum præſcripta ſeſe componant. Ad quem finem quoque facit curare, ut doctrina Chriſtiana, pura illa & ſincera, in civitate vigeat; ac in ſcholis publicis talia dogmata tradantur, quæ cum fine civitatum conveniunt. *

§. 5. Ad eundem finem expedit, perſcriptas habere *leges perſpicuas & plenas* circa negotia, quæ frequentiſſime inter cives verſari ſolent. Non tamen plura legibus civilibus ſancienda ſunt, quam ad bonum civitatis & civium conducunt. Nam cum de eo, quod facere vel non facere debent, ſæpius per rationem

* Præter ſuprà aliquoties notata, vid. Diſſertat. Academ. de *Concord. polit. cum Religione Chriſt.* §. II, p. 449. nec non de *Habitu Relig. Chriſt. ad vit. civ.* paſſim, imprimis *cap. 7. 47. 49.*

onem naturalem, quam per ſcientiam legum, homines deliberare ſoleant; ubi plures leges ſunt, quam ut facile memoria comprehendi queant, & per eas prohibeantur ea, quæ ratio per ſe non prohibet: neceſſe eſt, ut per ignorantiam ſine ulla prava intentione incidant in leges, tanquam in laqueos. Quo ipſo civibus per imperantes ſupervacuum incommodum conciliatur; quod eſt contra finem civitatum.

§. 6. Quia autem fruſtra feruntur leges, ſi impune eas violari tolerent ſummi imperantes; igitur horum eſt *executionem* earundem procurare, utque quivis ſuo jure potiatur citra lentas moras, eluſiones atque vexationes efficere: *pœnas* quoque ſumere pro cujusque facti conditione, transgreſſorisque intentione & malitia: nec ſine ſufficiente cauſa veniam indulgere; cum iniquum ſit & ad irritandos civium animos efficaciſſimum, æqualiter meritos, cæteris paribus, non æqualiter tractare.

§. 7. Uti autem nihil pœnis eſt ſanciendum, quod non ad uſum civitatis facit: ita *pœnæ* quoque ſunt temperandæ, ut ad finem iſtum proportionem habeant, utque adeo ci-

ves non plus afflictionis, quam reſp. utilitatis inde ferat. De cætero ſi ſcopum ſuum debent obtinere pœnæ, adparet, eas eousque eſſe intendendas, ut acerbitas earundem præponderet lucro & delectationi, quæ ex facto legibus vetito redundare poteſt.

§ 8. Quia porro hoc fine in civitatem coiverunt homines, ut ſecuritatem adverſus injurias aliorum obtinerent: ſummorum imperantium eſt, eo ſeverius *civium inter ſe injurias prohibere*, quo faciliorem perpetua cohabitatio occaſionem ad lædendum præbet. Nec diſcrimina ordinum ac dignitatum eo valere debent, ut potentiores tenuioribus pro libidine inſultare poſſint. Sed & ſcopo ſummi imperii adverſatur, ut cives, quas ſibi factas arbitrantur injurias, privata violentia perſequantur.

§ 9. Præterea quanquam ad omnia civitatis amplioris negotia immediatè obeunda unus princeps non ſufficiat, ſic ut neceſſario *miniſtri* in partem curarum ſint vocandi: tamen uti hi omnem à ſummo imperante poteſtatem mutuantur, ita & bene & malè ab ipſis geſtorum imputatio ultimo demum in iſtum redundat. Quam ob rationem, &

quia

quia, prout miniſtri ſunt, ita recte aut prave negotia expediuntur, ſummi imperantes tenentur ad munia civitatis adhibere viros probos & idoneos, & in eorum acta ſubinde inquirere, eos denique, prout rem geſſiſſe deprehenduntur, præmiis vel pœnis mactare, quo cæteri intelligant, non minore fide ac diligentia publicam, quam propriam, rem tractandam. Sic & cum pravi mortalium ad ſcelera perpetranda ſpe impunitatis alliciantur, quæ ipſis præbetur faciillima, ubi *judices* corruptionibus patent: ſummorum imperantium eſt, in ejuſmodi judices, tanquam fautores ſcelerum, queis ſecuritas civium abrumpitur, ſevere animadvertere. Præterea licet ordinaria negotiorum expeditio miniſtris credenda ſit, ſummi tamen imperantes querelis ac deſideriis civium patienter aurem præbere nunquam detractabunt.

§. 10. Cum ad *tributa* & alia onera ferenda cives nullo alio nomine teneantur, quàm quatenus iſta neceſſaria ſunt ad ſumtus civitatis belli pacisque tempore tolerandos: igitur ſummorum heic imperantium officium erit, non plus extorquere, quam neceſſitates, aut inſignes reipubl. utilitates, requirant: & quan-

tum fieri poteſt ita onera temperare, ut quam minime cives iisdem affligantur. Deinde ut juſta in proportione deſcribantur; nec aliquibus civibus immunitates concedantur in fraudem & oppreſſionem reliquorum. Tum quæ collecta fuerunt, in uſus reip. impendantur: non per luxuriam, largitiones, ſuperfluam oſtentationem, aut inania diſſipentur. Denique providendum, ut erogationes reditibus reſpondeant, & qua hi non pertingunt, à parſimonia & circumciſis ſumtibus non neceſſariis ſubſidium petendum.

§. 11. Quanquam autem ſummi imperantes ſubditos alere non teneantur, (niſi quod eorum, qui per immeritam aliquam calamitatem ſe ipſos ſuſtentare non poſſunt, peculiarem curam agere caritas jubeat;) quia tamen non ſolum ex bonis civium colligendi ſunt ſumtus civitati conſervandæ neceſſarii, ſed etiam robur civitatis in virtute & opibus civium conſiſtit: igitur illis, quantum in ſe, providendum erit, ut *res familiaris civium* gliſcat. Ad hunc finem facit cives diſponere, ut, quantum fieri poteſt, uberem proventum ex terra & aquis capiant; ut, quæ apud ipſos proveniunt, materiis induſtriam adhi-

adhibeant, aut quem ipſi commode laborem obire poſſunt, ab aliis non redimant: quod fit, ſiquidem artes mechanicæ foveantur. Maximi quoque eſt momenti, mercaturam, & in regionibus maritimis navigationem excolere. Nec ignavia ſolum proſcribenda, ſed & ad parſimoniam revocandi cives per leges ſumtuarias, queis ſuperflui ſumtus prohibeantur, inprimis illi per quos opes civium ad exteros tranferuntur. Etſi majorem heic, quam quævis leges, efficaciam obtinent ſummorum imperantium exempla.

§. 12. Quia etiam ſanitas ac firmitas interna civitatum ex *unione civium* provenit, quæ quo accuratior fuerit, eo majore cum efficacia vis imperii per univerſum ſeſe civitatis corpus diſpenſat: igitur ſummis imperantibus incumbit providere, ne in civitate factiones oriantur; neve quidam cives inter ſe peculiaribus pactis connectantur; neve omnes aut aliqui ab ullo alio, ſive intra ſive extra civitatem conſtituto, ſub quocunque obtentu, ſacro profano magis dependeant, quàm à legitimo ſuo principe, & in nemine plus ſibi præſidii, quam in eodem, repoſitum arbitrentur.

§. 13. Denique cum ſtatus civitatum inter ſe ſit pax ſatis infida, ſummorum imperantium eſt curare ut *virtus civium peritiaque armorum* alatur, & omnia, quæ ad vim repellendam requiruntur, mature parentur, munita loca, arma, milites, & rerum gerendarum nervus pecunia. Ultro autem etiam poſita juſta belli cauſa nemo laceſſendus, niſi tutiſſima arriſerit occaſio, & conditio civitatis commode id ferat. Eundem quoque ob finem conſilia & molitiones vicinorum accurate exploranda, & obſervanda ſunt; nec non amicitiæ & fœdera prudenter contrahenda.

CAPUT XII.

DE LEGIBUS CIVILIBUS IN SPECIE.

§. 1. Quid ſit lex civilis,
2. Quot reſpectibus Leges Civiles dicantur.
3. Legi Naturali vis L. L. Civilium tribuenda.
4. Hanc ſanctione pœnali conſequuntur.
5. Quatenus naturaliter debitis per actiones Civiles ſubveniatur.
6. Præſtationes naturales indefinitæ lege Civili determinantur.
7. Et certam formam accipiunt.
8. Obſequii legibus Civilibus debiti fontes.
9. Obediendum quoque peculiaribus Principum juſſis:

§. 1.

§. 1.

Diſpiciendum quoque jam reſtat de partibus ſummi imperii in ſpecie, & quæ circa eas peculiariter obſervanda occurrunt. Ubi primum locum occupant *leges civiles*, quæ ſunt decreta ſummi imperantis civilis, per quæ civibus injungitur, quid in vita civili facere, quidve omittere debeant.

§. 2. Dicuntur autem leges civiles duplici potiſſimum reſpectu; vel *reſpectu autoritatis*, vel *originis*. Priori ſenſu leges civiles vocari poſſunt omnes leges, juxta quas in foro civili jus redditur, undecunque demum illæ originem ſuam trahant. Poſteriori ſenſu leges civiles dicuntur, quæ primo à voluntate ſummi imperii civilis profectæ ſunt, atque circa ea verſantur, quæ jure naturali ac divino definita non ſunt, ſed ad peculiarem utilitatem ſingularum civitatum faciunt.

§. 3. Cæterum uti legibus civilibus nihil eſt ſanciendum, quod non *ad commodum reip.* referatur: ita cum vitæ civilis decori & tranquillitati maxime expediat, legem naturalem à civibus probe obſervari; hinc ſummis imperantibus incumbit, iſti vim atque ef-

ficaciam legis civilis impertiri. Nam apud plurimos mortalium tanta deprehenditur malitia, ut neque manifeſta legis naturalis utilitas, neque metus divini Numinis ei reprimendæ ſufficiat. Quo igitur utcunque vitæ civilis honeſtas ſervari queat, ſummum imperium efficere poteſt, legibus naturalibus vim legum civilium tribuendo.

§. 4. Conſiſtit autem *vis legum civilium* in hoc, ut præceptis de faciendo vel omittendo addatur *ſanctio pœnalis*; ſive ut definiatur, quæ pœna in foro civitatis ſit manſura eum, qui facienda omiſerit, aut fecerit omittenda. Qua ſanctione pœnali quæ deſtituuntur leges naturales, in foro humano impune violantur, ſalva tamen vindicta tribunalis divini.

§. 5. Præterea quia vitæ civilis indoles non fert, ut, quod quiſque ſibi deberi arbitratur, propriam per violentiam exigat: inde & in eo legi naturali ſubveniunt leges civiles, quod ad ea, quæ ex illa debentur, hæ *actionem* accommodant, cujus vi iſta in foro civili per ſubſidium magiſtratus exigi poſſunt. Quam vim quæ per leges civiles non acceperunt, ab invitis extorqueri non poſſunt, ſed ſolo debentium pudore & conſcientia ſtant. Solent

autem

autem leges civiles illis potiſſimum obligationibus actionem accommodare, quæ per expreſſa pacta inter homines contractæ ſunt. Cæteris, quæ ex indefinito aliquo officio legis naturalis debentur, fere actionem denegarunt, ut eſſet materia, qua virtutem ſuam exercerent probiores mortalium; inſignemque pararent laudem, ſi citra coactionem rectè feciſſe viderentur. Sæpe etiam tanti non fuit viſum negotium, ut ideo prætor fatigaretur.

§. 6. Cum etiam multa lege naturali indefinite præcipiantur, adplicatione in cujusvis arbitrio relicta: inde lex civilis ad decus & tranquillitatem civitatis ejusmodi *actionibus tempus, modum, locum, & perſonas* aſſignare, aliasque circumſtantias determinare, quandoque & præmiis homines ad eas ſuſcipiendas allicere ſolet. Si quid etiam in lege naturali obſcuri ſit, legis civilis eſt explicare. Quam explicationem in agendo ſequi cives tenentur; utut fortaſſe privata ipſorum opinio in diverſum abeat.

§. 7. Cum etiam plurimæ actiones per legem naturalem cujusque judicio & arbitrio ſunt relictæ, quas tamen in civitate uniformi modo

modo temperari tranquillitatis & decoris publici intereſt : inde leges civiles ejusmodi actionibus & negotiis *certam formam* ſolent aſſignare; uti contingit in ultimis voluntatibus, in contractibus, & multis aliis. Ob eandem cauſam etiam leges civiles exercitium eorum jurium, quæ naturaliter competunt, circumſcribere ſueverunt.

§. 8. Debent autem cives legibus civilibus, quatenus aperte juri divino non repugnant, *obtemperare* non velut ex nudo pœnæ metu, ſed ex intrinſeca obligatione, per ipſum jus naturale confirmata; quippe inter cujus præcepta quoque eſt, legitimis imperantibus eſſe parendum.

§. 9. Denique non minus *peculiaribus juſſis* ſummorum imperantium, quam legibus communibus, cives obtemperare debent. Ubi tamen obſervandum eſt, utrum ſummus imperans civem quid jubeat facere tanquam *actionem civi propriam*; an verò mandet ſuſcipere nudam *exſecutionem actionis*, quæ propria imperantis eſſe debeat. Nam poſteriori caſu neceſſitate ab imperante adhibita citra proprium peccatũ poteſt aliquid agere civis, quo patrato ipſe imperans peccat.

Sed

Sed ut civis velut proprio nomine peccatum legi naturali & divinæ repugnans perpetret, fieri recte non poteſt. Inde eſt, quod ſi in bello etiam injuſto civis juſſu ſummi imperantis arma gerat, non peccet: ſed ſi ejusdem juſſu aliquis innocentem damnet, falſum teſtimonium dicat, calumniam alicui intentet, utique peccat. Nam civis militat nomine publico; ſed proprio nomine judicat, teſtatur, accuſat.

CAPUT XIII.

DE

JURE VITÆ AC NECIS, NEC NON DE POENIS.

§. 1. Duobus modis S Imperio jus in vitam Civium competit.
2. Indirectè ob defenſionem Civitatis.
3. Directè, ob delicta, per modum pœnæ.
4. Pœnæ definitio, & diſcrimen à malis bellicis.
5. Jus puniendi eſt ab Imperio Civili.
6. Pœna debet habere certos fines.
7. Hi poſſunt eſſe varii,
8. Primus,
9. Secundus,
10. Tertius,
11. Pœnis humanis non ſubjacent actus merè interni,
12. Nec lapſus minutiores.
13. Nec quædam alia.
14. Nec vitia animi mortalibus communia,
15. Aliquando datur delictis venia,
16. Gravitas delictorum unde æſtimetur,

17. De-

17. Determinatio pœnæ eſt ſummi imperii.
18. Reſpiciendæ puniendi qualitates.
19. Quomodo Univerſitas puniatur.
20. Damnum ex alieno delicto redundans non eſt pœna.

§. I.

SUmmo imperio civili in *vitam civium duplici modo jus* competit; *indirecte* vel *directe*; illud quidem *ad defenſionem civitatis*, hoc autem *ad compeſcenda delicta*.

§. 2. Cum enim ſæpè vis exterorum per vim ſit repellenda, aut jus noſtrum violenter ab ipſis vindicandum; licet utique ſummo imperio cives ad hoc negotii compellere; ubi de induſtria non id agitur, ut cives vitam amittant, ſed duntaxat periculo mortis eorum vita exponitur. Qualibus in periculis ut ſtrenue & dextre ſeſe cives gerere poſſint, ſummum imperium exercere eos & præparare debet. Nulli autem civi ejus periculi metu ad munia militaria ſeſe inutilem reddere licet. Et qui militiæ eſt adſcriptus, hautquaquam aſſignatam ſtationem ex formidine deſeret, ſed ad extremum potius ſpiritum pugnabit; niſi intelligat, imperantis voluntatem eſſe, ut potius vitam, quam locum

con-

conſervet; aut locus iſte tanti non ſit civitati, quam vita iſtorum civium.

§. 3. Directè autem vitam civibus adimere poteſt ſummum imperium ob atrocia delicta, & per modum *pœnæ*; quæ tamen & in alia hominis bona cadit. Quo loco de natura pœnæ quædam in univerſum erunt exponenda, *

§. 4. Eſt igitur *pœna* malum paſſionis, quod infligitur ob malum actionis; ſeu malum aliquod moleſtum, quod per modum coactionis & pro imperio intuitu antegreſſi delicti alicui imponitur. Licet enim ſæpe alicui pœnæ loco imperentur quædam actiones; in iis tamen ſpectatur id, quod laborioſæ & facienti moleſtæ ſint, quodque agenti paſſio quædam per eas inferatur. Invitis autem pœna eſt infligenda, quia alias illa non obtineret finem ſuum, qui eſt acerbitate ſua homines à peccatis deterrere. Quem effectum non habent, quæ quis lubens admittit. Denique pœnæ rationem non habent mala, quæ in bello pugnave inter repugnandum inferuntur, quia non pro imperio: neque quæ

* Grot. L. II, c. 20. & 21.

quæ per injuriam quis patitur, quia non intuitu antegreſſi delicti inferuntur.

§. 5. Sicuti autem libertas naturalis hoc habet, ut qui in ea conſtitutus præter Deum neminem habet ſuperiorem, divinis tantum pœnis ſit obnoxius: ita cum introducto inter homines imperio hoc quoque imperantibus ſalus ſocietatum attribuit, ut ipſi malo repræſentato malitiam ſubjectorum coërcere queant, quo plures homines ſecure invicem poſſint vivere.

§. 6. Etſi autem in eo nihil videatur iniqui, ut malum patiatur, qui male egit: in pœnis tamen humanis non ſimpliciter reſpiciendum eſt, quodnam malum ſit perpetratum; ſed & quæ *utilitas ex pœna* poſſit provenire. Sicuti & nequaquam eo fine pœnæ exercendæ, ut læſus animum paſcat, & voluptatem capiat ex dolore & ſupplicio lædentis; quippe cum hæc voluptas plane ſit inhumana, & ſocialitati repugnans.

§. 7. *Genuinus pœnarum humanarum finis* eſt præcautio læſionum & injuriarum; quæ provenit, ſi vel in melius emendetur, qui peccavit, aut alii ejus exemplo, ne deinceps velint peccare; vel ſi ita coërceatur qui peccavit, ut

non

non poſſit deinceps nocere. Id quod etiam ita poteſt exprimi, quod in pœnis reſpiciatur vel utilitas ejus, qui peccavit, vel ejus, cujus intererat non fuiſſe peccatum, quique adeo per peccatum læſus fuit, vel indiſtinctim quorumlibet.

§. 8. Primum igitur in ſumenda pœna reſpicitur *utilitas ejus, qui peccavit*, dum dolore pœnæ ipſius animus emendatur, & peccandi libido per eundem extinguitur. Quale genus pœnæ etiam in plerisque civitatibus in ſuos domeſticos exercere patribusfamiliâs relictum. Eo ſolo tamen fine ad mortem procedi poſſe non videtur; cum qui mortuus eſt, emendari nequeat.

§. 9. Deinde in pœna verſatur *utilitas ejus, qui læſus fuit*, ne tale quid in poſterum ab eodem aut aliis patiatur. Quorum prius obtinetur, ſi vel tollatur, qui peccavit, vel vires nocendi, ſalva vita, ipſi adimantur; vel ſi malo ſuo dedoceatur delinquere. Poſterius autem obtinetur pœna aperta & conſpicua, cujusque adparatus ad terrorem aliis incutiendum aptus ſit.

§. 10. Denique in pœna *utilitas* quoque *omnium* quæritur, dum nempe id agitur, ut

ne, qui uni nocuit, aliis deinceps noceat, vel ut exemplo territi cæteri à ſimilibus patrandis abſtineant. Quod pari modo atque prius obtinetur.

§. 11. Quod ſi porro tum fines pœnarum, tum conditionem generis humani conſideremus, adparet, *non omnia peccata eſſe ejusmodi indolis, ut in foro humano ea puniri* omnino conveniat. Inde pœnis humanis eximuntur *actus merè interni*, i. e. cogitatio delectabilis de peccato aliquo, cupiditas, deſiderium, deſtinatio citra effectum; etſi poſtea per ſubſequentem confeſſionem ad notitiam aliorum perveniant. Nam cum ejusmodi motu interno nemini noxa inferatur, nullius quoque hominis intereſt, ut ob eundem quiſpiam puniatur.

§. 12. Durum quoque nimis foret, pœnis humanis ſubjicere *minutiſſimos lapſus*, quos in iſthac naturæ conditione non datur effugere, quantamcunque attentionem quis adhibere inſtituat.

§. 13. Præterea multos actus diſſimulant leges humanæ *ob tranquillitatem civitatis, aut alias ob rationes*; puta, ſi ſplendidior futurus ſit actus, ubi ex intuitu pœnæ non videatur,

deatur ſuſceptus, aut ubi operæ pretium non ſit judices inquietari, aut ſi obſcuriſſimæ res ſit diſceptationis, aut ſi inolitum plane malum citra convulſionem civitatis tolli nequeat.

§. 14. Denique & à pœna humana eximi neceſſe eſt illa *vitia animi*, *ex corruptione mortalium communi reſultantia*, quæ ita frequentia reperiuntur, ut defuturi eſſent, quibus imperaretur, ſi ſeveris iſta pœnis plectere velis, quouſque in enormes actus non eruperunt: uti eſt ambitio, avaritia, inhumanitas, ingratus animus, hypocriſis, invidia, ſuperbia, iracundia, ſimultas & ſimilia.

§. 15. Neque tamen, ſi quæ peccata ſint patrata pœnis humanis idonea, ſemper neceſſum eſt pœnam exigi. Quin aliquando contingit, ut delinquentibus rectè peccati *venia* fieri poſſit. Id quod tamen citra graves cauſas fieri non debet. Inter quas ſunt, ſi fines pœnarum in certo caſu non videantur neceſſarii, aut ſi venia majorem quam pœna producere utilitatem ſit idonea; aut ſi fines pœnarum alia via commodius obtineri poſſint. Item ſi qui deliquit alleget ſua aut ſibi conjunctorum eximia in rempl. merita, pe-

culiari præmio digna; aut ſi ab aliaquapiam inſigniter commendetur, puta; à raro aliquo artificio; aut ſi ſpes ſit fore, ut peccatum illud egregiis factis eluatur: præſertim ubi aliqua ignorantia, licet non plane inculpabilis, intervenerit, aut ſi particularis ratio legis in aliquo facto ceſſaverit. Sæpe quoque ob multitudinem peccantium venia eſt danda, ne ſuppliciis civitas exhauriatur.

§. 16. *Gravitas* autem *delictorum* æſtimatur ex objecto, in quod peccatum fuit, prout illud nobile & pretioſum habetur: item ex effectu, prout multum aut parum damni in rempubl. inde redundat; & denique ex pravitate intentionis, quæ ex variis indiciis colligitur; puta, ſi facile potuit reſiſtere cauſis, quibus quis ad peccandum fuit impulſus; aut ſi præter communem rationem peculiaris quædam acceſſit, quæ à peccando debebat abſterrere; aut ubi circumſtantiæ ſingulares factum aggravant; aut ſi animum quis habuerit idoneum ad reſiſtendum peccatorum illecebris. Sed & conſiderari ſolet, primus quis an aliorum exemplo ſeductus, ſemel an ſæpius, & poſt conſumtas fruſtra admonitiones, quis peccaverit.

§. 17. Quod

§. 17. Quod tamen *pœnæ genus & quantum* præciſe ſingulis peccatis ſit infligendum, penes ſummum imperium civile eſt definire: quod heic unice utilitatem reipl. præ oculis habere debet. Unde fieri poteſt & ſolet, ut eadem pœna imponatur duobus delictis inæqualibus. Nam quæ æqualitas judicibus circa reos obſervanda præcipitur, illa intelligenda eſt de reis, qui idem ſpecie delictum commiſerunt, hactenus, ut, quod in uno vindicatur delictum, alteri citra graviſſimam cauſam condonari non debeat. Etſi autem, quantum fieri poteſt, homo in hominem lenior eſſe debeat: interdum tamen pœnas exaſperari ſalus civitatis & ſecuritas civium jubet: puta, ſi contra gliſcentia vitia aſperiore medicina opus ſit; aut ubi delictum aliquod reipl. ſit pernicioſiſſimum. Id autem omnino obſervandum circa magnitudinem pœnarum, ut illæ tantæ ſint, quantæ ſufficiant ad reprimendam libidinem mortalium, qua feruntur in peccatum, in quod pœnæ conſtituuntur: tum etiam, ne exigantur graviores pœnæ, quam legibus definitæ ſunt; niſi atrociores circumſtantiæ factum aggravent.

§. 18. Quia tamen eadem pœna non

omnes æque afficit; adeoque apud omnes non parem effectum producit circa reprimendam peccandi libidinem; inde tam in generali pœnarum deſignatione, quam earundem ad ſingulos adplicatione, reſpicienda eſt perſona ipſius delinquentis, & in eadem illæ qualitates, quæ ſenſum pœnæ augere vel minuere poſſunt; puta ætas, ſexus, ſtatus, opes, vires & ſimilia.

§. 19. Porrò uti ob alienum delictum in foro humano pœna proprie dicta nemo poteſt affici: ita ſi *ab univerſitate aliqua delictum ſit admiſſum*, eo non tenebitur, qui in id non conſenſerit. Atque inde iſti diſſentienti nihil poterit eripi, quod nomine & beneficio univerſitatis non obtinebat. Etſi ex occaſione punitæ univerſitatis & innocentes incommodum ſentire ſoleant. Expirant quoque delicta univerſitatum, quando nemo amplius ſupereſt eorum, queis conſentientibus & cooperantibus illud delictum fuit patratum.

§. 20. Id tamen frequenter contingit, ut *alienum delictum occaſionem præbeat*, ex qua in alios incommodum proveniat, aut bonum antea ſperatum intercipiatur. Sicuti

bonis

bonis parentum ob delictum confiſcatis ad paupertatem rediguntur etiam innocentes liberi. Et reo aufugiente fidejuſſor exſolvere mulctam cogitur, non ex delicto, ſed quia in talem eventum ultro ſeſe obligavit.

CAPUT XIV.

DE EXISTIMATIONE.

1. Exiſtimationis definitio.
2. Diviſio in *ſimplicem* & *intenſivam*.
3. *Simplex naturalis*
4. Eſt vel integra,
5. Vel diminuta,
6. Vel prorſus conſumta.
7. *Simplex civilis*
8. Deficit vel ex ſtatu,
9. Vel ex Delicto,
10. Exiſtimatio ſimplex naturalis ab imperantibus non poteſt eripi.
11. Exiſtimatio *intenſiva*, ſeu honor,
12. Ejus fundamenta,
13. *Remota*,
14. Jus imperfectum producentia; & *proxima*, inde jus perfectum.
15. Principum & rerumpublicarum Præcedentia.
16. In Civitate Princeps honores determinat.

§. I.

Exiſtimatio in genere eſt valor perſonarum in vita communi, ſecundum quem aptæ ſunt aliis perſonis exæquari aut comparari, eisque vel antehaberi, vel poſtponi.

§. 2. Dividitur illa in *ſimplicem & intenſivam.* Utraque conſideratur vel inter eos,

 qui

qui *in naturali libertate*, vel qui in *ſtatu civili* invicem degunt.

§. 3. *Exiſtimatio ſimplex inter eos, qui in naturali libertate vivunt*, in hoc potiſſimum conſiſtit, ut quis talem ſe ferat, & pro tali habeatur, qui cum agi queat tanquam cum viro bono, & qui cum aliis ad præſcriptum legis naturalis vivere ſit paratus.

§. 4. Atque iſthæc integra tamdiu habetur, quoad quis nondum per malitioſum aut enorme facinus ſciens volensque dolo malo legem naturæ adverſus alios violavit. Inde & naturaliter quilibet pro bono viro habetur, donec contrarium probetur.

§. 5. Eadem exiſtimatio *diminuitur* per facinora enormia contra legem naturalem malitioſe patrata; quæ efficiunt, ut majore circumſpectione opus ſit, ſi quis cum tali agere velit. Ea tamen macula elui poteſt præſtita ultro damni dati reparatione, & edito ſeriæ pœnitentiæ documento.

§. 6. *Conſumit* eandem penitus vitæ genus & inſtitutum directe ſpectans ad aliis promiſcue nocendum, & rem ex manifeſtis aliorum injuriis faciendam. Cujus farinæ homines, quamdiu reſipiſcere nolunt, tanquam

quam communes hoſtes poſſunt tractari ab omnibus, quos ipſorum malitia ullo modo poteſt tangere. Reparare tamen hi exiſtimationem poſſunt, ubi præſtita refuſione damni, aut obtenta condonatione, honeſtum vitæ genus, vitioſo ejurato, ſubierint.

§. 7. *Exiſtimatio ſimplex intra civitates degentium* eſt, qua quis juxta leges & mores civitatis pro vitioſo ejusdem membro non fuit declaratus, & aliquo civium numero eſſe intelligitur.

§. 8. Iſthæc in civitate *deficit* vel *ex mero ſtatu*, vel *ex delicto*. Prius contingit *duplici* modo; vel ut ſtatus ille in ſe naturaliter nihil turpe habeat; vel ut cum vitio, aut ſaltem ejus opinione, ſit conjunctus. Illud contingit in quibusdam civitatibus, ubi ſervi nullo numero ſunt. Hoc circa lenones, meretrices, & ſimiles obtinet; qui, quamdiu publice tolerantur in civitate, communi quidem defenſione fruuntur, honeſtorum tamen hominum conſortio excludendi. Quod idem contingit quibusdam circa fœda aut vilia, licet naturaliter non vitioſa, occupatis.

§. 9. Ex delicto autem eadem plane deficit, quando quis juxta leges civiles ob certum

delictum *infamia* notatur; idque ut vel morte ſimul plectatur, & ſic memoria ejus damnetur, vel ut civitate expellatur, vel ut in civitate retineatur tanquam infame & putridum membrum.

§. 10. Id autem manifeſtum eſt exiſtimationem ſimplicem, ſeu *naturalem honeſtatem non poſſe alicui eripi ex mero arbitrio* ſummorum imperantium. Cum id nullo modo ad utilitatem civitatis facere, adeoque in ipſos nullo modo collatum intelligi poſſit. Sicuti nec vera infamia videtur contrahi poſſe, dum quis juſſa civitatis per modum nudi miniſtri exſequitur.

§. 11. *Exiſtimatio intenſiva* eſt ſecundum quam perſonæ, alias quoad exiſtimationem ſimplicem æquales ſibi invicem præferuntur, prout uni præ altero inſunt, queis aliorum animi ad exhibendum honorem permoveri ſolent. Eſt autem *honor* proprie *ſignificatio judicii noſtri de alterius præſtantia.*

§. 14. Hæc exiſtimatio intenſiva conſiderari poteſt vel *inter eos, qui in naturali vivunt libertate*, vel *inter cives ejusdem reipublicæ.* Deinde expendenda ejusdem *fundamenta*, & quidem prout producunt vel aptitudinem

dun-

duntaxat ad honorem ab aliis expectandum, vel *jus ſtricte dictum*, quo idem ab aliis tanquam debitus poſtulari queat.

§. 13. *Fundamenta intenſivæ exiſtimationis* in genere cenſentur omnia illa, quæ inſignem perfectionem & præſtantiam habent, aut eandem judicantur arguere, & quidem talem, cujus affectus cum fine legis naturalis aut civitatum congruit; uti ſunt perſpicacia mentis, & capacitas varias ſcientias & artes addiſcendi, acre judicium in rebus gerendis, animus firmus & per externa inconcuſſus, illecebrisque ac terroribus ſuperior, eloquentia, forma & dexteritas corporis, bona fortunæ, & inprimis res egregie geſtæ.

§. 14. Hæc tamen omnia non producunt *niſi jus imperfectum*, ſeu aptitudinem ad habendum ab aliis honorem & venerationem. Unde ſi quis eundem aliis etiam bene meritis denegaverit, non injuriam facit, ſed duntaxat ob inhumanitatem & velut incivilitatem male audit. Sed *jus perfectum* ad habendum ab altero honorem, aut ejus inſignia, provenit vel ex imperio, quod quis in iſtum obtinet, vel ex pacto cum eodem ea ſuper re

inito

inito, vel ex lege per communem dominum lata aut approbata.

§. 15. *Inter principes* autem & integros populos pro eminentia & *præcedentia* ſolet allegari potiſſimum antiquitas regni & familiæ, amplitudo & opulentia ditionum, & potentia; qualitas poteſtatis, qua quis imperium in ſuo regno obtinet; & ſplendor tituli. Quæ tamen omnia per ſe non pariunt jus perfectum ad præcedentiam adverſus alios reges populosve, niſi pacto aut conceſſione horum iſtud quæſitum fuerit.

§. 16. *Inter cives* autem *gradus dignitatis deſignare ſummi imperantis* eſt; qui tamen heic recte cujusque præſtantiam, & ad conferenda in rempublicam merita aptitudinem reſpicit. Quem autem iſte civi dignitatis gradum aſſignaverit, eum recte hic contra concives ſuos tuetur: nec minus eodem ipſe adquieſcere debet.

CAPUT

CAPUT XV.

DE POTESTATE SUMMI IMPERII IN BONA CIVITATE CONTENTA.

§. 1. Jus ſummi imperii *in bona* Civitatis *privata* triplex.
2. Primum conſiſtit, in legibus circa bona civium ferendis.
3. Secundum in exigendis tributis & vectigalibus.
4. Tertium in exercitio Dominii eminentis.
5. Jus ſummi imperii in *bona publica*.
6. Summus imperans an poſſit regnum alienare?

§. I.

QUemadmodum, ubi bona abs ſummis imperantibus in cives profecta ſunt, in iſtorum arbitrio eſt. quid hi in ea juris obtineant: ita in ea bona, quæ cives propria ſibi induſtria, aut alio modo plene quæſiverunt, *triplex* potiſſimum jus, ex indole civitatum reſultans, & ad harum finem neceſſarium, ſummis imperantibus competit.

§. 2. Primum jus in eo conſiſtit, ut civibus iſti poſſint *leges præſcribere* circa uſum eorundem ad utilitatem civitatis attempe-

ran-

randum, aut circa modum qualitatemque poſſeſſionum, uti & rationem transferendorum in alios bonorum; & quæ ſunt ejus generis alia.

§. 3. Alterum jus in hoc conſiſtit, ut poſſint particulam aliquam de ipſorum bonis *tributi* aut *vectigalis* nomine decerpere. Cum enim civium vita & fortunæ per civitatem ſint defendendæ, oportet ut hi conferant, unde ſumtus ad eum finem neceſſarii tolerentur. Sic ut valde impudens ſit, qui defenſione quidem & commoditate civitatis frui vult, & tamen nihil operæ aut rei ad eandem ſervandam conferre. Etſi heic merito prudentes ſeſe rectores ad querulum vulgi ingenium attemperent, &, ut, quam minimo cum ſenſu iſta corrogari queant, laborent; inprimis æqualitatem obſervando, & modica potius ac varia, quam grandia ac uniformia exigendo.

§. 4. Tertium jus eſt *dominium eminens*,* quod in eo conſiſtit, ut urgente reipubl. neceſſitate bona ſubditi cujuſpiam, quibus præſens tempus maxime opus habet, ad uſus pu-

* Grot. L. I. c. 1. §. 6. L. II. c. 14. §. 7. L. III. c. 19. §. 7. Junct. L. III. c. 1. §. 15.

publicos arripi & adplicari queant, licet iſta longe ſuperent ratam partem, quam is ad ſumtus reipublicæ conferre tenebatur. Ob quam tamen rationem iſti civi, quod excedit, de publico, aut ex collatione cæterorum civium, quantum ejus fieri poteſt, refundi debet.

§. 5. Præter hæc tria jura in multis civitatibus dantur peculiaria *bona publica*, quæ patrimonium reipublicæ aut regni ſolent appellari. Quod alicubi iterum diſtinguitur in *patrimonium principatus*, & *reipublicæ*, ſeu in fiſcum, & ærarium. Quorum prius deſtinatum eſt ad ſuſtentationem regis ejusque familiæ: poſterius ad publicas utilitates regni. Circa prius rex habet uſumfructum, & de fructibus inde provenientibus pro ſuo arbitrio diſponere poteſt. Circa poſterius autem adminiſtratoris munus obit, idemque uſibus, quibus deſtinatum eſt, adplicare debet. Neutrum niſi conſenſu populi alienare poteſt.

§. 6. Multo minus autem, qui regnum non habet in patrimonio totum regnum, aut ejus partem, *alienare* poteſt, niſi accedat conſenſus populi, & poſteriore caſu, etiam peculiari-

liariter conſenſus partis alienandæ. Sicuti nec vice verſa membrum aliquod à civitate invita ſeſe abrumpere poteſt, niſi per vim externorum hoſtium in eam ſit redactum conditionem, aut aliter nullo modo ſalvum eſſe queat.

CAPUT XVI.
DE BELLO ET PACE.

§. 1. Belli ſtatus eſt homini extraordinarius.
2. Quæ ſint juſtæ belli cauſæ, & bellum quotuplex?
3. Amic's modis tentandum, ut bellum evitetur.
4. Injuſtæ belli cauſæ.
5. Modus in bello agendi.
6. Quid in hoſtem liceat?
7. Alia belli diviſio in ſolenne & minus ſolenne.
8. Jus Belli cui competat?
9. Quatenus injuria Civis præbeat cauſam belli contra civitatem.
10. De Æquitate Repreſſaliarum.
11. Pro quibus Bellum rècte ſuſcipiatur.
12. De Licentia bellica.
13. De Acquiſitione bellica Rerum.
14. De Acquiſitione bellicâ Imperii.
15. Quid ſint induciæ.
16. Quotuplices ſint.
17. Finis Belli eſt Pax.

§. I.

QUanquam id legi naturali maxime ſit conveniens, ut homines pacem invicem agitent, ultro ea præſtando, quæ debebant; imo pax ipſa ſit

ſit ſtatus homini quatenus à brutis diſtinguitur peculiaris: aliquando tamen ipſi quoque homini bellum ſit licitum, & quandoque neceſſarium, quando nempe per alterius malitiam noſtra ſervare, aut jure noſtro potiri citra vim adhibitam nequimus. In quo ipſo tamen prudentia & humanitas ſuadet, ut ne ad arma eamus, ubi ex injuriarum noſtrarum perſecutione plus mali in nos noſtrosq; quam boni ſit redundaturum. *

§. 2. *Juſtæ cauſæ*, ob quas bellum ſuſcipi poſſit, huc redeunt, ut nos & noſtra ſervemus ac tueamur contra injuſtam aliorum invaſionem, aut ut, quæ nobis debita ab aliis exhiberi renuuntur, aſſeramus, aut injuriæ jam illatæ reparationem & cautionem in poſterum obtineamus. Ob priorem cauſam quod geritur, *bellum defenſivum:* quod ob poſteriorem, *offenſivum* dicitur.**

§. 3. Neque tamen confeſtim ubi quis ſeſe læſum arbitratur, ad arma eſt decurrendum, inprimis ubi adhuc dubii aliquid circa jus aut factum occurrit: *** ſed tentandum, num *amica via* res poſſit componi: puta,

* Grot. L. I. c. 2. T col-

** Grot. L. II. c. 1, ſeqq. ad L. II. c. 23. excluſ.

*** Grot. L. II. c. 23. c. 24.

colloquio inter partes inſtituto, provocatione ad arbitros facta, aut re ſorti commiſſa. Præcipue autem hæc via tentanda illi, qui petit; quippe cum poſſeſſionem cum aliquo titulo favor utique comitetur. *

§. 4. *Injuſtæ* porro bellorum *cauſæ* vel *apertæ* tales ſunt, vel *colorem* aliquem, licet dilutum **, admittunt. Illæ ad duo potiſſimum capita referuntur, avaritiam & ambitionem, ſeu, habendi & dominandi libidinem. Hæ variæ ſunt, puta, metus ex opibus & potentia vicini, utilitas jure deſtituta, amor ſedes meliores parandi, denegatio eorum, quæ ex ſimplici aliqua virtute debebantur, ſtoliditas poſſeſſoris, cupido extinguendi jus alterius legitime quæſitum, quod nobis paulo moleſtius videtur: & ſimilia. ***

§. 5. Etſi autem *modus agendi in bello* maxime proprius ſit vis & terror: non minus tamen adverſus hoſtem fraude ac dolo uti licet, modo fides data non lædatur. Inde hoſtem licet decipere ſermone aſſertivo, ſeu

per

* Grot. L. II. c. 23. §. 12.
** Grot. l. c. c. 24. §. 4.
*** Grot. l. c. c. 1. §. 17. c. 22. §. 5.

perfictas narrationes: nequaquam autem per promiſſa aut pacta. *

§. 6. Circa vim, quæ in bello adhibetur adverſus hoſtem ejusque res, diſtinguendum eſt inter id, *quod hoſtis ſine injuria pati poteſt*, & *quod ipſi ſalva humanitate nos inferre poſſumus.* Qui enim hoſtem ſeſe mihi declaravit, cum in hoc ipſo ſit profeſſio extrema mala mihi intentandi, eo ipſo quoque, quantum in ſe, mihi indulget facultatem adverſus ſe in infinitum. Humanitas tamen jubet, ut, quantum armorum impetus patitur, non plus mali hoſti inferamus, quam defenſio aut juris noſtri vindicatio, & in poſterum ſecuritas requirit. **

§. 7. Solet bellum dividi in *ſolenne & minus ſolenne.* Ad illud requiritur, tum ut geratur autore utrinque eo, qui ſummum habet imperium, tum ut præceſſerit indictio. Minus ſolenne eſt, quod denunciatum non eſt, aut quod in privatos geritur. Quo etjam pertinent bella civilia. ***

* Grot. L. III. c. 1. §. 6. ſeqq.

** Grot. L. III. c. 4. §. 2. c. 11. 12. ſeqq.

*** Grot. L. I. c. 3. §. 4.

§. 8. *Ius bellum movendi* in civitate uti eſt penes eum, qui ſummum habet imperium: ita iſtud uſurpare citra delegatam ab illo facultatem ſupra menſuram Magiſtratus eſt, etiam ubi hic conjicit, ſummæ poteſtati, ſi conſuleretur, placiturum heic & nunc bellum geri. Etſi omnibus, qui alicui provinciæ aut loco munito cum copiis militaribus præficiuntur, ex fine muneris ſui id quoque injunctum intelligatur, ingruentem hoſtem quovis modo à locis ſibi commiſſis repellere: ut tamen non temere bellum in ditionem hoſtilem transferant. *

§. 9. Cæterum uti, qui in naturali libertate vivit, ob injurias tantum abs ſe paratas bello poteſt peti: ita in civitate ſæpe bello *invaditur rector civitatis*, aut *tota civitas*, etſi iſte autor injuriæ non fuerit. Sed ut recte hoc fiat, neceſſum eſt, ut injuria iſta aliquo modo in illum transſierit. Ac rectores quidem civitatum ex injuriis per antiquos cives, aut qui recens ad eos confugiunt, patratis participant, ſi *paſſi* fuerint eas patrari, aut ſi *receptum* præſtent. Ut patientia ſit culpabilis, requiritur, ut quis & ſciat delinqui, & poſſit prohibere. Sciri autem à rectore civita-

* Grot. L. I. c. 3. §. 1.

tis

tis præſumuntur, quæ à civibus aperte & frequenter fiunt. Facultas prohibendi ſemper præſumitur, niſi ejus defectus manifeſte probetur. Ut tamen, qui noxium ad ſe confugientem pœnæ duntaxat declinandæ cauſa recipit & protegit, bello peti poſſit, id magis ex peculiari pacto inter vicinos & ſocios, quam communi aliqua obligatione provenit, niſi iſte profugus apud nos hoſtilia in eam civitatem, quam deſeruit, machinetur.

§. 10. Sed & illud inter gentes receptum, ut pro debito civitatis proprio, aut quod juſtitiam requiſitam non adminiſtrando in ſe derivavit, ſingulorum civium bona teneantur hactenus, ut extranei, quibus debetur, iſtis apud ſe deprehenſis manus injicere queant: ita tamen ut civibus, quibus hoc modo ſua eripiuntur, refuſio ſit procuranda ab illis, qui debitum contraxerunt. Quales executiones ſolent vocari *repreſſaliæ*, quæ frequenter ſunt bellorum præludia. *

§. 11. Bellum gerere poteſt non ſolum *quilibet pro ſe*, ſed & unus *pro altero*. Quod tamen ut recte fiat, requiritur in eo, pro quo bellum geritur, juſta cauſa; in auxiliatore autem probabilis ratio, cujus intuitu pro iſto

* Grot. L. III. c. 2. §. 4.

in alium hoſtilia exercere queat. Inter eos autem, pro quibus non ſolum poſſumus, ſed & debemus, arma ſumere, primo loco ſunt *ſubditi noſtri*, non univerſi ſolum, ſed & ſinguli; modo ex hocce civitas non evidenter majoribus malis ſit involvenda. Sequuntur *ſocii*, in quorum fœdere id comprehenſum eſt. Qui tamen non modo civibus noſtris cedunt, ubi ipſi eodem tempore auxilio opus habent; ſed & apud eosdem juſta belli cauſa, & aliqua prudentia in bello ſuſcipiendo, præſupponitur. Hos excipiunt *amici*, etſi peculiariter id ipſis non ſit promiſſum. Denique ubi nulla alia ratio eſt, vel ſola *communis cognatio* ſufficere poteſt, ut injuſte oppreſſum, noſtra auxilia implorantem, quantum commode facere poſſumus, defenſum eamus.*

§. 11. *Licentia in bello* eousque ſe extendit, ut, quamvis quis cædes patrando aut res vaſtando atque eripiendo, ultra, quam humanitas admiſerit, ſit graſſatus, gentium tamen opinione pro infami, & quem honeſti viri adverſari debeant, non habeatur. Niſi quod

* Grot. L. II. c. 25. per tot.

quod cultiores gentes modos quosdam nocendi hoſtibus viles habent; puta, veneno uti, aut alterius cives militesque in dominorum cædem corrumpere. *

§. 13. *Res* mobiles in bello tunc demum *captæ* intelliguntur, quando perſecutionem hoſtilem effugerunt: immobiles autem, quando ita à nobis detinentur, ut hoſtem inde arcendi ſit facultas. ** Etſi ut prioris domini jus ad eas res recuperandas plane extinguatur, neceſſum ſit, ut per ſubſequens pactum omni prætenſioni renunciaverit. Alias enim vi partum vi licebit iterum eripere. Cæterum uti milites autoritate civitatis belligerant: ita quæ ipſi hoſtibus eripiunt, proprie civitati, non ſibi, adquirunt. Etſi paſſim receptum, ut mobilia, præſertim quæ non ſunt magni pretii, militibus, qui ceperunt, relinquantur per conniventiam, aut præmii vel quandoq; ſtipendii loco; aut ut alliciantur, qui citra neceſſitatem ſanguinem ſuum locare velint. Quando autem res captæ iterum hoſti eripiuntur, immobiles quidem ad antiquos dominos redeunt; nec minus mobiles de-

* Grot. L. III. c. 1. ſeqq. c. 4. §. 15. ſeqq.

** Grot. L. III c. 6.

debeant, etſi apud pleroſque populos & hæ militibus in prædam concedantur.*

§.14. Solet denique *bello adquiri* etiam *imperium* tam in ſingulos, quam in integros populos victos. Quod tamen ut fiat legitimum & conſcientias ſubjectorum ſtringat; neceſſum eſt, ut victi victoribus fidem dederint, & hi hoſtilem ſtatum animumque adverſus illos exuerint.**

§. 15. Suſpenduntur actus bellici per *inducias*, quæ ſunt conventio, per quam ad tempus, manente belli ſtatu, ac lite, ex qua bellum fuit ortum, bellicis actibus offenſivis eſt abſtinendum; quibus elapſis, ni interea pax coiverit, citra novam indictionem ad hoſtilitatem reditur.

§. 16. Poſſunt autem *induciæ dividi* in eas, quæ ineuntur ſubſiſtentibus in expeditione exercitibus, retentoque utrinq; bellico adparatu; quæ ad modicum fere tempus ſumuntur: & in eas, quibus adparatus bellicus utrinque diſſolvitur. Hæ in ſatis longum tempus iniri poſſunt & ſolent, & plenæ pacis faciem gerunt, ac aliquando etiam pacis vocabulo inſigniuntur cum adjectione certi temporis. Nam alias regulariter omnis pax æterna eſt, ſeu

* Grot. L. III. c. 5. §. 13. ſeqq.

** Grot. L. III. c. 7. integr. junge, c. 15.

ſeu in perpetuum extinguit controverſias, ob quas bellum conflatum erat. Quæ autem ſolent vocari induciæ tacitæ, nullam continent obligationem, ſed partes ibi pro lubitu utrinque quieſcunt, & ad actus bellicos, quandocunque placitum fuerit, procurrere iterum poſſunt. *

§. 17. Penitus autem tollitur bellum, ſancita per ſummos utrinque imperantes *pace*; cujus leges & conditiones definire uti eſt penes paciſcentes; ita illæ fideliter & convento tempore & executioni dandæ & ſervandæ ſunt. In cujus rei firmitatem non modo jusjurandum ſolet interponi, & obſides dari **; ſed & ſæpe alii, inprimis qui paci conciliandæ interveniunt, ejus obſervationem præſtandam recipiunt, auxilio promiſſo ei, qui cōtra leges pacis ab altero læſus fuerit.

* Grot. L. III. c. 21. §.1. ſeqq.

** Grot. L.III. c. 20. §.2. ſeqq.

CAPUT XVII.

DE FOEDERIBUS.

§. 1. Fœderum diviſio in humanitatis,

2. *Communia.*

3. Et *ſingularia* neceſſitatis, quæ ſunt vel *æqualia*

4. Vel *inæqualia.*

5. Horum quædam faciunt confœderatum inferiorem.

6. Cauſæ pangendorum fœderum.

7. Alia diviſio fœderum in *realia* & *perſonalia.*

8. Quid ſponſiones?

§. 1.

Belli juxta ac pacis temporibus inſerviunt *fœdera*, ſeu pacta inter ſummos utrinque imperantes inita.* Iſthæc *intuitu materiæ poſſunt dividi* in ea, quæ conſtituunt de aliquo officio invicem præſtando, quod jam antea lege naturali præcipiebatur; & quæ officiis legis naturalis aliquid ſuperaddunt, aut ſaltem eadem, ubi indefinita videntur, ad certi quid determinant.

§. 2. Ad priorem claſſem referuntur fœdera, quibus de ſimplici duntaxat humanitate exercenda, aut noxa non inferenda, convenitur. Quo pertinent & ea, quibus ſimplex duntaxat amicitia citra peculiarem præſtationem ſancitur: aut quibus jus hoſpitii aut commerciorum, quatenus id naturali legi debetur, ſtabilitur.

§. 3. Poſterioris claſſis fœdera ſunt vel *æqualia* vel *inæqualia*. Illa ſunt quæ utrinque eodem ſe modo habent; ſeu quando non ſolum æqualia utrinque promittuntur, ſimpliciter, aut obſervata proportione virium; ſed & æquali modo, ita ut neutra pars præ altera

ſit

* Grot. L. II. c. 15. per tot.

ſit deterioris conditionis, aut alteri obnoxia.

§. 4. Inæqualia ſunt, quando vel inæquales præſtationes invicem exhibentur, vel altera pars eſt deterioris conditionis. Promittuntur autem inæqualia vel à fœderato digniore, vel à minus digno. Prius fit, ſi potentior auxilia promittat alteri, nec reſtipuletur, aut ſi majori proportione, quam alter, promittat. Poſterius contingit, ſi fœderatus inferior plura teneatur præſtare, quam ab altero recipit. *

§. 5. Eorum, quæ à fœderato inferiore præſtantur, quædam ſunt *conjuncta cum imminutione ſummi imperii*; puta ſi conventum ſit, ne inferior ſocius partem aliquam ſummi imperii exerceat, niſi cum conſenſu ſuperioris. Quædam autem *ſummum imperium non diminuunt*, licet adjunctum habeant aliquod onus tranſitorium, ſeu quo ſimul & ſemel licet defungi; puta, ſi ex fœdere pacis alter teneatur ſtipendium ſolvere alterius militibus, belli ſumtus reſtituere, certam ſummam pecuniæ ſolvere, mœnia diruere, obſides dare, naves, arma tradere. Imo nec quævis perpetua

* Grot. L.I, c. 3. §. 21.

ſua onera ſummum imperium diminuunt. Qualia ſunt: eosdem cum altero amicos & hoſtes habere, ſed non reciproce; ne liceat certis locis munitiones extruere; ne ad certa loca navigare,&c. Item, ſi unus ſociorum alterius ſocii majeſtatem comiter teneatur colere, ſeu reverentiam quandam ipſi exhibere, & ſeſe ad ejusdem placitum modeſtè attemperare.

§. 6. Cæterum fœdera tam æqualia quam inæqualia varias ob cauſas ſolent contrahi: inter quas arctiſſimam fœderum ſpeciem producunt, quæ ad conjunctionem aliquam perpetuam plurium civitatum ſpectant. Frequentiſſima autem ſunt, quæ ad auxilia in bello defenſivo aut offenſivo præſtanda, aut ad commercia regenda, pertinent.

§. 7. Celebris quoque eſt diviſio fœderum in *realia* & *perſonalia*. Quorum hæc ſunt, quæ cum rege intuitu perſonæ ipſius ineuntur, eoque defuncto ſimul expirant. Illa verò ſunt, quæ non tam ipſius regis, populive rectorum, ut talium, quam reip. & regni intuitu contrahuntur, ac perdurant, iſtis licet mortuis, qui eorundem autores fuerant.

§. 8. Con-

§. 8. Conjunctæ fœderibus ſunt *ſponſiones*, quæ proprie vocantur iſta pacta, quæ à miniſtro ſummæ poteſtatis circa negotia ad eandem ſpectantia ſine ipſius mandato ineuntur. Quibus uti ſummus imperans non tenetur, niſi poſtquam eadem rata habuerit: ita ſi miniſter easdem abſolute contraxerit, & ratihabitio ſecuta non fuerit, ipſe viderit, quomodo ſatisfaciat illis, qui ejus fidem ſecuti inanibus pactis decepti ſunt.

CAPUT XVIII.

DE OFFICIIS CIVIUM.

§. 1. Officia Civium ſunt duplicia
2. *Generalia*,
3. Erga Rectores Civitatis & ſtatum;
4. Erga totam Civitatem.
5. Erga Con-Cives.
6. *Specialia*
7. Quatenus ſe exſerunt in Conſiliis ferendis.
8. In factis obeundis.
9. In doctrinis.
10. In jure dicendo.
11. In apparatu bellico curando,
12. Officia Militum in ſpecie.
13. Officia Legatorum.
14. Officia eorum, qui ærarii curam gerunt.
15. Quousque durent officia Civium?

§. I.

Officium civium eſt vel *generale* vel *ſpeciale*. Illud oritur ex communi obligatione, qua iſti imperio civili ſunt ſubjecti: hoc vero ex pecu-

peculiari munere & functione, quæ per ſummum imperium ſingulis eſt injuncta.

§. 2. Officium generale civium reſpicit vel *rectores civitatis*, vel *totam civitatem*, vel *concives*.

§. 3. *Rectoribus civitatis civis debet* reverentiam, fidelitatem, & obſequium. Cui conjunctum eſt, ut idem præſenti ſtatu adquieſcat, neque ad res novandas animum adjiciat, neque alteri cuivis adhæreat magis, eundemve admiretur & veneretur; utque bene ac honorifice de iiſdem, & eorum actionibus ſentiat, atque loquatur.

§. 4. *Erga totam civitatem officium boni civis* eſt, ut ejus ſalute & incolumitate nihil habeat carius; ut vitam, opes, fortunasque ſuas ad eandem ſervandam libenter offerat: ut ad eandem illuſtrandam, ejusque commoda promovenda, omnes ingenii & induſtriæ nervos intendat.

§. 5. *Erga concives civis officium* eſt, amice & pacifice cum illis vivere, commodum ſeſe ac facilem præbere, nec moroſitate aut pervicacia ſua turbas dare, cæterorum commodis non invidere, aut eadem intervertere.

§. 6. *Specialia officia* vel per univerſam

ſeſe

ſeſe remp. velut diffundunt, vel circa certam duntaxat partem occupantur. Circa quæ omnia hoc generale præceptum habetur: *ne quis ullum officium in republ. affectet aut ſuſcipiat, ad quod ſeſe ineptum deprehendit.*

§. 7. Qui *conſilio* ſuo rectoribus civitatum adſiſtunt, in omnes reipubl. partes aciem mentis convertant; quæ ex uſu reip. videbuntur eſſe, dextre & fideliter, citra affectus ac pravos reſpectus, exponant; ſalutem reip. in omnibus conſiliis pro ſcopo habeant, non proprias opes, aut potentiam: pravis affectibus principum adulando non velificentur; factionibus & coitionibus illicitis abſtineant; nihil, quod dici oportet diſſimulent; nihil, quod taceri oportet, eliminent; exterorum corruptionibus impenetrabiles ſeſe præbeant; privatis ſuis negotiis aut voluptatibus publica negotia non poſthabeant.

§. 8. Qui publice conſtituti ſunt ad *ſacra obeunda*, in iiſdem gravitatem & attentionem adhibeant, vera de cultu Numinis dogmata proponant, eorum, quæ ipſi docent, populo ſeſe conſpicuum exemplar exhibeant, nec pravitate morum muneri ſuo dignationem, doctrinæ pondus detrahant.

§. 9.

§. 9. Queis publice injunctum, variarum *ſcientia* rerum animos civium imbuere, nihil falſi aut pernitioſi doceant: vera autem ita tradant, ut auditores iis aſſentiantur, non tam adſuetudine audiendi, quam quia ſolidas eorundem rationes perſpexerunt, omnia dogmata ad ſocietatem civilem turbandam directa fugiant; *omnem ſcientiam humanam inanem habeant, ex qua nulla in vitam humanam & civilem utilitas redundat.*

§. 10. Qui *juri dicundo* præficiuntur, quibusvis facilem acceſſum præbeant, plebem ab oppreſſionibus potentiorum protegant; jus æque pauperi & humili, quam potenti & gratioſo dicant; lites ultra neceſſitatem non extrahant; à corruptelis abſtineant; in cognoſcendis cauſis diligentiam adhibeant, omnesque affectus ſinceritatem judicii corrumpentes ſeponant; recte faciendo neminem timeant.

§. 11. Quibus armorum cura commiſſa, militem diligenter & tempeſtive exerceant, & ad tolerandos militiæ labores firment, diſciplinam militarem ſartam tectamque habeant, milites hoſti jugulandos temere non objiciant; annonam & ſtipendium, quantum

tum in ſe, promte procurent; nec de eo quidquam intervertant; milites ſemper ut reip. faveant curent, nec unquam eos ſibi adverſus rempubl. concilient.

§. 12. *Milites* contra ſtipendiis ſuis contenti ſint; ab expilandis & vexandis paganis abſtineant; labores pro tuenda rep. libenter & ſtrenue obeant; pericula per temeritatem non arceſſant, per ignaviam non defugiant; fortitudinem in hoſtem, non in commilitones oſtentent; ſtationem aſſignatam maſcule defendant; honeſtam mortem turpi fugæ & vitæ præferant.

§. 13. *Quorum opera civitas apud exteros utitur*, cauti ſint & circumſpecti, inania à ſolidis, vera à fabuloſis diſcernere callidi, ſecretorum tenaciſſimi, pro utilitate ſuæ civitatis adverſus quaslibet corruptiones obſtinati.

§. 14. Qui *opibus civitatis colligendis* aut diſpenſandis præſunt, caveant ab omni non neceſſaria acerbitate, nec ob proprium quæſtum, aut per petulantiam vel malignitatem animi, oneris quid adjiciant; publici nihil intervertant; quibus de publico quid ſolvendum, illis citra moras non neceſſarias ſatisfaciant.

§. 15. Durat autem civium ſpeciale officium, quamdiu in ea functione, ex qua illud profluit, ſunt conſtituti: qua ubi abeunt, & illud expirat. Generale itidem durat, quamdiu cives ſunt. Cives autem eſſe deſinunt, vel ſi conſenſu expreſſo aut tacito civitatis diſcedant, & alibi ſedem fortunarum figant: vel ſi ob delictum in exilium ejiciantur, & jure civitatis priventur: vel ſi hoſtica vi oppreſſi in victoris ditionem concedere adigantur.

SOLI DEO GLORIA.

INDEX

INDEX PRIMUS CAPITUM.

Libri Primi.

Caput 1. DE ACTIONE HUMANA. p.1.
C. 2. DE NORMA ACTIONUM HUMANARUM, SEU DE LEGE IN GENERE, ET DE JUSTITIA. 22.
C. 3. DE LEGE NATURALI. 34.
C. 4. DE OFFICIO HOMINIS ERGA DEUM, SEU DE RELIGIONE NATURALI. 45.
C. 5. DE OFFICIO HOMINIS ERGA SEIPSUM. 57.
C. 6. DE OFFICIO QUORUMLIBET ERGA QUOSLIBET; ET QUIDEM PRIMO, DE NON LÆDENDIS ALIIS. 86.
C. 7. SECUNDO AGNOSCENDA NATURALI HOMINUM ÆQUALITATE. 96.
C. 8. TERTIO PROMISCUIS OFFICIIS HUMANITATIS EXERCENDIS. 102.

C. 9. DE OFFICIO PACISCENTIUM. 109.
C. 10. DE OFFICIO SERMOCINANTIUM. 126.
C. 11. DE OFFICIO JURANTIUM 132.
C. 12. DE OFFICIO CIRCA ADQUIRENDUM RERUM DOMINIUM. 138.
C. 13. DE OFFICIIS, QUÆ EX DOMINIO RERUM PER SE RESULTANT. & inprimis BONÆ FIDEI POSSESSORIS. 151.
C. 14. DE PRETIO. 154.
C. 15. DE CONTRACTIBUS, QUI PRETIA RERUM PRÆSUPPONUNT, ET FLUENTIBUS INDE OFFICIIS. 163.
C. 16. DE MODIS, QUIBUS SOLVANTUR OBLIGATIONES, QUÆ EX PACTIS ORIUNTUR. 177.
C. 17. DE INTERPRETATIONE. 184.

LIBRI SECUNDI.

CAPUT I. DE STATU HOMINUM NATURALI. 189.
C. 2. DE OFFICIIS CONJUGALIBUS. 199

C. 3.

C. 3. DE OFFICIIS PARENTUM ET LIBERORUM. 207.
C. 4. DE OFFICIIS DOMINORUM ET SERVORUM. 215.
C. 5. DE CAUSIS MOVENTIBUS CONSTITUENDÆ CIVITATIS, TUM IMPULSIVA, TUM FINALI. 220.
C. 6. DE INTERNA CIVITATUM STRUCTURA. 226.
C. 7. DE PARTIBUS SUMMI IMPERII, SEU REGALIBUS IN GENERE 234.
C. 8. DE FORMIS RERUMPUBL. 239.
C. 9. DE AFFECTIONIBUS IMPERII CIVILIS. 246.
C. 10. DE MODIS ADQUIRENDI IMPERIUM, INPRIMIS MONARCHICUM 250.
C. 11. DE OFFICIO SUMMORUM IMPERANTIUM. 256.
C. 12. DE LEGIBUS CIVILIBUS IN SPECIE. 264.
C. 13. DE JURE VITÆ ET NECIS, NEC NON DE POENIS. 269.
C. 14. DE EXISTIMATIONE. 279.
C. 15. DE POTESTATE SUMMI IMPERII IN BONA CIVITATE CONTENTA. 285

C. 16. DE BELLO ET PACE. 288.
C. 17. DE FOEDERIBUS. 297.
C. 18. DE OFFICIIS CIVIUM. 301.

INDEX

INDEX SECUNDUS
RERUM ET VERBORUM.

ACceſſiones. pag. 144.
Acquiſitio imperiorum 251.
Acquirendi modi originarii & derivativi 142
Actio humana quid? 2. Actionum humanarum ſubordinatio 7. Diviſiones variæ 13. 14. 30. ſeqq.
Actiones accommodat Jus Civile ad Jus Naturale. 266
Addictio in diem 169
Adpetitum humanum ſtimulantia 64
Æqualitas hominum communis 96. in quibus conſiſtat, 97. in ſtatu naturali viventium. 194
Æqualitas in contractibus onerosis ſervanda. 164
Æquitas, 29. 187.
Ærarium. 237. 287
Affectus quid poſſint in homine 12. circa eos hominis officium. 66. 68.
Aggreſſor quandoque legitimam defenſionem habet, 80

Aleam continentes contractus. 174
Aliena in caſu extremæ neceſſitatis licet eripere 84. Item perdere, ſeq.
Aliena quatenus imputentur 15. ſeqq. 21. ſeqq. Circa aliena obligatio quatenus procedat. 123
Alienatio regni quatenus licita. 287
Amor 67
Anima mundi Deus non rectè vocatur 47
Animi cultura quid requirat 59. propter ſocialitatem neceſſaria eſt. 103
Antichreſis 176
Arbitri in cauſis gentium. 197
Artes quatenus ad officia hominis ſpectent. 67
Aſſecuratio 175
Atheiſmus. 46. ſocietati humanæ pernicioſiſſimus, 54
Auctio 170
Averſio, emtio per averſionem. 170

BElli & pacis Jus, 236. 288
Belli juſtæ cauſæ, 289. bellum offenſivum & defenſivum, ibid. ſolenne, & minus ſolenne. 289
Bellica licentia. 294.

Bellicæ acquiſitiones. 150. 295
regnorum 251. 296
Beneficentia & beneficia. 105
Bona civitatum publica 287
Bona in civium quale jus ſummo imperanti competat. 286
Bonorum differentiæ. 8. ſeq.
Bonitas à juſtitia quomodo differat? 31
CÆlibatus 202
Caſuum fortuitorum præſtatio. 93
Caſus rariores quis in locatione conductione præſtet 171
Caſuum ancipitium exempla 82
Concurſus plurium in agendo. 91
Civis quis propriè 232. Civis bonus quis? 222. Civium officia 302. civitatis definitio 231. ejus voluntas quomodo ſe exſerat. ibid.
Civitatum conſtituendarum cauſæ 223. ſtructura interna 226. finis, 235.
Cognitio ſui ipſius homini neceſſaria. 61
Coactum ſynonymum inviti. 13
Coactio duplex. ibid. coactus quæ quis agit, ea non imputantur. 19
Colliſio LL. 81
ſeq. 188
Commercio res quædam exemtæ 156

Commodatum 166
Communio primæva 193. quomodo ab eâ diſceſſum 140
Communione in primævâ an quædam permanſerint. 141
Communis res quæ 141. quomodo habenda 100. & quomodo à communione diſcedendum ibid.
Compenſatio 178
Conditio promiſſorum & pactorum 124. tacita ineſt juramentis 137
Condonatio debiti. 178
Conjecturæ in interpretatione ſenſus ambigui unde petendæ. 183. ſeqq.
Conjugalis ſocietas 201
Conjugum officia 206
Conſcientia quid, & quotuplex 4. ſeqq.
Conſenſus parentum in nuptiis liberorum cur requiratur? 214
Conſenſus in pactis neceſſarius, 114. ſignis exprimitur, ibid. debet eſſe mutuus 120
Conſiliariorum officia. 302
Conſuetudinis efficacia in moralibus. 14
Contemtus aliorum vitandus 101
Contractuum alii benefici, alii oneroſi 164

Cor-

Corporis cultura quid exigat 68. propter ſocialitatem neceſſaria eſt, 103
Correalis obligatio 90. ſeqq.
Culpa, 33. quomodo præſtetur 92. ſeq
DAmna data reſarcienda ſunt 89
Damni variæ acceptiones 89 ſeq. quot modis damnum detur. 90. & reparetur 93. ſeqq.
Defenſio inculpata 70. 73.
Delegatio 181
Delicta pœnis humanis exemta, 275 delictorum gravitas undè æſtimetur. 276
Depoſitum 167
Deus legis naturalis auctor, 41. erga eum hominis officia 45. ſeqq. providentiâ ejus mundus regitur 48. Divinorum attributorum expreſſio. 49. ſeqq.
Diſpenſatio 29
Diſſimulatio licita 129
Diviſio rerum quomodo cœperit 139
Divortii cauſæ 204
Doctrinæ publicæ ad civitatis bonum comparatæ eſſe debent. 238. 258.
Doctorum publicorum officia 304
Dogmata civitatibus damnoſa. 60
Dolus in conventionibus interveniens. 118

Dominium. Ex dominio reſultantia officia. 285. ſeqq.
Dominium eminens 286
Dominiorum introductio 140. indoles 141
Dominorum officia 215
Donationes 150
Donatio reciproca 168
Dorophagia in judicibus & miniſtris non toleranda 261.
Duellum non habet favorem legitimæ defenſionis 78
EBrietas 15
Ebrietas conſenſum in pactis & promiſſis impedit. 115
Electitia regna 251
Emtio venditio 168
Error quid & quotuplex? 5. conſenſum impedit, 117. Regulæ circa errorem in conventionibus occurrentem ibid.
Eventus rerum dubii 63
Exiſtimatio ſimplex & intenſiva. 64. 279. illius integritas homini maximè curanda 101.
Exſequi mandata Principis injuſta quatenus liceat, 286
Expromiſſor 175
Extra nos poſita quomodo conſideranda 63. & tractanda. 65

FAti Stoici dogma Civitatibus noxium 60
Favorabile quid? 185
Felicitas civilis 63
Fictus ſermo omnis non eſt mendacium 131. 290
Fidejuſſio. 175
Finem circa quomodo voluntas verſetur? 7
Fœderum jus 237. 298. fœdera æqualia & inæqualia ibid. realia, perſonalia 300.
Fortunam fabricare pro lubitu non poſſumus 64
Fructus. In fructibus etiam damnum datur, 90. Fructuum æſtimatio ibid. circa fructus quid juris 153
Fugam quandoque intermittere licet 78
Fungibilia quæ? 172
GRratitudo 106. erga viros egregios. 104
HOmo naturâ animal miſerrimum & nocivum 36. ſeqq. 198 ferox 222
Hominem eſſe quanta dignatio 96
Honor quid 282. quomodo circa eum ſe gerere homo debeat? 64. 282.
Humanitatis officia promiſcua præſtanda 102, ſeqq.
Humilitas generoſitatis comes 100
Hy-

Hypotheca. 176

IGnorantia quid & quotuplex 6. Invincibilis in præceptis Juris Nat, obtendi nequit, 4. quatenus imputetur 17

Illicitorum nulla eſt obligatio 122

Imperii ſummi ſanctimoria 247

Imperantium ſummorum officia. 256. ſeq.

Impoſſibilia non imputantur 19. & eorum nulla obligatio 28. 121, 136.

Impoſſibilis conditio quid operetur 224

Imputari voluntarias actionū humanarū 14

Imputationis regulæ 15. ſeq.

Induciæ 296

Ingenii humani diverſitas 8. 38. ſeqq. unde ſit in diſtinctis nationibus? 10

Ingratitudo, ingrati actio non datur 107

Injuria 32

Injuſtitia 32

Intellectus humani in principiis moralibus cognoſcendis rectitudo 3, Ad quid in moralibus conducat 62

Interpretatio quid & quotuplex 182.

Interpretatio juramentorum 137

Interregnum 252

Inventio rerum amiſſarum 154

Invidia 67

Invita

Invita actio 13
Ira 67
Judicum officia 304
Judices dorophagos Princeps ferre non debet 261
Judiciaria poteſtas, 236
Juramentum quid & quæ jurantium obligatio 132. ſeqq. accommodandum ad religionem jurantis 134. non producit novam obligationem 135 dolo metuque exactum 136. ex mente deferentis interpretationem accipit. 137
Jus hominum in res & animalia 140
Jus Naturale vid. *Lex Naturalis*.
Jus perfectum & imperfectum 89. ſeq. 112. 283.ſeqq.
Juſtitia attributum perſonæ vel actionum, 31.
Juſtitiæ & bonitatis diſcrimen, 31.
Juſtitia eſt vel univerſalis vel particularis. 31. ſeq.
Jus vitæ & necis. 270
LÆſio omnis injuſta prohibita. 88
Lætitiæ affectus 66
Legatorum officia 305
Legis neceſſitas & definitio 23. partes 27. diviſio. 33

Lex commiſſoria *169. 176*
Lex poſitiva quid? 33
Lex naturalis definitur p. 33. ejusdem fundamentalis propoſitio 40. quomodo ea dicatur *naturâ nota*, & Cordibus hominum inſcripta 43. non ſufficit coërcendæ hominum malitiæ *224. 265.*
Legum naturalium obligationes cur non omnes actionem producant. *267*
Leges circa bona civium *286*
Leges civiles *265.* ſeqq. ſanctio earum pœnalis, 266 accommodant actionem LL. naturalibus. ibid. & negotiis humanis certam formam adſignant. *267*
Legislatoria poteſtas. *234. 258*
Liberi qui vocentur 147. liberorum debita. *215*
Liberos an vendere oppignorareque pater poſſit *213*
Libertas voluntatis 7 homini naturaliter asſerenda. 63. ejus rectus uſus verum homini dat pretium, *101*
Licitum quid ſit. 30
Lites ſuper ſucceſſionibus Regnorum ortas quis componere debeat *255*
Litigandi modus inter gentes *196*

Locatio conductio 170
Lotaria, 174
Ludi, quibus pretio certatur, 174
MAgiſtratus 237. 260
Majeſtas quomodo à Deo ſit 233
Majeſtatis jura & partes 234. affectiones, 246
Mandatum 166
Mandatariorum obligatio 125
Mater an poteſtatem in prolem habeat 208
Matrimonium 200
Media circa quomodo homini procedendum, 7
Membrorum defenſio 79 membrum abſcindere aliquando licet 82
Mendacium 131
Metalla receperunt pretium eminens 162
Metus 66. circa pacta obveniens 119
juramenta metu exacta 136
Militis officia 270.304
Miniſtri Principum 260. quales eſſe eos deceat ſeq.
Mixtæ actiones 14
Morbi animi 12
Morbi Rerum publicarum 241
Mundus cur non æternus 48
Mutuum 172

Nationes diſcrepant moribus 10
Natura non eſt ipſe Deus 47
Naufragis quid in neceſſitate liceat 82. ſeq.
Nauticæ leges 86
Neceſſitatis jus 81 ſeqq.
Noxæ deditio 93.
Nummus ſuſtinet rerum pretia 156. ejus valorem definiunt ſummi Imperantes 162
Nuptiarum impedimenta 204. ſolennia 206
Obligatio quid, & quæ ejus indoles 23. ſeqq. perfecta & imperfecta 89. ſeq. 112. 122. ſeq. quomodo tollatur 177 ſeqq.
Occaſionis requiſita 18
Occupatio 143 bellica regni 251
Oceanus vaſtus eſt in communione primæva 142. & extra commercium 156.
Odium 67
Odioſum quid? 185
Officium quid? 2. diviſio officiorum juxta Jus Nat. 43
Officia hominis erga Deum 45. erga ſeipſum 58. erga ſocios 86. ſeqq. humanitatis promiſcua 102. ſeqq.
Olla fortunæ 174
Opes circa quod ſit hominis officium 65
Otioſorum vituperium 103

PActum quid 163. Pactorum neceſſitas 110. fides neceſſaria 111. Requiſita 113. Pacta tacita 114. Pactorum materia 121.
Promiſſi gratuiti & pacti differentia 113
Pactorum & contractuum differentia 163
pacta contractibus adjecta 169
Pacta civitatem conſtituentia 229
Parentum officia 214
Patria poteſtas 207. quouſque ſe extendat 209
Patrimonium principatus & reipublicæ 287
Pax 297
Permiſſio quid? 30
Permutatio 155. 161. 168.
Perturbatio animi aliquando excuſat 78
Phantaſia 21
Philautia humana 35. ſeq. 58. 96. 194. colliſa cum ſalute ſocii 70. 81. 88.
Pignus 176
Pœnæ 235. 259. 271. ſeqq. earum finis 272.
pœnis humanis quæ non ſubjaceant 274
Pœnæ quando exaſperandæ 277
Polygamia 203
Poſſeſſor bonæ fidei ad quid obligetur. 153
Poſſeſſionis favor 209

Poſſibile in moralibus temperamentum habet 16. 18
Poteſtas in prolem an etiam matri competat 208
Præcedentia Principum & populorum 284
Pretium quid? ejus diviſio in vulgare & eminens 155. ſeqq. ejus intenſio & remiſſio undè 158. Pretium affectionis 159. Pretia quis definiat 160. Pretii pars dies ibid. Pretium eminens in metallis 162
Principia actionis humanæ 2
Principum ſtudia 257
Prior tempore, potior jure 124
Promiſſio perfecta & imperfecta 113
Promulgatio legum ad obligationem producendam neceſſaria 27. In quibus conſiſtat ibid. ſeqq.
Proprietas rerum quomodo introducta 141
Protimiſeos jus 170
Prudentiæ civilis œconomia 63
Pudicitiæ defenſio 79
RAtionis imbecillitas in pueris an terminum habeat Jure Nat. 116
Regna patrimonialia 249
Religio Naturalis eſt fundamentum Juris Nat. ultimum & remotum 41. 44. 54 60.

60 intra hanc vitam terminatur 44. 53. quæ ejus capita? 46 Abſolvitur cultu internô & externô 51. non tamen ſola ſufficit reprimendæ hominum malitiæ 225
Repreſſaliæ 293
Rerum defenſio 80
Reſervationes mentales 131. 135
Reſpublica quomodo conſtituatur 229. & quæ ejus formæ 232. 239. regulares & irregulares 238. 240. 244. Rerumpublicarum morbi & vitia 241
Retractus 169
Retrovenditionis pactum 169
SAcerdotum officia 303
Sanctimonia ſummi Imperii 247
Sermo. Sermocinantium officia 126. ſeq.
Servitutis origo 216 diſcrimen ibid. ſeq. Servitutes prædiorum 145
Servilis proles ad quem ſpectet 219.
Servi damna data quomodo reſarciant 93
Silentium aliquando cönſenſûs ſignum 114
Simonia 157
Simulatio licita 129
Socialitas homini neceſſaria 39. eſt fundamentum Juris Nat. ibid. ſeq. non infert adpetitum ſocietatis Civilis 221

Socie-

Societatis contractus 173
Solutiones obligationum 178
Somniantium facinora an imputentur? 21
Sortitio 100
Spes 67
Spei emtio 170
Sponſiones 174. 301
Spontaneitas 7. homini in naturalibus aſſerenda 8
Status quid & quotuplex 190
Status civilis indoles 222
Status civilis & naturalis comparatio 195. ſeq.
Status hominis naturalis 35. 191. ejus incommoda 195. quis in eo Judex 196
Statûs vitia 243
Stratagemata bellica 290
Studia literarum ad officia hominum quatenus ſpectent 67
Succeſſio ab inteſtato, & ejus ordines 146. ſeqq
Succeſſionis modi in Civitatibus 252. ſeqq. ſucceſſio linealis 255. ſuper ſucceſſione ortæ lites per quos tranſigendæ ibid.
Summitas Imperii vel abſoluta vel reſtricta 248
Superbia 100
Syſtemata civitatum 245

TEmperamentum hominis quid poſſit in moralibus? 10
Teſtamentorum jus 149
Theſaurus 163
Tributa,& quid circa ea juſtum 261.286
Triſtitiæ affectus 66
Turpium obligatio nulla 122
Tutela inculpata 70.ſeqq.73.ſeqq.
VEctigalia 286
Venditor vitia rei vendendæ occulta debet indicare 165
Vendibiles ſervi bello capti 218
Venia delictis aliquando concedenda 275
Venia hoſti pœnitenti danda 95
Vergentiæ voluntatem hominis inclinantes 9. ſeqq.
Veritas quid? 130
Vindictæ libido 67. juri Nat. ea adverſa 95
Vitam circa quodnam hominis officium 69.
In vitam ſubditorum quid liceat Imperanti. ibid. 81. 270.
Univerſitates quomodo puniendæ 278
Voluntas quid 7. Voluntaria actio 13. Voluntas quomodo formanda 62
Voluptates circa quod ſit hominis officium 65

Uſuca-

Uſucapio 148
Uſuræ 172
Utiliratis innoxiæ res 104

FINIS.

005656609

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google